

- Sabahudin Bajramović, Nacionalni konsultant i profesor Univerziteta u Sarajevu
- Morten Hartvigsen, Vodeći tehnički oficir Projekta
- Ludvig Katalin, Specijalist za ruralni razvoj
- Viktoriya Ayvazyan, Konsultant za ruralni razvoj
- Emir Mujić, Nacionalni konsultant i profesor Univerziteta u Bihaću
- Vlado Pijunović, Nacionalni ekspert za ruralni razvoj
- Osim FAO tima, u izradi ovog strateškog dokumenta važan doprinos dali su članovi Radne grupe u sljedećem sastavu:
- Rasima Bobić, pomoćnik ministra za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo Unsko-sanskog kantona (USK), Koordinator (focal point) projekta
- Asim Dizdarević, sekretar Ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva USK
- Davor Šimić, šef odsjeka za novčane podrške Ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva USK
- Enis Sabljaković, stručni savjetnik za veterinarstvo u Ministarstvu poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva USK
- Enis Džanić, stručni savjetnik za ekonomsko-finansijske poslove u Ministarstvu poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva USK
- Alma Hidić, viši stručni saradnik u Ministarstvu poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva USK
- Una Redžić, Ured Vlade USK
- Seida Perviz, stručni savjetnik za zaštitu okoliša u Ministarstvu za građenje, prostorno uređenje i zaštitu okoliša USK
- Sabina Felić, stručni savjetnik za turizam u Ministarstvu privrede USK,
- Marija Poprženović, poljoprivredni inspektor u Kantonalnoj upravi za inspeksijske poslove grada Bihaća
- Husein Vilić, vanredni profesor na Biotehničkom fakultetu Univerziteta u Bihaću
- Alma Mesić, pomoćnik direktora za ispitnu laboratoriju u Poljoprivrednom zavodu Bihać
- Lejla Šertović, Razvojna agencija USK
- Salko Kuduz, Općina Velika Kladuša,
- Jasminka Šahinović, Općina Bužim
- Ildihana Gvožđar, Općina Sanski Most
- Dragana Vidić, Općina Bosanski Petrovac
- Emilija Bajrić, Općina Ključ
- Zuhad Porčić, Grad Cazin
- Selmir Ćoralić, Grad Bihać
- Adita Ljubijankić, Grad Bosanska Krupa
- Husejin Selimović, predsjednik Saveza općinskih udruženja poljoprivrednika USK
- Dževahir Babić, predsjednik Skupštine federalnog udruženja poljoprivrednika

Lista skraćenica

AS BiH	Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine	IPM	Integralna zaštita bilja od bolesti i štetnika (Engl. <i>Integrated Pest Management</i>)
APM	Alat za mjere poljoprivredne politike (engl. <i>Agrary Policy Mesured Tool</i>)	KM	Konvertibilna marka
BD BiH	Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine	JLS	Jedinice lokalne samouprave
BDP	Bruto domaći proizvod	LAG	Lokalna akciona grupa
BDV	Bruto dodana vrijednost	LPIS	<i>Land Parcel identification System</i> (engl.) – Sustav za identifikaciju zemljišnih čestica
BiH	Bosna i Hercegovina	LPRR	Lokalni plan ruralnog razvoja
EC	Evropska komisija (Engl. <i>European Commission</i>)	MPVŠ	Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva
EU	Evropska unija	MVTEO	Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH
CEFTA	Sporazum o slobodnoj trgovini centralne Evrope (Engl. <i>Central European Free Trade Agreement</i>)	OECD	<i>Organization for Economic Cooperation and Development</i> (engl.) - Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj
Eurostat	<i>Statistical Office of the European Communities</i> (engl.) - Statistički ured Evropske unije	OPG	Obiteljsko poljoprivredno gazdinstvo
FAO	<i>Food and Agriculture Organization</i> (engl.) – Svjetska organizacija za hranu i poljoprivredu	PG	Poljoprivredno gazdinstvo (kao pravni subjekt)
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine	PPFS	Poljoprivredno-prehrambeni fakultet Sarajevo
FMPVŠ	Federalno Ministarstvo poljoprivrede vodoprivrede i šumarstva	RS	Republika Srpska
FZS	Federalni zavod za statistiku	SAD	Sjedinjene Američke Države
FZPR	Federalni zavod za razvoj i planiranje	SG BiH	Službeni glasnik BiH
GLOBAL	GAP GLOBAL <i>Good Agricultural Practice</i> - Dobra poljoprivredna praksa	SPZ	Specijalna poljoprivredna zadruha
GIS	Geografski informacijski sustav za upravljanje prostornim podacima	UNDP	<i>United Nations Development Programme</i> (engl.) - Program Ujedinjenih nacija za razvoj
ha	Hektar	USK	Unsko-sanski kanton
HR	Hrvatska	WTO	Svjetska trgovinska organizacija
HACCP	Analiza opasnosti i kritične kontrolne točke (Engl. <i>Hazard Analisis and Critical Control</i>)	ZPP	Zajednička poljoprivredna politika (Engl. <i>Common Agricultural policy - CAP</i>)
IFAD	Međunarodna fondacija za razvoj poljoprivrede (Engl. <i>International Fund for Agriculture Development</i>)		
IPA	Instrument prepristupne pomoći (Engl. <i>Instrument for pre-accession assistance</i>)		
IPARD	Instrument predpristupne podrške za ruralni razvoj		

1. UVOD

1.1. Svrha i značaj Strategije

Izrada Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Unsko-sanskog kantona za period 2023. - 2027. koordinirana je od strane kantonalne uprave i imenovane Radne grupe odlukom ministra resornog ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Unsko-sanskog kantona i podržana od strane Svjetske organizacije za hranu i poljoprivredu (FAO) kroz projekt "Podrška planiranju lokalnog razvoja poljoprivrede i ruralnih područja" (engl. *Supporting local agricultural and rural development planning*), broj TCP/BIH/3804.

Glavni cilj izrade dokumenta Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Unsko-sanskog kantona je dati strateški okvir za dinamičniji razvoj sektora poljoprivrede i ruralnih područja Kantona u cjelini, uz usaglašavanje glavnih pravaca razvoja poljoprivrede i ruralnih područja Kantona sa strateškim okvirom razvoja na nivou Federacije BiH (Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Federacije BiH za period 2021. - 2027., nacrt) i Bosne i Hercegovine (Strateški plan ruralnog razvoja Bosne i Hercegovine za period 2022. - 2027., draft nacrta). U tom kontekstu razvojne mjere definisane ovom Strategijom će se nadopunjavati sa postojećim mjerama za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja na nivou entiteta Federacije BiH, pri čemu će se nastojati izbjeći ponavljanje i podudaranje mjera (posebno u dijelu direktnih plaćanja poljoprivrednim proizvođačima), a opet postići ciljano usmjeravanje budžetskih sredstava u skladu sa postavljenim ciljevima i prioritetima lokalnog (kantonalnog) razvoja kao rezultat Situacijske analize poljoprivrede i ruralnih područja Unsko-sanskog kantona i uvažavajući komparativne prednosti sektora poljoprivrede i ruralnih područja Kantona u cjelini.

Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Unsko-sanskog kantona za period 2023. - 2027. ne predstavlja samo sektorski dokument već i dokument koji sagledava šire mogućnosti razvoja ruralnih područja integralnog i sveobuhvatnog pristupa razvoju lokalnih zajednica uključujući i uvažavajući mišljenja i potrebe većeg broja sudionika (stakeholder-a), odnosno predstavnika različitih društvenih grupa u procesu razvoja i uzimajući u obzir sve tri strane održivosti predloženih intervencija, ekonomsku, socijalnu i ekološku. Iako naizgled formalnog karaktera, važan pomak kod izrade ovog dokumenta je učinjen i kroz konačno uvrštavanje "ruralnog razvoja" u naziv sektorskog strateškog dokumenta. Ovim se stvaraju pretpostavke da se snažnije i ozbiljnije pristupi realizaciji budžetski podržanim općim i posebnim mjerama čiji su ciljevi unapređenje kvaliteta života u ruralnim područjima Kantona. Ruralni razvoj je pitanje od velikog značaja u svim zemljama, a u slučaju Bosne i Hercegovine, odnosno Unsko-sanskog kantona on je dodatno opterećen zabrinjavajućom depopulacijom i postaje i pitanje opstanka društva. Prethodnim sektorskim strategijama su povremeno bile planirane mjere koje su po svojim obilježjima bile u skupu mjera usmjerenih ka ruralnom razvoju, ali se, nažalost, kroz realizaciju sektorskih politika od ovih mjera u pravilu najbrže i najlakše odustajalo.

Ovaj strateški dokument, iako je na kantonalnom nivou, uzima u obzir aktuelnu paradigmu održivosti poljoprivrede i ruralnih područja i smjernice definisane kroz Evropski Zeleni plan (*European Green Deal*), odnosno smjernice Zelene agende za zemlje Zapadnog Balkana. Strategija prati i ciljeve definisane EU Strategijom "Od polja do stola" (*Strategy "From farm to fork"*), EU Strategiju biodiverziteta do 2030. godine te Ciljeve održivog razvoja Ujedinjenih nacija. Iako se zakonodavni okvir za provođenje principa definisanih spomenutih strateških dokumenata donosi na višem (entitetskom) nivou, odgovornost je lokalne (kantonalne) uprave da osigura okvir za uspješno prilagođavanje subjekata u sektoru u novim okolnostima poslovanja na tržištu, odnosno da uskladi strateške smjernice kantonalnog ruralnog razvoja sa okvirima koje donosi Zeleni plan i Ciljevi održivog razvoja.

U uvodnom dijelu treba napomenuti da je Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Unsko-sanskog kantona za period 2023. - 2027. urađena u vrijeme kada se sistem poljoprivredne proizvodnje u Bosni i Hercegovini (Federaciji BiH) postepeno mijenja kao posljedica konkurentnog pritiska i integrisanja tržišta, odnosno otvaranjem tržišta prema zemljama EU. U tom smislu ovaj dokument je koncipiran tako da podržava prilagođavanje predviđenim promjenama, a u skladu sa definisanim prioritetima razvoja. Iz ovih razloga ruralni razvoj Kantona će postati važan dio ukupne poljoprivredne politike, posebno u dijelu osmišljavanja i provođenja mjera kojima će se pomoći lokalnoj populaciji da pokrene neophodne procese diverzifikacije ruralne ekonomije, kako unutar same poljoprivredne proizvodnje (na poljoprivrednom gazdinstvu) tako i povezivanjem poljoprivrede sa drugim djelatnostima, odnosno kroz ciljano usmjeravanje sredstava u izgradnji lokalnih lanaca vrijednosti i komparativne proizvode i djelatnosti (usluge).

Jedno od obilježja izrade ovog dokumenta je i integralni pristup izradi što podrazumijeva integrisanje različitih društvenih grupa i pojedinca u procesu planiranja i definisanja novog plana razvoja, tj. predstavnika javnog sektora (resorna kantonalna ministarstva i pripadajuće općinske/gradske službe), privatni sektor sa predstavnicima poljoprivrednih proizvođača, prerađivača, otkupljivača te predstavnika civilnog sektora kao što su udruženja a koji zastupaju interese žena na selu, proizvođača mlijeka, mesa, povrća, jagodastog voća, pčelara i drugo. Participativni pristup primijenjen je uključivanjem svih članova radne grupe i ostalih lokalnih aktera korištenjem različitih alata tokom sve tri faze procesa planiranja - radionice, intervjui i anketni upitnici.

Strategija donosi novi pristup razvoju ruralnih područja i povećava obim investicija uz povećanje udjela javnih (budžetskih) sredstava u podrškama investiranju. Promoviše se novi koncept povezivanja poljoprivrednih proizvođača sa otkupljivačima. Stimuliše se povećanje kvaliteta poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda, uvođenje i održavanje međunarodnih standarda te smanjenje negativnih uticaja sektora poljoprivrede i lanca proizvodnje i distribucije hrane hrane na okoliš. Strategijom se snažno insistira na jačanju sistema prenosa znanja i informacija i razvoju moderne poljoprivredne savjetodavne službe. Predviđaju se i posebne, dodatne podrške za mlade poljoprivrednike, ali i za ranjive grupe i žene.

Ovim strateškim dokumentom zapravo se žele utvrditi osnovni principi i dati okvir djelovanja u praksi kako bi se ostvario razvoj poljoprivrede i ruralnih područja Unsko-sanskog kantona u novom strateškom razdoblju 2023.-2027. Ovaj dokument svojom strukturom i predloženim mjerama treba da udovolji potrebama razvoja ruralnih područja Kantona prema principima savremenog programiranja razvoja poljoprivrede, ruralnih područja i ruralnih zajednica.

1.2. Regulatorni okvir

Strategija je usklađena sa Zakonom o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji Bosne i Hercegovine ("Službene novine Federacije BiH, broj 32/17) i odredbama Uredbe o izradi strateških dokumenta u Federaciji BiH ("Službene novine Federacije BiH", br. 74/19 i 2/21) i sadrži sve potrebne dijelove: (i) međusobna usklađenost sa postojećim strateškim dokumentima na višem nivou, (ii) situaciona analiza, (iii) SWOT analiza, (iv) strateška platforma sa definisanim ciljevima, prioritetima i mjerama, (v) okvirni finansijski plan te (vi) okvir za provođenje, praćenje, izvještavanje i ocjenjivanje (monitoring i evaluacija) strateškog dokumenta. Osim poštovanja zakonske regulative vezane za strateško planiranje, metodološki pristup u izradi Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Unsko-sanskog kantona za period 2023. - 2027. uključivao je i primjenu UN (FAO) metodologije i integrisano planiranje lokalnog razvoja, što podrazumijeva proces planiranja u fazama (pripremna faza, faza analize i faza kreiranja strateške platforme).

1.3. Kratak opis metodologije i izrade konsultacija

Glavni cilj FAO projekta broj TCP/BIH/3804 "Podrška planiranju lokalnog razvoja poljoprivrede i ruralnih područja" (engl. *Supporting local agricultural and rural development planning*) bio je definisanje i formuliranje razvojne strategije poljoprivrede i ruralnih područja u Unsko-sanskom kantonu sa uključivanjem svih zainteresovanih strana.

Metodologija koja je primijenjena u izradi ovog dokumenta temelji se na sljedećem:

- EU pristupu u strateškom planiranju uz uvažavanje dostignutog stepena razvoja i specifičnosti sektora poljoprivrede Unsko-sanskog kantona,
- Učesnički pristup (konsultacije, saradnja i informisanje) i poštovanju teritorijalnog principa (učesće predstavnika svih osam jedinica lokalne samouprave, općina i gradova Kantona),
- Osiguranje transparentnosti i informisanosti svih zainteresovanih strana (stejkholdera),
- Poštovanju principa i dostignuća struke i nauke (angažman domaćih i internacionalnih eksperata), te
- Uvažavanju postojećih relevantnih zakona, strateških i drugih dokumenata, studija, analiza stanja i sl.

Uzevši u obzir spomenute principe, u izradi ovog strateškog dokumenta zapravo je primijenjena kombinacija učesničkog („odozdo prema gore“) i centralizovanog planiranja („odozgo prema dole“) te harmonizovanje i usklađivanje stavova u procesu pronalaženja razvojnih rješenja i kreiranja strateškog okvira (vizije, strateških ciljeva, prioriternih područja, operativnih ciljeva i aktivnosti). Na ovaj način je obezbijeđeno uvažavanje i identifikovanje stvarnih potreba sektora (parcijalnih interesa), ali na način da oni ne ugrožavaju jasno identifikovani strateški pravac razvoja, odnosno javni interes.

Za izradu Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnih područja Unsko-sanskog kantona za period 2023. -2027. uzeti su u obzir prethodni i aktuelni strateški i razvojni dokumenti koji pokrivaju područje poljoprivredno-prehrambenog sektora, problematiku ruralnog, ali i ukupnog ekonomskog razvoja na različitim administrativnim nivoima (Unsko-sanski kanton, Federacija BiH). To su:

- Strategija razvoja Federacije BiH 2021. – 2027.
- Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Federacije Bosne i Hercegovine za period 2022. -2027. (Usvojeni Nacrt Vlade Federacije BiH)
- Strategija razvoja Unsko-sanskog kantona 2021. - 2027.

Strategija se u svim svojim ključnim elementima veže za naznačene dokumente i predstavlja njihov nastavak kroz podržavanje svih dobrih pouka i prijedloga koji su u njima sadržani.

Jedan od važnijih alata koji se koristio u izradi ovog dokumenta i definisanju strateških ciljeva i prioriteta je bila SWOT analiza čija je svrha bila detaljnije sagledavanje snaga i slabosti sektora poljoprivrede, njenih subsektora, kao i čitavog niza drugih djelatnosti/usluga važnih za ruralni razvoj Unsko-sanskog kantona te mogućnosti i ograničenja za njegov razvoj. Osim sektora poljoprivrede značajan dio analize se odnosio na analizu ruralnog razvoja područja Kantona, za šta nije bilo dovoljno podataka i informacija koji su se mogli naći u sekundarnim izvorima. Zbog toga su nedostajuće informacije iz domena ruralnog razvoja (stanje ruralne ekonomije, diverzifikacija ekonomskih aktivnosti i sl.) dobivene sprovođenjem ankete reprezentativnog uzorka ruralnih domaćinstva Kantona. Anketa je obuhvatila 60 ruralnih domaćinstava iz svih osam jedinica lokalne samouprave Unsko-sanskog kantona i tretirala nekoliko važnih pitanja: (i) izvori prihoda u domaćinstvu, (ii) učesće dopunskih aktivnosti, (iii) ocjena kvaliteta života na selu, (iv) socijalni

servisi i infrastruktura, (v) ocjena prioriternih problema ruralnih područja te (vi) generalna ocjena standarda življenja. Za izradu Situacione analize korištene su brojne statističke publikacije objavljene od strane Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine i Federalnog zavoda za statistiku (Biljna i animalna proizvodnja, Unsko-sanski kanton u brojkama, demografske publikacije, nacionalni računi...), ali i podaci iz baze podataka sa nivoa Federalnog ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva i Ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Unsko-sanskog kantona (Registri poljoprivrednih gazdinstava i Registri klijenata).

FAO projektom značajan fokus kod situacione analize je stavljen na analizu lanaca vrijednosti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i ruralnog razvoja Kantona. Analiza lanaca vrijednosti, odnosno proces procjene, usporedbe i odabira lanca vrijednosti u USK je urađena po FAO metodologiji¹, uzimajući u obzir FAO definiciju po kojoj je lanac vrijednosti niz poljoprivrednih proizvođača i preduzeća i njihovih koordiniranih aktivnosti dodavanja vrijednosti sirovinama koje proizvode i pretvaraju ih u određene prehrambene proizvode koji se prodaju krajnjim potrošačima i odlažu nakon upotrebe, na način koji je profitabilan u cjelosti, ima širok spektar zasnovan na koristima za društvo, a da pri tome ne iscrpljuje trajno prirodne resurse. FAO metodologija podrazumijeva šest (6) koraka: (i) prilagođavanje alata, (ii) formiranje liste predloženih lanaca vrijednosti, (iii) provođenje užeg izbora, (iv) prikupljanje podataka i bodovanje te (v) validaciju i (vi) informisanje².

Sama izrada Strategije provedena je na principu transparentnosti, što ju je u svim fazama izrade držalo otvorenom za javnost. To je učinjeno kroz održavanje nekoliko radionica koje su bile usmjerene kroz stručne i strukovne javne rasprave. Na tim raspravama i razgovorima učešće su uzeli svi zainteresovani stejkholderi (uz obavezno prisustvo predstavnika Vlade Kantona i svih osam općina/gradova), koji će imati direktne ili indirektno uloge u izradi pa potom i praktičnoj realizaciji Strategije. Na ovaj način Strategija je postala zajedničkim djelom mnoštva ljudi raznih profesija i profila obrazovanja, čime je osiguran utjecaj na njenu kvalitetu i konačne oblike predlaganja.

Konsultativne radionice organizovane su na različitim nivoima administracije, uključujući učešće predstavnika odgovarajućih vlasti Unsko-sanskog kantona, posebno relevantnog Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i Ministarstva privrede i predstavnika svih osam općina/gradova koji su činili Radnu grupu. Stejkholdere su činili poljoprivredni proizvođači i predstavnici udruženja i proizvođačkih organizacija, odnosno predstavnici različitih organizacija i predstavnici civilnog društva te drugi eksperti koji se bave pitanjima poljoprivrede i ruralnog razvoja.

Najvažniji datumi/događaji koji se odnose na rad u izradi Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Unsko-sanskog kantona su:

- April 2022: Nacionalni inicijalni sastanak/radionica. Revidirani plan rada je validiran.
- Maj/Juni 2022: Validacija Radne grupe i diskusija strukture strateškog dokumenta
- Oktobar 2022: Konsultativni sastanak Projektnog tima sa članovima Radne grupe i ugrađivanje dobivenih novih inputa u draft verziju Strategije.
- Novembar 2022: Validacija Analize stanja i SWOT analize i diskusija prijedloga strateške platforme (ciljevi, prioriteti i mjere)

¹ Walker, C., DeMatteis, L., & Lienert, A., (2021): Selecting value chains for sustainable food value chain development.

² Faza prilagođavanja alata je podrazumijevala korištenje matrice bodovanja (preuzete iz smjernica publikacije "Selecting value chains for sustainable food value chain development"). Ova matrica je prilagođena izmjenom i smanjenjem broja kriterija zadržavajući dvije njene kategorije, izvodljivost i očekivani uticaj nadogradnje lanaca vrijednosti. Ova faza je ujedno obuhvatala i definiranje ciljeva uključujući ekonomske uticaje (npr. smanjenje siromaštva), društvene uticaje (npr. osnaživanje žena), i ekološki uticaj (npr. smanjenje zagađenja). Nakon ovoga uslijedila je formiranje liste predloženih lanaca vrijednosti korištenjem tzv. semafor sistema bodovanja.

- Decembar 2022: Obavljen sastanak nacionalnih (FAO) eksperata sa predstavnicima Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede USK (uži krug Radne grupe) na kojem se usaglašavala strateška platforma (definisani ciljevi, prioriteti i mjere)
- Mart (početak) 2023: Radni sastanaka nacionalnih eksperata i predstavnika Radne grupe i finalizacija nacrtu dokumenta
- Mart (kraj) 2023: Javni konsultativni proces - Situacijska analiza i prijedlog vizije i ciljeva Strategije
- April 2023: Javni konsultativni proces - Ciljevi, mjere i finansijski indikativni okvir Strategije
- Maj 2023. Finalna prezentacija i javna rasprava Strategije Ministarstvu poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i svim relevantnim vlastima i lokalnim zainteresovanim stranama.

1.4. Usklađenost sa drugim strateškim dokumentima, strateškim dokumentima proizašlim iz procesa EU integracija i globalnim Ciljevima održivog razvoja

Prilikom izrade Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Unsko-sanskog kantona kao polazna osnova korišteni su globalni Ciljevi održivog razvoja iz Agende 2030 Generalne skupštine UN te su razmatrani kao bitne smjernice u okviru procesa izrade i definiranja njenih ciljeva i prioriteta. Također su uzeti u obzir opći i posebni ciljevi Zajedničke poljoprivredne politike (ZPP) 2021.-2027. definirani u Uredbi (EU) br. 2021/2115 o utvrđivanju pravila o potpori za strateške planove u okviru ZPP-a koji se finansiraju iz Evropskog Fonda za jamstva u poljoprivredi (EAGF) i Evropskog fonda za ruralni razvoj (EAFRD) te o stavljanju izvan snage Uredbe (EU) br. 1305/2013 Evropskog parlamenta i Vijeća i Uredbe (EU) br. 1307/2013 Evropskog parlamenta i Vijeća. Pri tome se imalo u vidu postojeće stanje u sektoru poljoprivrede, razvijenost institucionalnih struktura u Federaciji BiH i Unsko-sanskom kantonu, raspoloživa sredstva, prioritete razvoja i proces približavanja u sklopu EU integracija. Konačno, prilikom definisanja ciljeva i prioriteta razvoja poljoprivrede i ruralnih područja Kantona u obzir su uzeti ciljevi Strategije razvoja Unsko-sanskog kantona i ciljevi (prioriteti) Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Federacije BiH za period 2021. - 2027. (Nacrt).

U skladu sa Zakonom o razvojnom planiranju i programiranju razvoja Federacije BiH („Službene novine Federacije BiH“, broj 32/17), Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja kao sektorska strategija rađena je na temelju Strategije razvoja Unsko-sanskog kantona 2021. – 2027. godina, Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja Federacije BiH (2021.-2027.) i Strategije razvoja Federacije BiH (2021.-2027.).

Strateški cilj 1. iz ove Strategije (Unapređena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj) doprinosi realizaciji Strateškog cilja 1. Strategije razvoja Unsko-sanskog kantona (Izrađeni privredni kapaciteti uz održivo korištenje prirodnih resursa) i njegovih Prioriteta 1.1. (Izgradnja sistema za održivo korištenje i održivo upravljanje prirodnim resursima), i dijelom Prioriteta 1.4. (Promocija održivog turizma i efektuiranje turističkih potencijala).

Strateški cilj 1. iz ove Strategije doprinosi i realizaciji Strateškog cilja 3. Strategije razvoja Unsko-sanskog kantona (Održivo upravljanje okolišem, prirodnim i infrastrukturnim resursima) i njegovih Prioriteta 3.1. (Podrška primjeni integralnog sistema upravljanja okolišem i prostorom u upravljanju prirodnim resursima) i Prioriteta 3.2. (Razvoj komunalne i javne infrastrukture na principima održivog razvoja).

Kada se govori o usklađenosti ove Strategije sa sektorskom strategijom na višem, federalnom nivou, odnosno sa Strategijom poljoprivrede i ruralnog razvoja Federacije BiH (2021. - 2027.) može se izdvojiti sljedeće:

Strateški cilj 1. ove Strategije (Unapređena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj) usaglašen je i korenspodira sa Strateškim ciljem 1. Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Federacije BiH 2021.-2027. (Pametnan, otporan i diversificiran sektor poljoprivrede sa garantovanom povećanom sigurnošću snabdjevenosti hranom), Strateškim ciljem 2. (Snažnija primjena ekoloških praksi u proizvodnji kojima se prilagođava i ublažava uticaj klimatskih promjena) i Strateškim ciljem 3. (Snažnija socio-ekonomska struktura (održivog razvoja) ruralnih područja).

Prioritet 1.1. ove Strategije (Povećati obim, produktivnost i konkurentnost poljoprivredne proizvodnje kako bi se poboljšao ukupan dohodak poljoprivrednih proizvođača i poboljšala sigurnost snabdjevenosti hranom) usaglašen je sa Prioritetom 1.1. Strategije poljoprivrede Federacije BiH (Podržavati održiv dohodak i otpornost poljoprivrednih gazdinstava kako bi se poboljšala sigurnost snabdjevenosti hranom) i Prioritetom 1.2. (Jačati tržišne orijentiranosti povećanjem konkurentnosti, uključujući stavljanje većeg naglaska na istraživanje, tehnologiju i digitalizaciju).

Prioritet 1.2. ove Strategije (Unaprijediti lance vrijednosti i poboljšati kvalitet poljoprivrednih proizvoda) usaglašen je sa Prioritetom 1.3. Strategije poljoprivrede Federacije BiH (Unaprijediti položaj poljoprivrednih proizvođača u lancu vrijednosti poljoprivrednih proizvoda) dok je Prioritet 1.3. ove Strategije (Podržavati održivi ruralni razvoj i efikasnije upravljanje prirodnim resursima uz zaštitu prirode) korenspondira sa prioritetima Strateškog cilja 3. Strategije poljoprivrede Federacije BiH i to Prioritetom 3.1. (Privlačiti mlade poljoprivrednike i stvarati poslovni ambijent u ruralnim područjima) i Prioritetom 3.2. (Promovisati zapošljavanje, rast socijalne inkluzije i lokalni razvoj u ruralnim područjima uključujući bio-ekonomiju i održivo šumarstvo).

Strateški cilj 1. ove Strategije (Unapređena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj) usaglašen je i korenspodira sa Strateškim ciljem 3. Strategije razvoja Federacije BiH 2021.-2027. (Resursno efikasan i održivi razvoj). Prioritet 1.3. ove Strategije (Podržavati održivi ruralni razvoj i efikasnije upravljanje prirodnim resursima uz zaštitu prirode) korenspondira sa prioritetima Strateškog cilja 3 Strategije razvoja Federacije BiH i to sa Prioritetom 3.1. (Unapređivati zaštitu i korištenje prirodni resursa) i Prioritetom 3.5. (Poticati razvoj ruralnih prostora).

1.5. Period važenja strateškog dokumenta

Strategija se odnosi na period od njenog usvajanja na sjednici Vlade Unsko-sanskog kantona, a potom Skupštine Unsko-sanskog kantona do kraja 2027. godine, u skladu sa članom 18. stav 5. Zakona o razvojnom planiranju u Federaciji BiH.

2. STRATEŠKA PLATFORMA

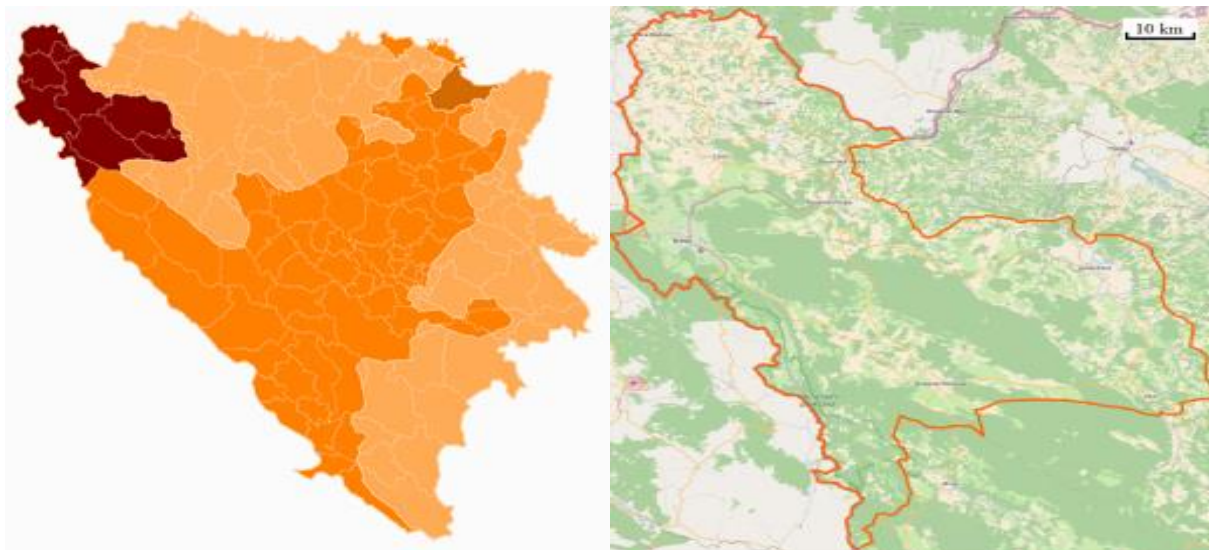
2.1. SITUACIONA ANALIZA

2.1.1. Osnovna obilježja Kantona

2.1.1.1. Geografski položaj i agro-ekološke karakteristike

Geografski položaj i saobraćajna povezanost

Unsko-sanski kanton se nalazi u krajnjem sjeverozapadnom dijelu Bosne i Hercegovine, graniči s južnim i jugoistočnim dijelovima Republike Hrvatske. Dio granice s Hrvatskom predstavlja rijeka Una koja teče područjem grada Bihaća dužinom vodotoka od 80 km. Koordinate Kantona su 44° 48' 49.7" N, 15° 52' 19.7" E. Ukupna površina Unsko-sanskog kantona iznosi 4.125 km².

Karta 1: Geografski položaj Unsko-sanskog kantona

Površina USK obuhvata 15,8% teritorije Federacije BiH, odnosno 8,1% ukupne teritorije BiH. USK je površinom drugi po veličini kanton u Federaciji BiH. Najveću površinu imaju grad Bihać i općina Sanski Most koje zajedno čine više od 40% ukupne površine USK, dok su površinom najmanje općina Bužim (3,13% ukupne površine USK) i općina Velika Kladuša (8,02% ukupne površine USK).

Unsko-sanski kanton je sa ostalim dijelovima BiH povezan magistralnim cestovnim saobraćajnim pravcem M-5, koji povezuje Bihać i Sarajevo te željezničkom prugom. Magistralni cestovni pravac M-5 povezuje USK preko Karlovca i Rijeke sa Zapadnom Evropom i evropskim gradovima Ljubljanom, Budimpeštom, Beogradom, Bečom i drugim. Najbliža morska luka je Rijeka, koja je 200 km udaljena od Bihaća. Najbliži aerodrom je u Banja Luci, udaljen oko 160 km. Aerodrom u Zagrebu nalazi se na udaljenosti od 164 km, a aerodrom u Sarajevu je udaljen 302 km.

Obilježja reljefa i vodni resursi

U morfološkoj strukturi USK ističu se brežuljci i niska polja, aluvijalne ravni i kotline, raščlanjene brojnim riječnim i potočnim dolinama. USK se također odlikuje sa bogatstvom geološke građe i nalazištima mineralnih sirovina. Područje USK je bogato i izvorima mineralnih, termalnih i termomineralnih voda, a najpoznatiji izvori nalaze se na lokalitetima Tomina Ilidža kod Sanskog Mosta, Čukovska mineralna voda i izvor Gata kod Bihaća. Svojstva tih izvora nisu dovoljno istražena u hidrološkom, geološkom, fizikalno-hemijskom, bakteriološkom i energetsom smislu, što otežava njihovo adekvatno korištenje. Riječni vodotoci Une, Sane, Sanice, Banjice, Korčanice i drugih rijeka su bogati slatkovodnom ribom (pastrmka, mladica, lipljen). Poseban značaj za očuvanje bioraznolikosti imaju klisure i kanjoni rijeke Une koji su staništa velikog broja biljnih i životinjskih vrsta. Posebnu važnost imaju endemsko - reliktno - vrste (čovječja ribica, riječni rakovi, pastrva). Na području USK postoji jedan nacionalni park, Nacionalni park Una, osnovan 2008. godine. Područje Nacionalnog parka površine 19.800 ha pripada gradu Bihaću te obuhvata područje kanjonskog dijela gornjeg toka rijeke Une uzvodno od Lohova, područje kanjonskog dijela donjeg toka rijeke Unac od njenog ušća u Unu uzvodno od Drvarskog polja te međuprostor između Une i Unca. Osim Nacionalnog parka Una, na području USK postoje i spomenici prirode: Sedreno područje Une u Martin Brodu, Crni izvori na rijeci Unac u Martin Brodu, Izvor rijeke Klokot, Milančev buk na rijeci Uni u Martin Brodu, Srednji buk na rijeci Uni u Martin Brodu, Veliki slap na rijeci Uni u Martin Brodu, Štrbački buk, Pećina kod Martin Broda, Vrelo Ostrovice, Izvor rijeke Krušnice, Izvor rijeke Dabar, Vodopad Blihe i Dabarska pećina. Pored toga, postoji i strogi rezervat prirode Prašuma

„Plješevica“ na planini Plješevici; specijalni rezervat prirode Pećina Hrustovača u Vrhpolju, Sanski Most; rezervat prirode: Suvajsko međugorje, Bosanska Krupa³.

Osnovna klimatska obilježja

Područje USK pripada umjereno kontinentalnoj klimi koju karakteriziraju oštre i snježne zime i topla ljeta. Pojedini dijelovi su pod uticajem umjerene planinske klime i pritjecanja zračnih masa iz susjednih, ali i daljih oblasti. Za ovo područje karakteristični su sjeveroistočni i jugozapadni vjetrovi koji donose kontinentalne i mediteranske uticaje. Prosječan godišnji broj sunčanih sati iznosi između 1.772 i 1.970, a u godini je prosječno 206 oblačnih dana. Srednja godišnja temperatura iznosi 11,4°C. Najtopliji mjesec je juli sa srednjom mjesečnom temperaturom od 22°C, a najhladniji januar sa prosječnom temperaturom od -6°C. Najveća količina padavina javlja se tokom jeseni i proljeća, a prosječne količine se kreću od 1.000 do 1.300 l/m². Najkišovitiji mjesec je novembar, a najsuši januar. U nižim predjelima snijeg se zadržava između 40 i 60 dana godišnje, a u planinskim do 90 dana. Prosječna godišnja vlažnost zraka je oko 75%. Sezona grijanja na području USK traje od 15. oktobra do 15. aprila.

2.1.1.2. Teritorijalne jedinice i uprava Kantona

Unsko-sanski kanton je jedan od deset kantona Federacije Bosne i Hercegovine. Formiran je odlukom Predsjedništva BiH 27. maja 1995. godine. Administrativno i ekonomsko središte USK je grad Bihać. U teritorijalno - političkom sistemu USK nalazi se osam jedinica lokalne samouprave i to: Bihać, Bosanska Krupa, Bosanski Petrovac, Bužim, Cazin, Ključ, Sanski Most i Velika Kladuša.

2.1.1.3. Demografska obilježja i migracije

Zvanični statistički podaci ukazuju da je demografska situacija u Unsko-sanskom kantonu, kao i u ostalim dijelovima BiH, veoma zabrinjavajuća, a iskazani demografski razvoj zahtijeva gotovo promptno djelovanje odgovornih političkih struktura. Analizirajući kretanje ukupnog broja stanovnika u Unsko-sanskom kantonu u periodu 2014.-2021. primjetan je izražen negativan trend i depopulacija ovog područja. Tako je ukupan broj stanovnika sa 287.361 u 2014. godini se smanjio na 264.248 stanovnika sedam godina kasnije ili za gotovo 8%. (Prilog 1).

Potvrda prethodnoj konstataciji negativne demografske slike Kantona je negativan trend prirodnog priraštaja stanovništva u periodu 2014.-2021. (Prilog 2). Prirodni priraštaj Unsko-sanskog kantona u 2014. godini od pozitivnih 0,6‰ se značajno pogoršao i u 2021. godini dostigao nivo od -5,13‰ (Prilog 3). Daljnjem negativnom razvoju i depopulaciju područja Kantona ide u prilog i podaci o kretanju broja odseljenih, doseljenih i saldo migracija stanovnika u Unsko-sanskom kantonu (Prilog 4). Ako se zanemari 2019. godina, rast negativnog trenda saldo migracija u Unsko-sanskom kantonu je prisutan u svom analiziranom periodu (2014. - 2021.), a najveći nivo je dostignut u 2020. godini kada je zabilježen negativni saldo od 925 stanovnika⁴. Dodatni problem negativnih demografskih kretanja je starosna struktura populacije koja napušta područje Unsko-sanski kanton. Riječ je o dominantno mlađoj populaciji i radno najaktivnijem dijelu populacije. (Prilog 5).

Podaci iz Popisa stanovništva, domaćinstava i stanova u 2013. godini omogućili su sagledavanje stanja u broju i strukturi domaćinstava prema tipu naseljenog mjesta na području Unsko-sanskog kantona, ukupno i po općinama/gradovima. Budući da je Unsko-sanski kanton region koji je u cijelosti ruralni (predominantno ruralno područje)⁵ podaci o broju domaćinstava ovu konstataciju samo potvrđuju. U 2013. godini na području Unsko-sanskog kantona živi ukupno 78.255 domaćinstava od čega je 60,98% ili 47.718 smješteno u ruralnim naseljenim mjestima, a 39,02% ili 30.537 domaćinstava u urbanom dijelu Kantona. Prema istom popisu na području ovog Kantona 93.507 ili 34,22% živi u urbanom području. U ukupnoj muškoj populaciji Unsko-sanskog antona

³ Izvor: Strategija razvoja Unsko-sanskog kantona za period 2021. – 2027.

⁴ Ove podatke treba promatrati u kontekstu registriranih migracionih kretanja, kojih je u stvarnosti puno više iz dijela koja se odnose na broj odseljenih osoba.

⁵ Izvor: Muminović, Eldina (2013): Rangiranje i kvalifikacija ruralnog područja Federacije BiH na osnovu dostupnih indikatora, Magistarski rad, Poljoprivredno - prehrambeni fakultet Univerziteta u Sarajevu.

66,84% muškaraca je u ruralnom području, dok je ženskih osoba 64,74%.

Posljednji demografski pokazatelj koji je bio predmet ove analize je broj domaćinstava prema broju članova u ruralnim naseljenim mjestima. Na nivou svih ruralnih naseljenih mjesta Unsko-sanskog kantona najveće učešće imaju domaćinstva sa četiri člana (22,36%) te domaćinstva sa dva (17,12%) i tri člana (17,03%). Visoko učešće imaju i domaćinstva sa samo jednim članom (12,31%) (Prilog 8).

Svi izneseni demografski pokazatelji na nivou Unsko-sanskog kantona jasno ukazuju na veoma izražena negativna kretanja u analiziranom periodu 2014.-2021. i traže brzu reakciju donosioca prije svega političkih odluka. Ova činjenica treba biti jedna od ključnih prijetnji (slabosti) u definiranju budućih strateških pravaca djelovanja i mjera poljoprivredne/ruralne politike.

2.1.1.4. Zaposlenost i tržište rada

Nezaposlenost stanovništva, a posebno ruralnog, svakako je od jedan od većih ekonomskih, ali i političkih i socijalnih problema na području Unsko-sanskog kantona. Ukupna formalna nezaposlenost je jako visoka i kreće se u analiziranom periodu između 46,4% i 59,3%. Ipak u analiziranom periodu 2014.-2021. prisutna je pozitivna tendencija značajnog smanjivanja stope nezaposlenosti, odnosno smanjenja broja nezaposlenih lica. U 2014. godini ukupno je bilo nezaposleno 46.103 lica, a sedam godina kasnije taj broj je vidno smanjen na 32.626. Veća je stopa nezaposlenosti ženskih u odnosu na muške osobe. U 2021. godini stopa nezaposlenosti ženskih osoba iznosila je 52,7%, dok je stopa nezaposlenosti muških osoba bila 40,5%. (Prilog 9).

Sektor A (poljoprivreda, lov i ribolov) ima važnu ulogu u formalnoj zaposlenosti stanovništva Unsko-sanskog kantona. Sa prosječno 930 zaposlenih osoba sektor poljoprivrede učestvuje sa 9-10% u ukupnoj zaposlenosti stanovništva ovog Kantona.

U svim općinama/gradovima Unsko-sanskog kantona zabilježena je visoka stopa nezaposlenosti (Prilog 10). U 2021. godini najveću formalnu stopu nezaposlenosti je imala općina Bužim (69,25%), a najmanju općina Bosanski Petrovac (35,56%) i grad Bihać (36,32%). U poređenju sa 2014. godinom, najveći pomak u smanjenju stope nezaposlenosti je imala općina Bosanski Petrovac gdje je stopa smanjena sa 50,58% na 35,56%.

Brojni ekonomski analitičari ukazuju da formalnu nezaposlenost treba uzeti sa rezervom i da više stvarnom stanju odgovara tzv. neformalna nezaposlenost koja se publicira kroz Anketu o radnoj snazi svake godine. Nažalost, radi se na nivou entiteta i Brčko Distrikta, tako da se u Prilogu 9 može vidjeti učešće neformalne zaposlenosti u sektoru poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti za Federaciju BiH u analiziranom periodu 2014.-2019. Podaci dati u Prilogu 11 ukazuju na veoma važnu ulogu poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti stanovništva Federacije BiH koja u pojedinim godinama dostiže nivo od gotovo 12% (2017).

Učešće neformalne zaposlenosti u sektoru poljoprivrede u odnosu na ukupnu zaposlenost po spolu može se vidjeti u Prilogu 12. U neformalne zaposlenosti u poljoprivrednom sektoru postoji značajno veće učešće muškaraca nego žena. U 2014. godini, od svih neformalno zaposlenih muškaraca, 9,3% su bili u sektoru poljoprivrede, dok je učešće neformalne zaposlenosti žena u ukupnoj zaposlenosti bilo nešto niže i iznosilo je 8,3%. Sektor poljoprivrede u neformalnoj zaposlenosti u 2018. i 2019. godini kod oba spola pokazuje trend smanjenja (Prilog 12).

U strukturi zaposlenih osoba Unsko-sanskog kantona u 2021. godini prema stručnoj spremi najviše (41,3%) je NKV osoba (7.589), koju slijede osobe sa KV stručnom spremom (28,19%) i osobe sa srednjom stručnom spremom (21,82%). Najmanje je osoba sa visokom i višom stručnom spremom (5,55%). U strukturi ukupne zaposlenosti prema stručnoj spremi po spolu veće je učešće žena u gotovo svim kategorijama (Prilog 13).

Kao posljednji ekonomski pokazatelj koji je analiziran u dijelu analize tržišta rada je kretanje visine prosječne mjesečne neto plaće u periodu 2014.-2021. U ovom periodu u Unsko-sanskom kantonu zabilježena je tendencija povećanja mjesečne neto plaće. Neto plaće u 2014. godini je iznosila 797 KM i nakon toga stalno rasla, tako da je u 2021. godini dostigla nivo od 933 KM (indeks 117). Prosječna mjesečna neto plaća u USK u 2021. godini bila je nešto manje ispod nivoa prosječne neto plaće u Federaciji BiH (996 KM), a u poređenju sa ostalim kantonima Federacije BiH samo Kanton Sarajevo (1.251 KM), Hercegovačko-neretvanski kanton (1.080 KM) i Kanton 10 (942 KM) su imali veće plaće.

2.1.1. 5. Dostignuti nivo razvoja ekonomskih aktivnosti

Indeks razvijenosti

U nedostatku oficijelnih statističkih podataka bruto vrijednosti na nivou kantona u Federaciji BiH o bruto vrijednosti proizvodnje (ukupno i po stanovniku) i bruto dodanoj vrijednosti za dostignuti nivo razvoja ekonomskih aktivnosti na području Unsko-sanskog kantona korišten je pokazatelj indeks razvijenosti kao kompozitni pokazatelj koji se računa kao ponderirani prosjek više osnovnih socioekonomskih pokazatelja radi mjerenja stepena razvijenosti jedinica lokalne samouprave i kantona. Izradom indeksa razvijenosti se postiže osiguravanje podataka za pripremu politika uravnoteženog regionalnog razvoja kantona i jedinica lokalne samouprave u Federaciji BiH, osiguravanje podataka za praćenje ili monitoring razvoja jedinice lokalne samouprave (JLS) i kantona, a samim tim i pretpostavki monitoring rezultata realizacije strategija razvoja JLS i kantona⁶. Prema podacima za 2021. godinu Unsko-sanski kanton je dosta nerazvijen i pri začelju je razvijenosti kantona u Federaciji BiH (8/10) pripadajući III grupi razvijenosti sa manje od 0,75 vrijednosti indeksa (I grupa indeks veći od 1,25). Najrazvijeniji je grad Bihać (16/79), dok su sve ostale općine/gradovi USK pri samom začelju vrijednosti JLS (od Bosanske Krupe sa 57. mjestom do Bužima koji zauzima 71. mjesto). (Prilog 15).

Prihodi od poreza

Jedan od ekonomskih pokazatelja koji je dat u ovoj analizi je ostvaren prihod od poreza na nivou ukupnih vrijednosti i po stanovniku. Pregledom Priloga 16 uočava se trend rasta ukupnih prihoda od poreza u Unsko-sanskom kantonu koji su sa 19,75 miliona KM u 2014. godini se značajno povećali sedam godina kasnije kada dostižu vrijednost od 35,16 miliona KM. Najveće prihode od poreza po glavi stanovnika ostvaruje grad Bihać (251 KM), a najmanje Bužim (60 KM). (Prilog 17).

Trgovački bilans - Ukupni i poljoprivredno-prehrambenih proizvoda

Kada je riječ o trgovačkom bilansu i odnosu uvoza i izvoza roba sa područja Unsko-sanskog kantona, primjetan je gotovo istovjetan nivo rasta i izvoza i uvoza roba. Ukupni izvoz roba je sa vrijednošću od 224,2 miliona KM koliko je iznosio u 2014. godini se povećao na nivo od 545,9 miliona KM u 2021. godini, odnosno veći je za 143 indeksnih poena. Uvoz roba u USK je, s druge strane, povećan sa 293,6 miliona KM (2014) na 545,8 miliona KM (2021), odnosno povećan je za 86 indeksnih poena (Prilog 18). Pozitivna strana trgovačkog bilansa roba u USK je činjenica da se u 2021. godini u potpunosti izjednačio izvoz sa uvozom, što nije slučaj sa ostatkom Federacije BiH kao i same BiH.

Iako poljoprivredno-prehrambeni sektor Unsko-sanskog kantona ima značajan izvozni potencijal, njegovi izvozni parametri ne govore tome u prilog. Prosječno učešće poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u ukupnom izvozu koje ostvaruje USK iznosi 6,6% i kreće se u rasponu od 5,03% (2021) do 8,93% (2017).

⁶ Za izradu indeksa razvijenosti kantona i jedinica lokalne samouprave u Federaciji BiH koriste se sljedeći indikatori: a) prihodi od poreza na dohodak po stanovniku (X1); b) stepen zaposlenosti (X2); c) kretanje stanovništva (X3); d) udio starog stanovništva u ukupnom stanovništvu (X4); e) stepen obrazovanja radne snage (X5).

Tabela 1. Učešće poljoprivredno-prehrambenog sektora u vanjsko-trgovinskom bilansu u Unsko-sanskom kantonu za period 2014. - 2021.

Opis	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Izvoz PPP (mil. KM)	16,01	19,24	18,80	27,76	19,60	20,56	20,58	27,43
Uvoz PPP (mil. KM)	28,62	27,54	31,85	31,16	29,81	27,68	24,53	31,75
Trgovački deficit (mil. KM)	-12,61	-8,30	-13,05	-3,40	-10,21	-7,12	-3,95	-4,32
Trgovački deficit/ trgovački obim (%)	28,25	17,75	25,77	5,76	20,66	14,76	8,75	7,29
Odnos Izvoz/Uvoz (%)	55,95	69,85	59,02	89,10	65,76	74,27	83,91	86,40
Učešće PPP sektora u ukupnom izvozu (%)	7,14	8,07	7,20	8,93	5,72	5,33	5,60	5,03
Učešće PPP sektora u ukupnom uvozu (%)	9,75	9,07	9,06	8,37	7,63	6,59	6,34	5,82

Izvor: Unsko-sanski kanton u brojkama, Federalni zavod za statistiku

Napomena: Uvoz i izvoz Agro food sektora podrazumijeva klasifikaciju po sektorima SMTK i obuhvata sektore hrana i žive životinje, pića i duhan i masti i ulja životinjskog i biljnog porijekla.

Nešto su veće vrijednosti kada se govori o učešću poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u ukupnom uvozu roba u USK. Prosječno godišnje učešće ovog sektora iznosi 7,8% ukupnog uvoza roba. Dodatni problem vezan za ovaj ekonomski pokazatelj je negativna tendencija rasta učešća poljoprivredno-prehrambenog sektora u ukupnom uvozu roba na područje Unsko-sanskog kantona.

2.1.1.6. Vrijednost poljoprivredne proizvodnje

Vrijednost proizvodnje (output) poljoprivrednih proizvoda na području Unsko-sanskog kantona u periodu 2014. - 2020. ima tendenciju blagog povećanja. U 2020. godini ukupni poljoprivredni output je iznosio 169,2 miliona KM, što je znatno više u odnosu na 2014. godinu kada je njegova vrijednost iznosila 133,24 miliona KM.

Tabela 2. Vrijednost poljoprivredne proizvodnje u Unsko-sanskom kantonu, Period 2014.-2020., U milionima KM

Vrsta proizvoda	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Žitarice	26,13	49,68	27,50	18,50	49,25	55,55	58,86
Industrijsko bilje	0,08	0,05	0,04	0,04	0,04	0,04	0,07
Krmno bilje	1,49	1,36	1,90	1,33	1,39	1,38	1,83
Povrće i hort. proizvodi	14,37	12,04	14,57	9,95	16,07	13,73	15,32
Krompir	11,76	12,55	12,69	11,36	16,31	13,54	19,95
Voće	3,58	5,77	5,00	4,25	7,95	3,33	5,36
Ostali biljni proizvodi	0,05	0,05	0,06	0,06	0,40	0,06	0,07
Output biljne proizvodnje	57,46	81,50	61,76	45,50	91,40	87,63	101,45
Goveda	21,04	18,45	23,48	19,91	14,79	13,10	17,98
Svinje	1,90	1,87	1,70	1,39	1,22	1,32	0,93
Ovce	9,07	9,73	10,00	7,83	6,84	6,90	8,23
Perad	6,03	5,08	5,46	4,69	7,39	6,39	6,18
Ostale životinje	0,02	0,03	0,02	0,02	0,02	0,02	0,03
Mlijeko	34,06	30,61	28,78	28,34	27,85	27,55	26,66
Jaja	2,44	2,20	2,36	2,23	3,45	3,05	3,91
Med	1,19	5,19	1,83	1,68	3,22	2,72	3,80
Ostali animalni proizvodi	0,03	0,01	0,02	0,02	0,01	0,02	0,03
Output animalne proizvodnje	75,78	73,18	73,65	66,11	64,80	61,06	67,75

UKUPNI OUTPUT

POLJOPRIVREDNIH PROIZVODA	133,24	154,68	135,41	111,61	156,21	148,69	169,20
----------------------------------	---------------	---------------	---------------	---------------	---------------	---------------	---------------

Struktura (%)

Output biljne proizvodnje	43,12	52,69	45,61	40,77	58,51	58,93	59,96
Output animalne proizvodnje	56,88	47,31	54,39	59,23	41,49	41,07	40,04
Ukupni output poljoprivrednih proizvoda	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Izvor: Vlastita izračunavanja prof. Bajramovića (FAO nacionalnog konsultanta na izradi ovog dokumenta) na bazi podataka o proizvodnji, procjeni proizvodnje mesa i prosječnim otkupnim cijenama na nivou BiH.

Animalna i biljna proizvodnja se smjenjuju iz godine u godinu po važnost, ali u posljednje tri analizirane godine veću važnost za područje Unsko-sanskog kantona ima biljna proizvodnja. U 2021. godini ukupna vrijednost animalne proizvodnje je iznosila 67,75 miliona KM što je činilo 40,04% ukupne proizvodnje, dok je vrijednost biljne proizvodnje u istoj godini bila 101,45 miliona KM čini viši 59,96% ukupne poljoprivredne proizvodnje.

2.1.2. Struktura farmi

Nažalost, u BiH još nije urađen poljoprivredni popis⁷ koji bi omogućio sagledavanje stvarne slike o broju, veličini, strukturi i drugim važnijim parametrima na nivou poljoprivrednih gazdinstava - farmi. U nedostatku detaljnije analize podataka o seoskim domaćinstvima koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost u kontekst strukture prema veličini korištenog poljoprivrednog zemljišta, odnosno prema broju pojedinih vrsta stoke, za potrebe ove analize daju se ograničeni podaci o poljoprivrednim gazdinstvima i njihovoj strukturi nastalim u okviru Pilot popisa poljoprivrede iz 2010. godine⁸. Prema njima prosječna površina korištenog zemljišta iznosi 1,97 ha po gazdinstvu sa prosječno četiri parcele po gazdinstvu kod porodičnih imanja, što je znatno ispod prosjeka u EU 27 koji iznosi 17,4 ha⁹. Ovi podaci, kao i zvanični podaci iz Popisa stanovništva o broju poljoprivrednih gazdinstava ukazuju na jedan od ključnih problema kojeg ima Unsko-sanski kanton / Federacija BiH / BiH, a to je i dalje veliki broj poljoprivrednih gazdinstava i kao posljedica toga njegova mala prosječna veličina. Ako se ovome doda od ranije poznata činjenica da je izražen fragmentirani zemljišni posjed (rascjepkanost zemljišnih parcela) i dualan karakter proizvodnje, jasno je da pred Federacijom BiH, odnosno Unsko-sanskim kantomom stoji izazov nepovoljne veličine i strukture poljoprivrednih gazdinstava koji se nameće kao jedan od važnijih strateških problema koji se mora rješavati u narednom periodu.

⁷ Bosna i Hercegovina je trenutno jedina država u Evropi, uključujući i zemlje zapadnog Balkana, koja nema osnovnih strukturnih podataka o poljoprivrednim gazdinstvima, odnosno nema proveden sveobuhvatni popis poljoprivrede. Posljednji popis poljoprivrede na teritoriji BiH proveden je 1960. godine, a od tada su prikupljeni samo osnovni podaci o poljoprivredi u okviru popisa stanovništva, uključujući i popis proveden 2013. godine. Poljoprivredni popis na području BiH se očekuje u 2023. godini, a prije toga urađen je pilot popis poljoprivrede koji je na području Federacije BiH sproveden od strane Federalnog zavoda za statistiku (septembar-novembar 2022.) i obuhvatio je oko 8.700 poljoprivrednih gazdinstava u svih deset kantona u Federaciji BiH.

⁸ Pilot popis poljoprivrede koje su sprovele tri statističke institucije u BiH (BHAS, FZS i RZS RS) u oktobru 2010. godine u okviru IPA 2007 BH AIS

⁹ Eurostat, 2020

Tabela 3. Struktura domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode na tržištu po općinama/gradovima u Unsko-sanskom kantonu

Opis	Bihac	Bos. Krupa	Bos. Petrovac	Buzim	Cazin	Ključ	Sanski Most	Velika Kladuša	USK
Broj domaćinstava									
Ukupno	18294	7675	2798	4326	16686	4990	11847	11651	78267
Obavljaju polj. aktivnost	4598	2488	1171	2553	5345	1343	1912	4535	23945
Obavljaju polj. aktivnost i prodaju proizvode na tržištu	444	484	229	582	1105	281	481	941	4547
Struktura u % (Ukupno = 100)									
Domaćinstva koja Obavljaju polj. aktivnost	25,13	32,42	41,85	59,02	32,03	26,91	16,14	38,92	30,59
Obavljaju polj. aktivnost i prodaju proizvode na tržištu	2,43	6,31	8,18	13,45	6,62	5,63	4,06	8,08	5,81
Struktura u % (domaćinstva koja obavljaju polj. akt. = 100)									
Domaćinstva koja obavljaju polj. akt. i prodaju proizvode	9,66	19,45	19,56	22,80	20,67	20,92	25,16	20,75	18,99

Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u BiH 2013, Knjiga 03 - Popis domaćinstava i porodice

Prema popisu iz 2013. godine na području Unsko-sanskog kantona ukupno je 23.945 domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost, od čega 18,99% (4.547) imaju komercijalnu proizvodnju i prodaju svoje proizvode na tržištu. Od ukupnog broja domaćinstava na području Unsko-sanskog kantona samo je 5,81% njih koji imaju tržišnu orijentaciju poljoprivredne proizvodnje, što zabrinjava i traži odgovarajuće akcije.

Podaci o registriranim poljoprivrednim gazdinstvima Federalnog ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstava na području Unsko-sanskog kantona potvrđuju veliki problem BiH poljoprivredne proizvodnje - visoko učešće poljoprivrednih gazdinstava sa malom veličinom poljoprivrednog zemljišta¹⁰. Ukupan broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava varira od općine do općine (grada). Najveći broj registrovanih farmi (sa 31.12.2021.) je u Cazinu (3.037), a najmanji u Bosanskom Petrovcu (503). (Prilog 20).

Kada se govori o broju članova registrovanih poljoprivrednih gazdinstava na području Unsko-sanskog kantona u 2021. godini (Prilog 21), može se reći sljedeće: 50,53% (4.751) svih članova registrovanih poljoprivrednih gazdinstava su dobne starosti između 41 i 65 godina, 26,78% (2519) njihovih članova su stariji od 65 godina, a najmanje su zastupljeni (22,67%) najmlađi članovi poljoprivrednih gazdinstava starosti do 40 godina. Kod svih starosnih grupa manje su zastupljene žene, a u ukupnom broju članova registrovanih poljoprivrednih gazdinstava učestvuju sa 35,19%.

¹⁰ U Federaciji BiH (2020) prosječna veličina registrovanog poljoprivrednog gazdinstva je 1,45 ha poljoprivrednog zemljišta. Najveći broj registrovanih gazdinstava je veličine do 1 ha poljoprivrednog zemljišta (67,18%), a najmanje gazdinstava preko 10 ha (1,30%). Struktura registrovanih poljoprivrednih gazdinstava prema veličini korištenog poljoprivrednog zemljišta iskazana u ha korištene poljoprivredne površine je dosta ujednačena. Nešto veće učešće imaju poljoprivredna gazdinstva veličine 1 do 3 ha (26,57%), dok najmanje participiraju registrovana gazdinstva veličine 3 do 5 ha (14,52%).

2.1.3. Ruralna ekonomija i ruralni razvoj

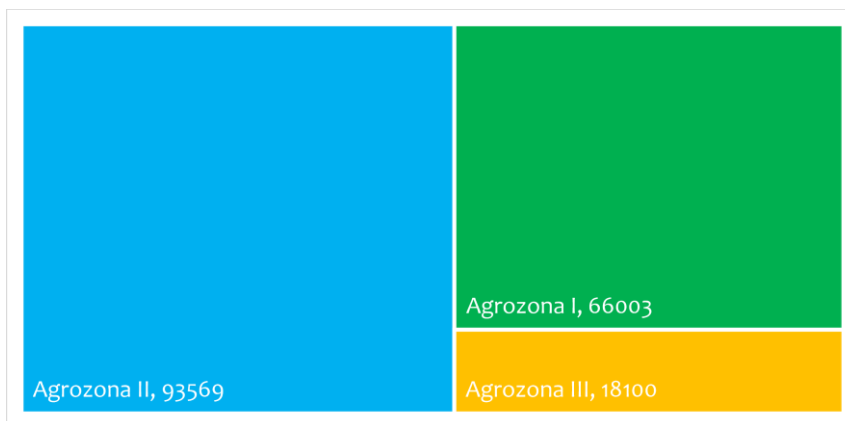
2.1.3.1. Poljoprivredna proizvodnja

2.1.3.1.1. Poljoprivredno zemljište i njegovo korištenje

U ukupnoj površini Unsko-sanskog kantona najveće površine zauzimaju šume i šumske površine sa 49,7%. Drugo po veličini je poljoprivredno zemljište sa udjelom od 42,3% površine Kantona. Izgrađeno zemljište na području Unsko-sanskog kantona obuhvata oko 2,4%, dok se oko 5,6% površine Kantona evidentira kao ostala površina (vodne površine, eksploatacije i dr.).

Prema podacima dostupnim u „Nacrtu Prostornog plana Unsko-sanskog kantona za period od 20 godina“, Unsko-sanski kanton ima ukupnu površinu od 423.925 ha. Uključujući navedeni izvor podataka i podatke dobijene provođenjem Popisa 2013. godine, na području Kantona prisutno je 273.261 stanovnika. Prema podacima o površini poljoprivrednog zemljišta na području Kantona, dobijenim provođenjem radova na izradi novelirane Studije, po stanovniku dolazi 0,60 ha poljoprivrednog zemljišta, a najkvalitetnijeg poljoprivrednog zemljišta prve agrozone 0,24 ha/stanovniku. Ove su vrijednosti nešto iznad međunarodnih limita koji se danas koriste, a to su: 0,40 ha/stanovnik poljoprivrednog i 0,17 ha/stanovnik obradivog zemljišta. Od izuzetnog značaja će biti pronaći načine za očuvanje svih kvalitetnih zemljišta, a mnogobrojne interesante za urbanizaciju trebat će usmjeriti na tla lošije kvalitete.

Prema Prostornom planu Federacije BiH za period 2008.–2028., izvršeno je grupisanje poljoprivrednog zemljišta na području Unsko-sanskog kantona prema zonama proizvodnih sposobnosti i načinu korištenja zemljišta.

Izvor: Prostorni plan Federacije BiH za period 2008. – 2028. – Prijedlog

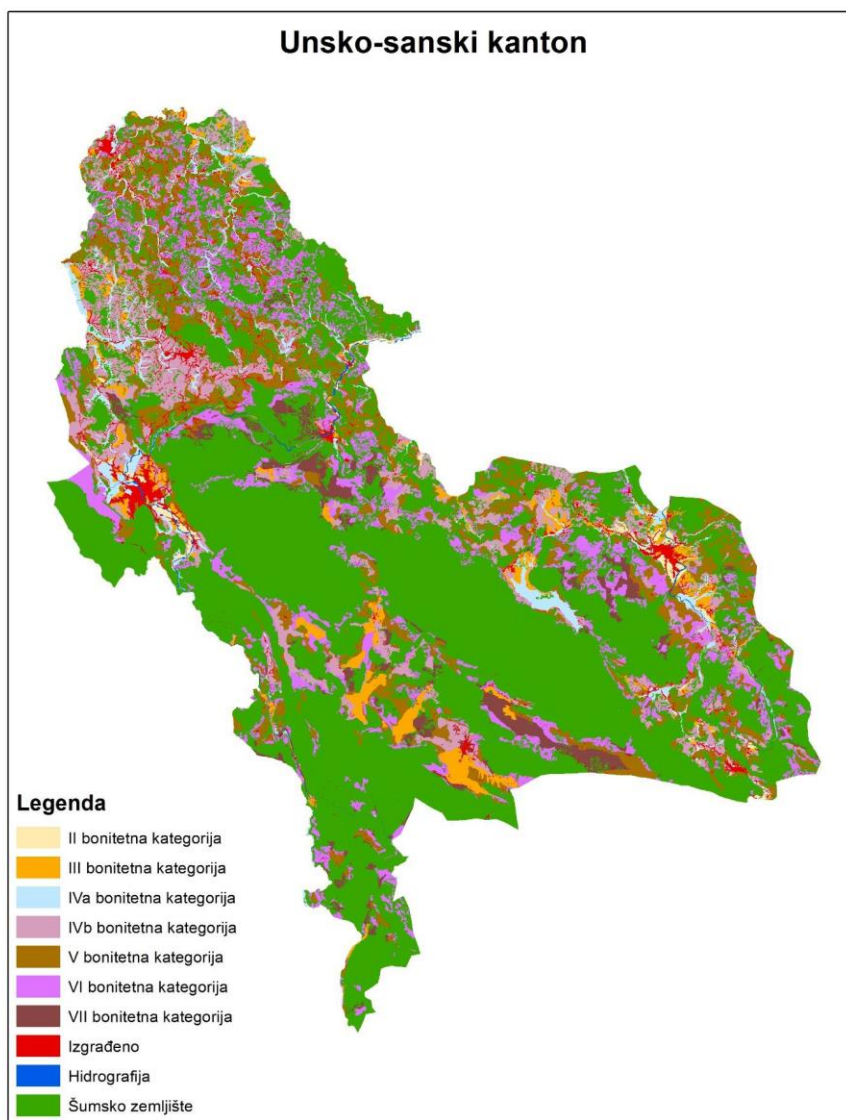
Grafikon 1. Struktura poljoprivrednog zemljišta po agrozonama Unsko-sanskog kantona, U ha,

Bonitetne kategorije zemljišta od I do IV jesu obradiva poljoprivredna zemljišta i pripadaju agrozonama I do IV. To su najvrijednija poljoprivredna zemljišta koja, Prema Zakonu o poljoprivrednom zemljištu Federacije BiH¹¹, „treba strogo čuvati za primarnu poljoprivrednu proizvodnju“. Agrozona I je zona intenzivne poljoprivredne proizvodnje i najčešće je na području Unsko-sanskog kantona zastupljena u dolinama većih rijeka. Ukupna poljoprivredna površina USK koja pripada agrozonama I do III iznosi 181.103 ha, odnosno 42,7%. Agrozona I iznosi 66.003 ha, odnosno 37,15%. Agrozona II čine poljoprivredna zemljišta V i VI bonitetne kategorije, koje karakteriziraju poluintenzivna poljoprivreda pretežno suhog ratarstva i voćarstva. Zemljišta su zastupljena na nagibima na kojima se u sistemu proizvodnje mogu smjenjivati oranice, voćnjaci i travnjaci. Ukupna zemljišna površina koja čini agrozona II USK je 93.569 ha i čini više od polovine (52,66%) ukupnih poljoprivrednih površina. Agrozona III zemljišta obuhvata zemljišta slabih proizvodnih potencijala VII i VIII bonitetne kategorije. U prvom redu, to su zemljišta planinskih područja na terenima velike inklinacije i male dubine, koja omogućavaju proizvodnju sijena i krme. Zemljišta iz agrozone III su najmanje zastupljena. Obuhvataju 18.100 ha, odnosno 10,19%. Inače, prema dostupnim podacima trajni gubici poljoprivrednog zemljišta u Federaciji BiH iznose oko 2.000 ha godišnje, što je dijelom posljedica urbanizacije, eksploatacije mineralnih

¹¹ „Službene novine FBiH“, broj: 52/09

sirovina, formiranja odlagališta industrijskog i komunalnog otpada, izgradnje vodnih akumulacija i dr. Pretpostavlja se da su slični odnosi i na primjeru Unsko-sanskog kantona.

Karta 2: Zastupljenost bonitetnih kategorija Unsko-sanskog kantona

Izvor: Federalni zavod za agropedologiju (2019) - Novelacija karte upotrebne vrijednosti zemljišta Unsko-sanskog kantona

I zona – agrozona I

Sa stanovišta poljoprivredne proizvodnje, zemljište ove zone je najkvalitetnije. Površina I agrozone je 65.306,824 ha ili 15,54% ukupne površine Kantona. U okviru ove zone najviše je zastupljena IVb, zatim III, pa IVa, a najmanje je zastupljena II kategorija poljoprivrednog zemljišta. Ovo je zona u kojoj se odvija intenzivna poljoprivredna proizvodnja i to uglavnom povrtlarska, ratarska i voćarska proizvodnja.

II zona – agrozona II

Ova zona zauzima površinu od 90.464,618 ha ili 21,53% ukupne površine Kantona. Čine je zemljišta V i VI bonitetne kategorije. V bonitetna kategorija je više zastupljena od VI bonitetne kategorije. Tla ove zone su na granici obradivog načina korištenja prvenstveno zbog izražene stjenovitosti i plićeg profila tla. Tla ove zone nekad su se obrađivala, a danas, uglavnom, na njima su prirodne livade i pašnjaci.

III zona – agrozona III

Zahvata površinu od 12.867,841 ha ili 7,63% ukupne površine Kantona. Čine je zemljišta VII kategorije koja su slabih zemljišnih potencijala zbog veoma plitkog profila tla, stjenovitosti, nagiba i erozije. Površine ove zone uglavnom se koriste kao pašnjaci, a na terenu je vidno i njihovo zarastanje šumskom vegetacijom.

U odnosu na geografsku pripadnost, prema nadmorskim visinama na području Unsko-sanskog kantona zastupljena su tri reiona i to:

- Nizijski reion
- Brdski reion
- Planinski reion

Nizijski reion

Ovaj reion prema geografskoj pripadnosti prostora do 300 m n.v. odnosi se uglavnom na najvrijednije zemljišne potencijale, koji se nalaze u dolinama sljedećih vodotoka: Une, Sane, Korane, Gline, Bojne, Mutnice i ostalih vodotoka čije se nadmorske visine kreću 150 – 250 m. U okviru ovog reiona nalaze se i prostori blago valovitog i nisko brdovitog reljefa u sjevernom dijelu Kantona čije nadmorske visine se nalaze ispod 300 m. Ovaj reion zahvata oko 18% ukupne površine Kantona. Na području ovog reiona su zastupljena bonitetno najvrijednija zemljišta od I do IV bonitetne kategorije. Zemljišta u okviru ovog reiona nemaju većih ograničenja i koriste se kao oranične površine. Ako se uzmu u obzir i povoljne klimatske prilike koje vladaju na ovim prostorima, zaključujemo da ovaj reion pruža povoljne uslove za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju.

Brdski reion

Brdski reion zauzima prostore između 300-700 m n.v. i okupira oko 47% ukupne površine Kantona. Najveći procenat poljoprivrednog zemljišta nalazi se u okviru ovog reiona. Isto tako je značajno istaknuti da su sva kraška polja u zoni ispod 700 m n.v. Sa gledišta zastupljenosti bonitetnih kategorija može se konstatovati da su Ivb, V i VI bonitetna kategorija najviše zastupljene u brdskom reionu. U okviru ovog reiona najvrijednije oranične površine nalaze se ispod 300 m n.v. Najveće površine brdskog reiona, uzimajući u obzir konfiguraciju terena, zahvataju prostore sa inklinacijom većom od 12°, što znači da su to zemljišta sa većim ograničenjima kao što su nagib i dubina fiziološki aktivnog zemljišta, gdje je vrlo otežana i nije nikako moguća primjena mehanizacije.

Planinski reion

Planinski reion zahvata prostore iznad 700 m n.v. zauzima oko 35% ukupne površine Kantona. Zemljišta na ovim prostorima karakterišu se velikim ograničenjima za šire korištenje u poljoprivrednoj proizvodnji. Ograničenja su inklinacija terena od 20° do 30°, mala dubina soluma (do 25 cm), izražena skeletnost i kamenitost površine te nepovoljne klimatske prilike. Najveće površine su zastupljene sa VI i VII bonitetnom kategorijom. Na području ovog reiona tipski su najzastupljeniji kalkomelanosoli, kalkokambisoli, koluvijalna tla i distrični kambisoli.

Unsko-sanski kanton raspolaže sa 199.083 ha različitih kategorija poljoprivrednog zemljišta. U ukupnom poljoprivrednom zemljištu najviše sudjeluju Sanski Most (39.353 ha), Bihać (36.027 ha), Bosanski Petrovac (29.601 ha) i Bosanska Krupa (27.866 ha), dok su općine Cazin (23.311 ha), Velika Kladaša (21.881 ha), Ključ (13.052 ha) i posebno Bužim (7.992 ha) sa nešto nižom participacijom (Prilog 22).

U strukturi poljoprivrednih površina najveće učešće imaju oranice i bašte sa 99.950 ha (51%), a visoko učešće imaju i prirodni travnjaci, prirodne livade (48.556 ha) i pašnjaci (45.976 ha) (Prilog 23) što upućuje na njihov ekstenzivni način iskorištavanja, uglavnom za potrebe stočarske

proizvodnje. Oranične površine se ne iskorištavaju dovoljno, što je inače fenomen cijele Bosne i Hercegovine¹². Dok Cazin, Bužim i Bosanska Krupa značajno iskorištavaju raspoložive oranične površine, kod većeg dijela ostalih općina/gradova Unsko-sanskog kantona iskorištavanje oraničnih površina je manje od jedne polovine, a kod nekih općina/gradova (Bihać i Bosanski Petrovac) učešće neobrađenih oranica prelazi 85%. (Prilog 24). Razloge ovakvom stanju treba tražiti u nedovoljnoj konkurentnosti, relativno nepovoljnim klimatskim uslovima za intenzivniju poljoprivrednu biljnu proizvodnju, ali i u drugim faktorima poput raseljeničkog odsustva vlasnika, fizičke odvojenosti određenog broja stanovnika od njihovih imanja, kao i veoma negativnih demografskih kretanja. Niska obrađenost najkvalitetnijeg oraničnog zemljišta je veliki problem koji je dijagnosticiran ovom analizom i na kome će se morati valjanim aktivnostima (mjerama) djelovati u ovom strateškom dokumentu.

2.1.3.1.2. Biljna proizvodnja

Proizvodnja ratarskih kultura

Od ukupno 99.950 ha oranica, sa koliko Unsko-sanski kanton raspolaže, 44.219 ha se obrađuje i na njima se proizvodi žito, povrće i krmno bilje te krajnje skromno industrijsko bilje. Prema statističkim podacima za 2021. godinu u strukturi zasijanih oraničnih površina najzastupljenija je proizvodnja žita koja se odvija na površini od 24.146 ha i čini 56%. Osim ove proizvodnje za USK je važna i proizvodnja krmnog bilja, koja je u istoj godini bila zasijana na površini od 12.516 ha i činila 29% ukupno zasijanih oranica. Znatno skromnije je zastupljeno povrće, svega 15% ukupno zasijanih oraničnih površina (6.218 ha), dok je proizvodnja industrijskog bilja na 106 ha imala minoran karakter¹³. (Prilog 25).

Ukupne zasijane površine žita u periodu 2014.-2021. imaju tendenciju blagog pada, kao i zasijane površine krmnim biljem, dok, kada se govori o zasijanosti oraničnih površina povrtlarskim kulturama, primjetna je stagnacija i zadržavanje nivoa od 2014. godine. Ukupne zasijane površine žitaricama su sa 25.439 ha u 2014. godini se smanjile u 2021. godini i iznosile su 24.146 ha. Slični odnosi su i kada se govori o zasijanosti krmnog bilja. Ukupna zasijanost oranica pod ovim kulturama se smanjila sa 13.106 ha (2014) na 12.516 ha (2021). (Prilog 26)

Proizvodnja žita

Naglašena brdska (djelomično i kraška) konfiguracija prostora USK, njena nadmorska visina i prisutna kvaliteta tala daje dosta specifične mogućnosti za ozbiljniju proizvodnju žita. Upravo ovakvi prirodni uslovi, kao i dominantna proizvodnja mlijeka opredjeljuju poljoprivredne proizvođače da se bave proizvodnjom kukuruza, pšenice i donekle zobi, a znatno manje ječmom i raži. U strukturi požnjevenih površina žitarskih kultura u 2021. godini na području USK proizvodnja kukuruza (zrno) je sa 13.374 ha činila 62,83%, a pšenica sa 4.426 ha je činila 20,79% ukupnih površina. Obje glavne žitarske kulture u požnjevenim površinama pokazuju trend smanjivanja koji je kod proizvodnje pšenice izraženiji (6.074 ha u 2014. godini, 4.426 ha u 2021. godini). Ukupna proizvodnja kukuruza (zrno) u 2021. godini je iznosila 73.382 tona, a proizvodnja pšenice 20.704 tona. Ukupni prinosi ovih dviju kultura variraju iz godine u godinu i rezultat su mijenjanja zasijanih površina, ali i klimatskih prilika, što potvrđuje podaci o prosječnim prinosima. Naime, prinosi pšenice značajno variraju od 3,0 t/ha (2014) do 4,7 t/ha (2021), a kada se govori o kukuruzu variranja idu od 3,0 t/ha (2017) do 7,3 t/ha (2018). I u proizvodnjama ostalih žitarskih kultura primjetna su slična variranja. Glavni faktor ovih razlika u prinosima, je osim nedostatka novih visokoprirodnih sorata i hibrida i višeg nivoa agrotehnike (veće količine đubriva), nedostatak kvalitetnih mjera popravke oraničnih površina i sistema za navodnjavanje/odvodnjavanje.

¹² U Federaciji BiH prosječno se u periodu 2014.-2021. godina zasijavalo 198.000 ha odnosno 48,8% ukupnih oraničnih površina, dok je više od polovine (208.000 ha) ostalo kao ugar ili neobrađeno zemljište.

¹³ Sabiranjem ukupnih zasijanih oraničnih površina po grupama ratarskih proizvodnji i po općinama dolazimo opet u BiH paradoks statistike i njene nelogičnosti. Ukupne obrađene oranične površine trebale bi odgovarati zasijanim površinama, ali nažalost ne odgovaraju.

Proizvodnja industrijskog bilja

Područje Unsko-sanskog kantona nikad nije važno za prostor značajnije proizvodnje industrijskog bilja. Ove proizvodnje nije bilo ni ranije (prije 90-tih godina prošlog vijeka) niti danas. Prema mišljenjima nekih eksperata, jedina kultura koja neformalno svoj dolazak na prostore ovog Kantona je uljana repica, što će zavisiti od mogućnosti plasmana i postojanja relevantne industrije.

Povrtlarska proizvodnja

U odnosu na proizvodnju žita, proizvodnja povrća i po prostornoj zastupljenosti i po proizvedenim količinama je dio biljne proizvodnje koji je značajno slabije zastupljen na području Unsko-sanskog kantona, ali ne i beznačajan njen segment. Glavni faktor ovakvom stanju treba tražiti u činjenici da je područje cijelog Kantona poprilično nepovoljan ambijent za intenzivnu povrtlarsku proizvodnju jer se dio oraničnih površina nalazi na 700 i više m n.v. (35%), a značajan dio (47%) pripada brdskom području. U 2021. godini ukupne zasijane površine iznosile su 5,259 ha. Najvažnija vrsta povrtlarske proizvodnje je proizvodnja krompira čije požnjevene površine u periodu 2014.-2021. pokazuju trend blagog pada, koji je izraženiji od 2018. godine. Proizvodnja krompira se odvija na polovini zasijanih površina (52,38%) u 2021. godini i gotovo najvažnija je komercijalna kultura za ostvarivanje prihoda poljoprivrednih gazdinstava. Od ostalih kultura još se izdvaja grah koji sa 1.535 ha zasijanih površina čini gotovo 30% ukupnih zasijanih površina na otvorenom. Ostale kulture kao što su kupus, paradajz, crni luk i paprika imaju puno manji značaj. Kao i kod proizvodnje žitarica, i kod proizvodnje povrća (na otvorenom) su izražena variranja ionako skromnih prinosa iz godine u godinu kao rezultat klimatskih prilika i nedostatka odgovora kroz primjenu adekvatne agrotehnike. Ovo je posebno izraženo kod proizvodnje najvažnije povrtlarske kulture krompira. Ukupna proizvodnja krompira varira od 19.336 tona (2019) do 30.690 tona (2020), dok prosječni prinosi se kreću od 6,8 t/ha (2019) do 9,8 (2020).

Na području Unsko-sanskog kantona posljednjih godina se može vidjeti proizvodnja povrća i u zatvorenom prostoru, ali ona je još uvijek nedovoljna. Relativno povoljni uslovi u nižim područjima Kantona, zainteresovanost domaćih proizvođača i odgovarajuće budžetske mjere podrške mogle bi povećati spomenutu proizvodnju.

Proizvodnja krmnog bilja

Razvijena stočarska proizvodnja i njena ekonomska održivost zahtijevaju kvalitetnu i jeftinu kabastu stočnu hranu. Zbog ovoga je važno poznavanje aktuelnog stanja u proizvodnji krmnog bilja, budući da značajan dio poljoprivrednog outputa dolazi iz stočarske proizvodnje.

Na području Unsko-sanskog kantona zastupljena je proizvodnja djeteline, lucerke, silažnog kukuruza i travno-djetelinske smjese. Krmno bilje zauzima gotovo jednu trećinu (29%, 12.516 ha) zasijanih/požnjevenih površina USK. Posmatrajući pojedinačne krmne kulture primjetni su različiti trendovi požnjevenih oraničnih površina u analiziranom periodu 2014.-2021. Tako požnjevene površine djeteline i travno-djetelinskih smjesa imaju tendenciju opadanja, dok površine zasijane lucerkom i silažnim kukuruzom stagniraju. U 2021. godini ukupne požnjevene površine silažnog kukuruza su iznosile 6.150 ha, djeteline 1.944 ha, a travno-djetelinskih smjesa 2.236 ha.

Ostvareni prinosi ukupni i prosječni još uvijek su skromni i nedovoljni i značajno zaostaju za evropskim standardima. Prema mišljenjima eksperata aktuelno stanje u proizvodnji krmnog bilja je općenito loše. Ukupni i prosječni prinosi su niski, kvaliteta proizvedene krme je niska, a botanički sastav travnjaka zapušten i prevaziđen. Ukupnom lošem dojmu treba dodati i dosta uobičajenu praksu primitivnog konzerviranja proizvedene krme, odnosno sušenjem travne mase na zemlji. Navedene konstatacije traže značajne akcije na ovom području koje će ići u pravcu edukacije farmera, unapređenja kvaliteta kabaste krme i konzervacije krme (spremanje sjenaže i silaže).

Proizvodnja ljekovitog i začinskog bilja

Unsko-sanski kanton raspolaže sa veoma raznovrsnim, obimom bogatim i kvalitetom vrhunskim ljekovitim i aromatičnim biljem vrlo izražene biodiverzifikacije. Na području USK identificiran je veći broj ekonomski značajnih ljekovitih i aromatskih biljnih vrsta, koje predstavljaju snažan prirodni potencijal za korištenje. Dominantno je tradicionalno sakupljanje samoniklog bilja i šumskih plodova što omogućuje lokalnom stanovništvu dodatne izvore prihoda. Podaci o plantažnom uzgoju ljekovitog bilja nedostaju. Ovaj segment proizvodnje ima razvojni potencijal kako zbog prirodnih (klimatskih) uslova tako i zbog ekonomske opravdanosti i gotovo sigurnog plasmana na domaćem i međunarodnom tržištu. Ono što je sigurno je da sva proizvodnja ljekovitog i začinskog bilja uz njegovo sakupljanje u prirodi, treba biti utemeljeno na organskim principima. Tako će, osim ekonomskih, Kanton imati i ekološke koristi. Ujedno će se USK moći promovirati kao širok i zdrav prirodni prostor koliko za ekonomske toliko i za turističke i druge sadržaje. Potražnja na svjetskom tržištu raste, posebno za artičoke, neven, heljdu, valerijanu i sl.

Proizvodnja voća

Poljoprivredna statistika u BiH voćarsku proizvodnju (sa izuzetkom proizvodnje jagode i maline) još uvijek prati preko broja stabala, tako da su podaci u ukupnoj proizvodnji voća dostupni po pojedinim voćnim vrstama samo po broju stabala. Ovo, kao i činjenica da se u podacima ne pravi razlika između intenzivne i ekstenzivne proizvodnje, otežava analizu raspoloživih podataka i izvođenje validnih zaključaka.

Područje Unsko-sanskog kantona karakteriše prisustvo ekstenzivnih i poluintenzivnih zasada voćaka. Šljiva sa udjelom od gotovo 69% u ukupnom broju rodni stabala (2021) dominantna je voćna kultura. Osim šljive, za voćarsku proizvodnju u USK važne su još jabuka i orasi. Jabuka u ukupnom broju rodni stabala participira sa 13,7%, a orasi sa 7,5%. Proizvodnja višanja je jedina voćarska proizvodnja koja ima pozitivan trend rasta u analiziranom periodu 2014.-2021. Broj stabala šljive značajno opada i ima tendenciju izraženog smanjivanja, a negativni trend smanjivanja broja rodni stabala je primjeren i kod trešnje, jabuke i kruške. Ukupan broj se u sedmogodišnjem periodu smanjio za 19 indeksnih poena i sa 1,296 miliona (2014) smanjen na nivo od 1,057 miliona (2021). U Federaciji BiH je dosta prisutan trend krčenja starih, ekstenzivnih zasada šljive, u cilju širenja površina sa intenzivnim uzgojem krušaka. Ova praksa očito nije uočljiva na području USK.

Iako je proizvodnja kontinentalnog voća, prije svega jabuke, u ekspanziji, još uvijek je dosta problema sa kojima se suočava ovaj sektor poljoprivrede u USK, kao i u cijeloj BiH. To se prije svega odnosi na neuravnoteženu strukturu farmi i jasnim obilježjem njene dualnosti. Struktura proizvođača je takva da je veliki broj malih farmi (manje od 1 ha površine) i da farme srednje veličine (3-10 ha), koje su u osnovi najzastupljenije i koje su nosioci ukupne proizvodnje u evropskim zemljama, u USK (BiH) malo participiraju i praktički ne postoje. Ovakva struktura predstavlja hendikep za razvoj snabdjevačkog lanca iz više razloga od kojih se izdvajaju:

- ograničen kapacitet malih proizvođača i nemogućnost ispunjavanja zahtjeva savremenog snabdjevačkog lanca (količina-kontinuitet);
- mali broj je velikih proizvođača, a sektorska politika je uglavnom fokusirana na ovu grupu proizvođača, koji imaju ograničen uticaj i
- mali broj proizvođača srednje veličine orijentisanih na tržište smanjuju potrebu formiranja udruženja proizvođača – proizvodnja velikih farmi je trenutno dovoljna za pokrivanje potreba velikog maloprodajnog sektora, bez potreba za razvoj zajedničkog marketinškog pristupa.

Proizvodnja jagodastog voća, prije svega jagode i maline, na području Unsko-sanskog kantona dosegla je određeni nivo ekspanzije i približava se nekim drugim dijelovima Federacije BiH.

Ovu proizvodnju karakteriše rast intenzivne proizvodnje jagode i maline uz primjenu adekvatne i aktuelne tehnologije i sortimenta.

2.1.3.1.3. Animalna proizvodnja

Područje Unsko-sanskog kantona predstavlja homogenu geografsku cjelinu kojom dominiraju brdski predjeli. Na njima se protežu prostrani livadski i pašnjački kompleksi, zbog čega je ovo područje predodređeno za stočarsku proizvodnju. Zapravo, značajno zastupljeni prirodni travnjaci (livade i pašnjaci) i ne mogu se drugačije koristiti nego uzgojem stoke. Stočarstvo je zbog ovih činjenica jedan od važnijih faktora razvoja sektora poljoprivrede USK i ujedno prilika za zapošljavanje lokalnog seoskog stanovništva.

Na području USK razvijene su sve vrste stočarskih proizvodnji - govedarstvo, ovčarstvo, kozarstvo, svinjogojstvo, konjarstvo, peradarstvo te pčelarstvo. Analizirajući trend kretanja broja životinja na području USK u periodu 2014.-2021. primjetan je pad kod gotovo svih vrsta životinja. Ukupan broj goveda se smanjio sa 33.637 (2014) na 26.341 (2021), broj ovaca se sa 82.479 grla u 2014. smanjio na 61.325 u 2021. godini, a sličan trend zabilježen je i kod broja koza gdje je u Kantonu u 2014. godini bilo 2.468 grla, a sedam godina kasnije 2.042, odnosno kod uzgoja svinja čiji broj se sa 4.329 (2014) smanjio na 3.002 (2021). Značajan pad u analiziranom periodu se uočava kod brojnog stanja konja čiji broj je gotovo prepolovljen. U 2014. godini taj broj se sa 881 smanjio 2021. na svega 407. Blagi rast na području USK zabilježen je kada se govori o ukupnom broju peradi. U 2014. godini taj broj je iznosio 348 hiljada a 2020. godine 424 hiljade. Konačno, jedina prava ekspanzija i značajan rast zabilježen je kod pčelarstava. Pogodni prirodni uslovi i potražnja na tržištu usloveli su da se ukupan broj košnica pčela sa 33.987 u 2014. godini poveća za 34% i u 2021. godini dostigne nivo od 45.575 košnica. (Prilog 28).

Govedarsku proizvodnju područja USK obilježilo je značajno uništenje stočnog fonda u ratu čime je bila prekinuta genetska veza sa tradicionalnim pasminama, odnosno pasminskim križancima goveda karakterističnim za ovaj kraj. Najveći broj farmera u govedarskoj proizvodnji bavi se proizvodnjom mlijeka koja se prodaje kroz dosta organizirani način otkupa i zahvaljujući prerađivačkim pogonima Meggle d.d. mljekare. Posljednjih godina sve je izraženiji sistem krava-tele u kojem je budžetska podrška sa nivoa Federalnog ministarstva poljoprivrede imala značajan uticaj.

Ovčarska proizvodnja i proizvodi iz ove stočarske grane bili su nekada važan izvor prihoda za najveći dio ruralnog stanovništva. Danas, zbog znatno manjeg broja ovaca, ova grana ima manje privredni značaj. Prisutan je i trend koncentracije ove grane u rukama većih poduzetnika koji će se dalje nastaviti s obzirom na demografske promjene koje se dešavaju u ruralnim područjima USK¹⁴. Sistem gospodarenja ovcama nije se bitno promijenio u odnosu na dugu tradiciju. Domaća pramenka još uvijek je najvažnija pasmina, usprkos brojnim eksperimentima u pronalaženju bolje proizvodne pasmine. Ovčarstvo je usmjereno ili na proizvodnju mlijeka zbog prerade u sireve ili u proizvodnju jagnječeg mesa.

Kozarska proizvodnja po obimu znatno zaostaje za ovčarstvom. Kozarstvo ima poseban značaj u krševitim, zapuštenim i teško dostupnim područjima, gdje konfiguracija terena otežava uzgoj drugih vrsta preživara. Radi se uglavnom o domaćoj kozi i njenim križancima prilagođenoj ekstenzivnim uslovima, ali u pasminskom sastavu prisutne su i alpske pasmine, nešto manje sanske.

¹⁴ Muzno ovčarstvo, karakteristično za veći dio Kantona, zahtjeva angažman cijele obitelji, pa je danas sve manje onih koji se žele posvetiti tome napornome poslu. Zato je sudbina ovčarstva u rukama manjeg broja poduzetnika koji su spremni da od njega naprave biznis. Oni će to učiniti integriranjem suvremene zootehnike i odgovarajuće prerade mlijeka u sireve, koji će dati brandove potrebne za plasman na probirljiva europska tržišta. Broj malih farmi će se smanjiti, ali će i dalje opstati, i to na obimima stada od 200-400 grla koja će u cijelosti upošljavati radnu snagu još uvijek značajnog broja seoskih obitelji.

Svinjogojstvo je stočarska grana koja ima karakter sporedne djelatnosti na seoskim gazdinstvima i najčešće nema komercijalna obilježja. Ona osigurava meso i prerađevine za ograničen broj domaćinstava tokom zimskog perioda i to bez većih koncentracija životinja na gazdinstvima.

Peradarstvo na području USK nema neki veliki privredni značaj. Osim proizvodnje jaja, na području Kantona postoji i proizvodnja pilećeg mesa (brojlara). Ukupna prosječna godišnja proizvodnja od oko 20 miliona jaja dovoljna je da zadovolji vlastite potrebe Kantona, dok proizvodnja pilećeg mesa je nedostatna i mora se uvoziti.

Konjogojstvo ne samo u USK, već i u cijeloj Bosni i Hercegovini je grana koja već dugo pokazuje izrazite negativne tendencije. Na području USK ukupan broj konja se drastično smanjuje i sa 881 koliko je bilo u 2014. godini smanjio se za gotovo polovinu i u 2021. godini na području USK je samo 407. Ova grana bez brzih i odgovarajućih mjera mogla bi potpuno nestati.

Pčelarstvo: Najveći značaj pčelarstva, pored proizvodnje meda i ostalih pčelinjih proizvoda ogleda se u oprašivanju poljoprivrednog bilja, jer bez pčela poljoprivredna proizvodnja bi bila nezamisliva. Područje USK ima izuzetno čistu i zdravu prirodu, što rezultira proizvodnjom kvalitetnog i zdravstveno ispravnog meda, kao i drugih pčelinjih proizvoda i matica¹⁵. Pored proizvodnje meda, pčelarstvo se odlikuje i proizvodnjom i drugih vrsta pčelinjih proizvoda koji ne mogu biti nikako zanemareni sa značaja ruralnog razvoja i ekonomskog prosperiteta, kao što su: proizvodnja matica, proizvodnja rojeva i pčelinjih zajednica, proizvodnja polena, matične mliječi, proizvodnja propolisa, proizvodnja pčelinjeg otrova i dr. Mnogi od tih pčelinjih proizvoda značajni su itekako za farmaceutsku industriju, kao što su matična mliječ, propolis, a u novije vrijeme i pčelinji otrov.

Pčelarstvo na području USK je u ekspanziji, s tim da se jedan broj proizvođača se pčelarstvom bavi profesionalno, a drugi sporedno i kao hobbijem, što ne treba zanemariti budući da se njihov broj stalno povećava. Ukupan broj košnica je u stalnom porastu (2014. godine 33.987; 2021. godine 45.575) koji, nažalost, ne prati ukupna proizvodnja meda. Jedan od većih problema sa kojim se susreće ovaj dio animalne proizvodnje posljednjih godina su posljedice klimatskih promjena i nepovoljnih klimatskih prilika u ključnim dijelovima godine. Prinos varira iz godine i neujednačen je kako ukupni tako i prosječni. Proizvodnja po košnici varira od solidnih 17,3 kg (2015) do krajnje niskih prinosa 5,5 kg (2021). Sasvim sigurno je da pčelarstvo zbog izuzetno povoljnih prirodnih uslova (bogatstvo medonosnom florom) i redovne potražnje tržišta (i domaćeg i međunarodnog) ima potencijal koji mora biti iskorišten. Potrebna je bolja organizacija sektora praćena budžetskom podrškom sa nivoa i kantona i Federacije BiH.

Najveći areal pitomog kestena u BiH nalazi se na području cazinske općine i doprinosi kontinuiranom povećanju proizvodnje meda. Prepoznatljivosti, kvaliteti i plasmanu na tržište meda doprinijelo je brendiranje kestenovog meda Cazinske krajine.

Proizvodnja mesa

Proizvodnja mesa u Unsko-sanskom kantonu se može vidjeti u Prilogu 29. U 2020. godini najvažnija proizvodnja je goveđe meso (6.633 tona) koju slijedi proizvodnja mesa peradi (2.956 tona) i ovčijeg mesa (1.439 tona), a najmanja je proizvodnja svinjskog mesa (Prilog 29).

Proizvodnja mlijeka

Proizvodnja kravljeg mlijeka u istraživanom periodu 2014.- 2020. u Unsko-sanskom kantonu ima tendenciju blagog smanjenja i sa 53,1 miliona litara u 2014. godini se smanjio na nivo od 51,6 miliona litara. Dobra strana u proizvodnji kravljeg mlijeka ogleda se u stalnom unapređenju

¹⁵ Kestenov med je jedan od proizvoda koji ima potencijal za dobivanje neke od oznaka zaštite. Naime, najveći areal pitomog kestena u BiH nalazi se na području cazinske općine i doprinosi kontinuiranom povećanju proizvodnje meda. Prepoznatljivosti, kvaliteti i plasmanu na tržište meda doprinijelo je brendiranje kestenovog meda Cazinske krajine.

produktivnosti muznih krava tako da je prosječna muznost u 2021. godini od 2541 litar se povećala na 3203 litre po kravi u 2020. godini. Proizvodnja ovčjeg i kozjeg mlijeka je znatno manja u odnosu na kravlje mlijeko (Prilog 30).

Na području Unsko-sanskog kantona otkup mlijeka vrši 5 otkupljivača/prerađivača mlijeka, odnosno Doo „Meggle“ - Bihać, Doo „Mliječna industrija „99“ - Gradačac, Doo „Čapljanka“ - Sanski Most, Doo „Dasmil“ - Bosanska Krupa i Mljekara „Livno“ - Livno. Na području Unsko-sanskog kantona preovladavaju manja tržišno nekonkurentna poljoprivredna gazdinstva, starije dobne strukture, radne snage, slabo tehnički opremljenih u procesu proizvodnje. Prema Izvještaju o realizaciji kantonalnih i federalnih novčanih podrški u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji za 2021. godinu MPVŠ USK u cilju revitalizacije i razvoja cjelokupne stočarske proizvodnje na području USK potrebno je provesti sljedeće aktivnosti/akcije (i) raditi na planu donošenja pozitivnih zakonskih propisa zemljišne i nasljedne politike, kojima bi se zaustavilo daljnje smanjenje poljoprivrednih površina i postiglo okrupnjavanje imanja, (ii) prihvaćanjem aktivnih kreditnih linija na lokalnoj i državnoj razini pojačati ulaganja u modernizaciju i proširenje postojećih proizvodnih kapaciteta, kao i izgradnju novih velikih specijaliziranih farmi, (iii) pojačanim intenzitetom u proizvodnju uvoditi mlada rasplodna grla mliječnih i kombiniranih pasmina krava, koza i ovaca, kojima će se izravno utjecati na povećanje razine proizvodnje, (iv) maksimalnim uključivanjem struke značajnije poboljšati proizvodnju kvalitetne voluminozne krme kao najvažnije komponente u obrocima mliječnih kategorija životinja, saradnja sa stručnim timovima domaćih visokoškolskih ustanova provoditi kontinuiranu edukaciju proizvođača mlijeka, što će, neizravno, utjecati na kvalitativne i kvantitativne pokazatelje proizvodnje, (v) izgradnja novih modernih farmi uz adaptaciju postojećih, te vi) proširenje tradicionalno važnih grana stočarstva u proizvodnji mlijeka, koje zapošljavaju znatan broj radne snage, doprinijelo bi većoj zaposlenosti mlađega radno sposobnoga stanovništva, što će pozitivno utjecati na povećanje standarda i oživljavanje ruralnih sredina USK.

2.1.3.1.4. Proizvodnja ribe – Akvakultura

Iako Unsko-sanski kanton ima bogate vodne potencijale i ihtiofaunu, razvoj ribogojilišta nije tekao u punom kapacitetu. Trenutno na području Kantona postoji nekoliko ribogojilišta, od kojih po proizvodnji prednjači Riz Krajina d.o.o. Bihać. Riz Krajina d.o.o. je kompanija čija je osnovna djelatnost proizvodnja pastrmke (*Oncorhynchus mykiss*). Sastoji se od dvije farme, od kojih je jedno mrijestilište na izvoru rijeke gdje se mrijesti pastrmka i uzgajaju mladice. Druga farma se nalazi u Martin Brodu i na tom imanju pastrva naraste do tržišne veličine. Kapacitet farme je 700 tona komercijalne veličine pastrmke. Bazenska površina u kojoj se uzgaja pastrmka je 10.500 m² podijeljena u 99 bazena, farma ima između 5.000 i 6.000 litara vode u sekundi. Broj izmjena vode na farmi u toku 24 sata je oko 60 puta. Posebno treba naglasiti da se izvor rijeke Unac (rijeka koja vodom opskrbljuje farmu u Martin Brodu) nalazi u kanjonu 700 metara uzvodno od farme. Kompanija posjeduje postavke HACCP sistema u uzgoju, pripremi i isporuci ribe, a sama pastrmka se čisti u prerađivačkoj fabrici u Banjoj Luci Tropic d.o.o Banja Luka, čija fabrika posjeduje Kosher certifikat.

2.1.3.1.5. Organska proizvodnja

Kao odgovor na sve prisutnije pogoršanje kvaliteta hrane i ugrožavanje zdravlja ljudi, počinje intenzivnije da se razvija organska poljoprivredna proizvodnja. Organska poljoprivredna proizvodnja u BiH počinje se razvijati 90-tih godina prošlog vijeka kada počinju aktivnosti vezane za promociju, primjenu metoda organske proizvodnje, kontrolu i certifikaciju. Od 2001. godine se intenzivira organska proizvodnja, a 2003. godine je osnovano “Udruženje OK” koje je imalo za cilj dati podršku razvoju organske poljoprivrede u BiH, kroz formiranje bh. međunarodno akreditovanog kontrolnog (certifikacijskog) tijela za organsku poljoprivredu. Udruženje je osnovalo bh. kontrolno tijelo „Organsku kontrolu“ 2004. godine. Ovo kontrolno tijelo je akreditirano 2007. godine od strane IFOAM-ove akreditacijske agencije IOAS (*International Organic Accreditation Service*) kao prvo kontrolno tijelo u regiji čiji se certifikacijski proces nadzire i provjerava svake godine po strogim

kriterijima za akreditaciju. U 2011. godini Stalni odbor za organsku poljoprivredu Evropske komisije izdao je ovlaštenje ovom kontrolnom tijelu za certificiranje organskih proizvoda u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori, za certificiranje proizvoda koji se namjeravaju prodati na tržištima zemalja članica EU. Ovo tijelo priznato je i ovlašteno i od strane švicarskog ureda za poljoprivredu FOAG (*Federal Office for Agriculture Switzerland*).

Područje Unsko-sanskog kantona ima izvrsne prirodne uslove za razvoj organske proizvodnje, posebno u stočarstvu, a potom u voćarstvu i povrtlarstvu. Jedan od osnovnih problema koji je bio do sredine 2016. godine u ovoj proizvodnji je nestao i odnosi se na usvajanje Zakona o poljoprivrednoj organskoj proizvodnji u Federaciji BiH. Međutim, izostaje odgovarajući sistemski pristup u širenju ideje organske proizvodnje, kao i sama budžetska podrška kako sa nivoa Federacije BiH tako i sa nivoa USK.

2.1.3.1.6. Poljoprivredna mehanizacija

Nedostatak ranije spomenutog poljoprivrednog popisa u BiH (Federaciji BiH) onemogućuje sagledavanje stvarne slike o broju, veličini, strukturi i drugim važnijim pokazateljima opremljenosti poljoprivrednih gazdinstava mehanizacijom. Prema procjenama eksperata prosječna starost traktora u Federaciji BiH je oko 30 godina, što zajedno sa prosječnim angažmanom traktora koji se kreće oko 100 radnih sati godišnje¹⁶ daje veoma lošu sliku stanja mehanizacije u Federaciji BiH. Niska i nedovoljna budžetska izdvajanja sa oba nivoa vlasti (entitetski i kantonalni) za investicije u poljoprivrednu mehanizaciju u okviru strukturalnih mjera i mjera ruralnog razvoja i skromni prihodi poljoprivrednih proizvođača ograničavaju nabavku nove mehanizacije i modernizaciju poljoprivredne proizvodnje. Ovome treba dodati i izostanak IPARD fondova koji su uglavnom najvažniji izvor finansiranja (kofinansiranja) nabavke mehanizacije i prateće opreme u zemljama Zapadnog Balkana.

2.1.3.2. Pristup tržištu i prehrambena industrija

2.1.3.2.1. Lanci vrijednosti u poljoprivredno-prehrambenoj proizvodnji

Tržište se definiše kao mjesto susreta prodavca i kupaca koje karakterišu različiti načini na koji dolazi do kontakta i razmjene proizvoda i usluga između te dvije strane. Do trgovine između prodavca i kupca može doći direktno ili uz manji ili veći broj posrednika (kratki i dugi kanali prodaje). Moderno vrijeme karakteriše smanjenje direktnih kontakata kupaca i prodavaca i uključivanje u te lance specijaliziranih posrednika. Sve to važi i za poljoprivredne i prehrambene proizvode. Također, nastojanje da se iskoriste prirodne i druge komparativne prednosti i procesi internacionalizacije i globalizacije u trgovini uzrok su sve veće specijalizacije proizvođača, što nije zaobišlo ni poljoprivredu. Općenito promatrano, lanac opskrbe hranom započinje od primarnog proizvođača (organizacija ili pojedinac koji se bavi poljoprivredom), a hrana dobivena u ovoj fazi kreće se kroz različite metode obrade, procese distribucije, skladištenja i ostale aktivnosti prije nego dođe do krajnjeg potrošača. Distribuciju olakšava niz logističkih i transportnih poduzeća te ostalih tržišnih pomagača. Te tvrtke omogućuju da hrana do potrošača dođe u odgovarajućim količinama, odgovarajuće kvalitete i u određeno vrijeme.

Na području Unsko-sanskog kantona su zastupljeni gotovo svi kanali prodaje hrane. Broj posrednika zavisi od karakteristika proizvoda i organizacije marketinških aktivnosti. Zbog visoke usitnjenosti u lancu snabdijevanja i postojanja velikoga broja malih proizvođača te slične fragmentiranosti prerađivača, dolazi do rasta troškova prometa, a koristi od domaće trgovine u plasmanu poljoprivrednih i prehrambenih outputa, uglavnom izvlači trgovačka mreža. Nepovezanost i neorganiziranost lišava poljoprivrednike USK mogućnosti pregovaranja s dobavljačima o povoljnijoj kupovini većih količina inputa kao što su sjemena, mineralna gnojiva, zaštitna sredstva i

¹⁶ Za razliku od Federacije BiH, u Srbiji se prosječni godišnji angažman traktora, zavisno od vrste, kreće između 430 i 740 sati.

ostalo. Zbog sezonskog karaktera proizvodnje i odsustva uslova za skladištenje njihovih proizvoda, proizvođači voća i povrća nisu u mogućnosti ostvariti veće prihode. Kao i drugi poljoprivredni proizvođači u BiH, poljoprivredni proizvođači USK su slabo organizirani i gotovo ne postoji proizvodnja za poznatoga kupca. Ovome treba dodati još i nedjelotvorne carine, lošu transportnu mrežu i nepostojanje tržišnog informacijskog sistema, što sve rezultira nižim prihodima za proizvođače hrane u zemlji.

Dominantnost sitnih poljoprivrednih gazdinstava i male proizvodnje i ponude pojedinih poljoprivrednih proizvoda određivale su položaj zadruga (tokom proteklog perioda one su dobijale prefiks seljačke, poljoprivredne ili zemljoradničke) kao značajnog učesnika u uvezivanju lanca vrijednosti između proizvođača i potrošača. One su predstavljale uspješan model povezivanja poljoprivrednih proizvođača sa prerađivačima i potrošačima u zemlji i inostranstvu, ali su one, nažalost, tokom procesa tranzicije izgubile tu ulogu. Opisano stanje važi i za područje USK.

Prehrambena industrija na području Unsko-sanskog kantona, kao i u cijeloj BiH ima vrlo tradicionalan asortiman proizvoda. Vrlo malo se ulaže u inoviranje asortimana i prilagođavanje zahtjevima sve sofisticiranijeg tržišta. Izgled proizvoda, veličina pakovanja, kao i komunikacija na tržištu nisu prilagođeni potrebama modernog kupca i značajno su lošiji u odnosu na regionalne lidere. Kompanije polažu malo pažnje na aspekte proizvoda koji kupcu štede vrijeme, omogućavaju mu jednostavniju upotrebu i čuvanje proizvoda. Ovo je jedan od najznačajnijih razloga niske konkurentnosti prehrambene industrije BiH.

Lanac vrijednosti prehrambene industrije je dosta neefikasan, odnosno vertikalna i horizontalna koordinacija (kooperacija) nije dovoljno razvijena i zbog toga kompanije ne mogu "uživati" prednosti eksterne ekonomije obima (laka dostupnost informacija o tržištu, zajednički nastup na ino-tržištima, transfer tehnologija i sl.). Horizontalna koordinacija na nivou prehrambene industrije skoro da i ne postoji. Kompanije nisu spremne proslijediti, razmijeniti ili uvažiti čak ni podatke o svom poslovanju i kapacitetima. Upravo zbog toga BiH kompanije djeluju na ograničenom segmentu domaćeg tržišta, konkurišu jedna drugoj, dok su vrlo atraktivni segmenti domaćeg tržišta skoro pa prepušteni ino-proizvođačima.

Na konkurentnost prehrambene industrije utiče i nerazvijenost komplementarnih industrijskih grana. Tako mnoge inpute i materijale kompanije moraju uvoziti. To dodatno usložnjava poslovanje, posebno za mikro i male kompanije prehrambenog sektora. Veza između prehrambene industrije, veleprodaje i maloprodaje skoro da i ne postoji. Veliki supermarketi često kompanijama naplaćuju "ulazak" u supermarket, kasne sa plaćanjem, diktiraju cijene te tako smanjuju mogućnost kompanijama prehrambene industrije da ostvare značajniji povrat na uložena sredstva. Time se smanjuje kapacitet industrije da investira i inovira te da unapređuje efikasnost vlastite proizvodnje i distribucije.

Manje količine poljoprivrednih proizvoda prodaju se putem direktne prodaje, na poljoprivrednim gazdinstvima ili putem zelenih i stočnih pijaca. Obim prodaje preko pijaca opada, a obim direktne prodaje na gazdinstvu također, jer su potrošači hrane, zbog sve bržeg tempa života, sve više okrenuti prema kupovini hrane u supermarketima/hipermarketima. Ima pozitivnih primjera oživljavanja kupovine poljoprivrednih proizvoda direktno od poznatog proizvođača, a to najvećim dijelom zavisi od inicijative, ponude i organizacije poljoprivrednih proizvođača.

U nemogućnosti da se oslone na zadruge, domaći prerađivači poljoprivrednih proizvoda kojima oni predstavljaju sirovinu za dalju preradu (mljekare, klaonice, prerađivači voća, povrća i dr.) bili su prinuđeni da sami organizuju njihov otkup direktno ili angažovanjem posrednika.

Tržište inputa za poljoprivrednu proizvodnju u USK je uglavnom oslonjeno na uvoz. Vrlo slaba je proizvodnja sjemena, a proizvodnja sadnog materijala nedovoljna. Iako je tržište inputa u zemlji liberalno, proizvođači ne osjećaju koristi od niskih cijena iz uvoza. Najveću korist od tih cijena

izvlače trgovci, što se odražava na nižu konkurentnost domaće poljoprivredne proizvodnje. Da se nepovoljna stanja preokrenu u pozitivne tendencije potrebno je: poticanje ulaganja u domaću proizvodnju inputa, bolja organizacija nabave, smanjenje uvoznih procedura, prihvaćanje regulative EU, jačanje institucije za provedbu eksperimenata radi stavljanja sorata na sortnu listu.

USK, kao i sama država Bosna i Hercegovina, nema razvijenu tržišnu infrastrukturu, što se posebno odnosi na sistem otkupa, dražbi i berzi. Stimulacijom ekonomije obima potrebno je razviti ovu i svu drugu tržišnu infrastrukturu. Rezultati bolje tržišne infrastrukture se trebaju iskazati u povezivanju poljoprivrednih proizvođača s tržištem i programu intervencija na njemu, u ublažavanju sezonskih kolebanja cijena poljoprivrednih proizvoda radi stabiliziranja dohotka farmi i stvaranje poljoprivrednih zadruga u stvarnom vlasništvu poljoprivrednika. Za dostizanje postavljenih ciljeva trebale bi se trajno poduzimati odgovarajuće mjere koje bi se sastojale u podršci za organiziranje poljoprivrednika kroz plaćanje upravljačkih struktura zadruga u prve tri godine, podršci izgradnje skladišnih i rashladnih kapaciteta kroz sistem kapitalnih ulaganja, izgradnji laboratorija i usvajanju akreditacijskih metoda, uvođenju sistema GLOBAL GAP i HACCP, uspostavi PTIS-a (poljoprivrednog tržišnog informacionog sistema) i razvoju ostale tržišne infrastrukture. Aktuelna budžetska podrška ovim aktivnostima je nedovoljna i mora naći značajnije mjesto u narednom ciklusu poljoprivredne (ruralne) politike.

Zadugarstvo i udruženja poljoprivrednih proizvođača

Zadugarstvo u USK ima dugu tradiciju. Iako je njihovo djelovanje obilježeno usponima, stagnacijom ili padovima, zadruge su dokazale svoju vitalnost i popularnost. Aktuelne zadruge u USK su, kao i većina zadruga u BiH, odlučnije okrenute organizaciji proizvodnje i otkupa poljoprivrednih proizvoda, umjesto nekad dominirajuće prometne funkcije. Aktuelne zadruge USK pripadaju specijalizovanim poljoprivrednim zadrugama u čijoj je stvarnoj strukturi djelatnosti, manjoj ili većoj mjeri otkup povrća, voća i ljekobilja, uz snabdijevanje poljoprivrednika repromaterijalima i opremom.

Prema zvaničnim podacima na području Unsko-sanskog kantona djeluju 32 različite zadruge od kojih je samo nekoliko aktivnih. Među njima se izdvajaju SPZ (specijalizovane poljoprivredne zadruge) "AgroDar" (Bihać), "AgriSan" (Sanski Most), "Opšta Kladaška zadruga" (Velika Kladaša), "Žuti klas" (Bosanski Petrovac), "Krajiška malina" (Cazin) te Savez zadruga Unsko-sanskog kantona. Na području Unsko-sanskog kantona djeluju brojna (23) udruženja poljoprivrednih proizvođača¹⁷ od kojih su neka manje, a neka više aktivna, ali glavno obilježje im je da djeluju isključivo lokalno i reprezentuju mali broj proizvođača. Na području USK djeluje klastersko udruženje "Klaster 1" koje okuplja privrednike iz lanaca vrijednosti voće, povrće i ljekovito bilje, a čine ga: SPZ "AgroDar", doo "Berry project", doo "Amanita", Obrt "Borovnica Sušić", SPZ "Krajiška malina", doo "Poljosementi", doo "Organic fruit", doo "Agrošić", doo "Agrovelić", doo "Agropilot", doo "Bašo", SPZ "Kladaška zadruga", SPZ "AgriSan" i doo "B-oils".

17 Udruženje pčelara "Krajiška pčela" Velika Kladaša, Udruženje proizvođača "Kornišon" Velika Kladaša, Udruženje proizvođača "Ratar" Velika Kladaša, Udruženje proizvođača "Agrotrade" Velika Kladaša, Udruženje pčelara "Kladaša" Velika Kladaša, Udruženje mljekara "Krajiška sloga" Cazin, Udruženje pčelara Unsko-sanskog kantona, Bihać, Udruženje povrtlara Unsko-sanskog kantona, Bihać, Savez lokalnih udruženja poljoprivrednika, Sanski Most, Udruženje voćara "Zelenika" Sanski Most, Udruženje pčelara "Bihać" Bihać, Udruženje pčelara "Propolis" Bužim, Udruženje pčelara "Lipa" Bosanska Krupa, Udruženje pčelara "Kesten" Cazin, Udruženje pčelara "Sana-Med" Sanski Most, Udruženje ljekovitog bilja "AgroPlod" Bosanska Krupa, Udruženje proizvođača mlijeka i mesa USK, Bihać, Udruženje povrtlara Cazin, Cazin, Udruženje „Povrtlar“ Sanski Most, Udruženje "Borovnica Sušić" Bihać, Udruženje "Plantaža" Cazin, Udruženje "AgroVip" Ključ.

Analiza lanaca vrijednosti

Analiza lanaca vrijednosti, odnosno proces procjene, usporedbe i odabira lanca vrijednosti u USK je urađena po FAO metodologiji¹⁸. Lanac vrijednosti, po FAO definiciji, je čitav niz poljoprivrednih proizvođača i preduzeća i njihovih koordiniranih aktivnosti dodavanja vrijednosti sirovinama koje proizvode i pretvaraju ih u određene prehrambene proizvode koji se prodaju krajnjim potrošačima i odlažu nakon upotrebe, na način koji je profitabilan u cjelosti, ima širok spektar zasnovan na koristima za društvo, a da pri tome ne iscrpljuje trajno prirodne resurse. FAO metodologija podrazumijeva šest (6) koraka: (i) prilagođavanje alata, (ii) formiranje liste predloženih lanaca vrijednosti, (iii) provođenje užeg izbora, (iv) prikupljanje podataka i bodovanje te (v) validaciju i (vi) informisanje¹⁹.

U uži izbor za daljnju i detaljniju analizu su ušli sljedeći lanci vrijednosti: (1) proizvodnja mesa i mesnih prerađevina, (2) proizvodnja meda, (3) proizvodnja i distribucija krastavca kornišona, (4) proizvodnja i distribucija maline te (5) proizvodnja mlijeka. Detaljnija analiza lanaca vrijednosti je urađena sa aspekta specifičnosti proizvodnje, raspoloživih resursa, primjenjene tehnologije, izvodljivosti i uticaju te preporuka za unapređenje može se vidjeti u prilogu ovog dokumenta (Prilog 48-52). Za dobivanje potrebnih podataka i informacija direktno ili indirektno je konaktirani i konsultovano veći broj zainteresovanih sudionika: farmeri (smallholdres), predstavnici zadruga, udruženja farmera, kompanija iz oblasti poljoprivredno-prehrambenog sektora, NVO, razvojne agencije, civilno društvo kao i članovi Radne grupe za izradu ovog strateškog dokumenta. Za potrebe ove analize korišteni su i sekundarni izvori podataka.

U ovom dijelu analize daju se važnija obilježja analiziranih lanaca vrijednosti poljoprivrednih proizvodnji, a detaljnija analiza (posebno lanca vrijednosti proizvodnje meda i proizvodnje mesa i mesnih prerađevina) je data u prilogu ovog dokumenta.

Lanac vrijednosti proizvodnje meda

Na području USK djeluje više od 1.000 pčelara koji se amaterski ili profesionalno bave proizvodnjom meda. Uglavnom su to muškarci (90%) i starije dobi (80%). Ukupan broj košnica u 2021. godini je iznosio 45.575, a ostvarena proizvodnja 252 tone ili 5,5 kg po košnici što je niže u odnosu na prosjek (oko 10 kg/košnici). Organiziranim otkupom meda na Unsko-sanskom kantonu bavi se nekoliko specijaliziranih pčelarskih zadruga. Med i proizvodi od meda se u najvećoj mjeri prodaju na "pragu" i na organiziranim sajmovima. Proizvodi se plasiraju na domaće tržište, ali je prisutan i izvoz na tržište EU i tržište dalekog istoka. Ova proizvodnja raspolaže potrebnim resursima sadržanim od prirodnih velikih pašnih površina (prirodne livade i pašnjaci) uključujući i prirodna staništa pitomog kestena, preko humanih resursa do dostupnosti potrebnih repromaterijala. Osim proizvodnje meda na području USK prisutne su i tehnologije višeg nivoa poput proizvodnje matične mliječi i pčelinjeg otrova. Proizvodnja meda ima budžetsku podršku sa svih nivoa vlasti (Federalni, kantonalni, općinski/gradski) ili kroz projektne aktivnosti VO/NVO organizacija. Prostor za unapređenje lanca vrijednosti proizvodnje meda postoji, a na osnovu razgovora sa glavnim dionicima ovog lanca potrebno je preduzeti mjere edukacije i treninga kojima će se podizati nivo svijesti, znanja i vještina o ekonomskoj i socijalnoj održivosti proizvodnje, mjere kojima će se vršiti daljnja promocija pčelarstva i proizvoda od meda uključujući samo brendiranje i zaštita geografskog porijekla (kestenov med) do inovativnih aktivnosti vezanih za promociju apiturizma.

¹⁸ Walker, C., DeMatteis, L., & Lienert, A., (2021): Selecting value chains for sustainable food value chain development.

¹⁹ Faza prilagođavanja alata je podrazumijevala korištenje matrice bodovanja (preuzete iz smjernica publikacije "Selecting value chains for sustainable food value chain development"). Ova matrica je prilagođena izmjenom i smanjenjem broja kriterija zadržavajući dvije njene kategorije, izvodljivost i očekivani uticaj nadogradnje lanaca vrijednosti. Ova faza je ujedno obuhvatala i definiranje ciljeva uključujući ekonomske uticaje (npr. smanjenje siromaštva), društvene uticaje (npr. osnaživanje žena), i ekološki uticaj (npr. smanjenje zagađenja). Nakon ovoga uslijedila je formiranje liste predloženih lanaca vrijednosti korištenjem tzv. semafor sistema bodovanja.

Lanac vrijednosti proizvodnje mesa i mesnih prerađevina

Proizvodnja mesa na Unsko-sanskom kantonu oslanja se uglavnom na postojeću govedarsku i ovčarsku proizvodnju. Kada se govori o proizvodnji goveđeg mesa u 2022. godini broj grla tovnne junadi uključujući i telad u sistemu krava-tele iznosio je 912 grla. U 2022. godini bilo je 93 registrovana farmera-proizvođača tovnih junadi, ukućujući i sistem krava-tele, od kojih je 92% bilo muškog spola i samo 10% mlađih od 40 godina. Na osnovu podataka registrovanih korisnika u 2022. godini uzgojeno je oko 456 tona žive vage tovnih junadi, od čega je proizvedeno cca 274 tone svježeg goveđeg mesa. Kada se govori o proizvodnji ovčijeg mesa u 2022. godine pravo na novčane podrške s kantonalnog niva ostvarilo 105 vlasnika životinja za oko 13.000 grla i 156 vlasnika životinja sa 19.125 grla s federalnog nivoa, što ukupno čini cca 32.000 grla. I u ovčarskoj proizvodnji je izražena rodna diskriminacija kada se govori o vlasnicima OPG, žene su zastupljene sa 20%, a kada se govori o mladim poljoprivrednicima vlasnicima OPG, njih je samo 10%. U USK proizvedena količina žive vage ovaca u 2022. godini iznosila je 1.600 tona, što s randmanom 50% iznosi cca 800 tona proizvedenog svježeg ovčijeg (janječeg) mesa. Ovaj lanac vrijednosti predstavljala značajan izvor prihoda za proizvođače, budući da se radi o proizvodnji prisutnoj cijele godine. Ujedno predstavlja i značajan izvor dodatnih prihoda za ukućane zaposlene u drugim granama privrede, uprave ili uslužnih djelatnosti. Lanac vrijednosti proizvodnje mesa ima svoju budućnost s obzirom na postojanje značajnih travnjačkih površina (prirodnih livada i pašnjaka) i povoljnih klimatskih uslova, ali i zbog postojanje tržišta na teritoriju Bosne i Hercegovine, kao i skorije mogućnosti plasmana ovih proizvoda na EU tržište. Međutim, da bi se on dodatno razvijao potrebno je poduzeti odgovarajuće mjere poput nabavke novih grla, unapređenja štalskih objekata, unapređenja tehničko-tehnoloških rješenja uključujući uvođenje potrebnih standarda u domenu upravljanja stajnakom, kao i sama promocija proizvodnje i motivacije za uključenje mladih ljudi i žena.

Lanac vrijednosti proizvodnje i distribucije krastavca kornišona

Bez obzira što je posljednjih godina zabilježen pad proizvodnje, uzgoj krastavca kornišona još uvijek je siguran izbor kada je u pitanju kooperativna poljoprivreda Unsko-sanskog kantona. Ova proizvodnja je posebno važna jer se sa malih površina postižu visoki prinosi i finansijska dobit i trenutno predstavlja najprofitabilniju povrtnarsku proizvodnju USK. Prema izvještajima o dodiljenim poticajima za 2022. godinu i procjeni otkupljivača, broj proizvođača krastavca kornišona na USK se kreće oko 600 i u ovoj proizvodnji je manje izražena polna diskriminacija - 40% je žena i koliko i mladih. U 2022. godini ukupna otkupljena količina kornišona je iznosila cca 1800 tona, a prosječna površina na kojoj se uzgaja kornišon u USK je 1.000 m² po proizvođaču. Iako postoji značajno tržište u Bosni i Hercegovini, najveći dio proizvodnje plasira se na tržište EU (Njemačka, Hrvatska, Sloveniju i Češka Republika). Proizvodnja kornišona, zbog nestručne i prekomjerne upotrebe sredstava zaštite i umjetnih gnojiva predstavlja značajnu opasnost u pogledu negativnog uticaja na okoliš, prije svega na zemljište i stoga bi trebalo organizovati edukaciju proizvođača kako bi se ovaj problem umanjio. Ovo je posebno važno sa aspekta približavanja BiH ZPP i ispunjavanja obaveza po osnovu Zelene agende za Zapadni Balkan. Proizvodnja kornišona je podržana budžetskim transferima sa različitih nivoa vlasti (Kanton, općina/grad) i putem projektnih aktivnosti finansiranih od strane međunarodnih organizacija, ali i kroz komercijalne izvore i finansiranja putem komercijalnih banaka i mikrokreditnih organizacija. Unapređenje ove proizvodnje moguće je daljne jačanje marketinških aktivnosti, direktnoj podršci proizvodnje, ali i jačanju svih karika u lancu vrijednosti ove proizvodnje poput stalne edukacije proizvođača, motivisanja većeg učešća mladih i žena, omogućavanja stvaranje dodatne vrijednosti kroz mini preradu kornišona na farmi do formiranja jedinstvenog fonda za osiguranje naknade proizvođačima u godinama kada je cijena kornišona niža od očekivane ili u slučaju nepredviđenih situacija (prirodnih katastrofa).

Lanac vrijednosti proizvodnje i distribucije maline

Proizvodnja maline se na području Unsko-sanskog kantona, kao i u većem dijelu BiH, u posljednjem desetljeću širi i dobiva veliku popularnost. Ovo je postignuto zahvaljujući relativno jednostavnom uzgoju, malim investicijama i relativno dobrim finansijskim rezultatima sa malih poljoprivrednih površina. Na području Unsko-sanskog kantona postoji 387 registrovanih proizvođača maline, od čega je 80% muškaraca i 20% žena, dok je zastupljenost mladih oko 40%. Na području USK malina se uzgaja na površini od oko 110 h, dok prosječna površina po proizvođaču iznosi 1.000 m². Na USK je prisutno pet otkupljivača maline, dok je otkupljena količina u 2022. godini iznosila cca 600t. Na području Kantona postoji i nekoliko certificiranih proizvođača i otkupljivača maline (Global G.A.P i GRASP). Najvažnije tržište proizvođača maline je EU tržište. USK ima izrazito povoljne uslove za uzgoj maline. Osim primarne proizvodnje maline kroz standardne tehnologije, za ovu kulturu postoje i dodatne tehnologije obrade - zamrzavanje malina te tehnologija prerade u sokove i druge voćne prerađevine. Proizvodnja malina je budžetski podržana sa različitih nivoa vlasti (entitet, kanton, općina/grad). Učesnici u ovom lancu vrijednosti unapređenje proizvodnje vide u daljnjem jačanje marketinških aktivnosti, direktnoj podršci proizvodnje kroz unapređenje tehničko-tehnoloških rješenja, ali i kao kod proizvodnje kornišona u jačanju svih karika u lancu vrijednosti poput stalne edukacije proizvođača, motivisanja većeg učešća mladih i žena te formiranju jedinstvenog fonda za osiguranje naknade proizvođačima u godinama kada je cijena malina niža od očekivane ili u slučaju nepredviđenih situacija (prirodnih katastrofa).

Lanac vrijednosti proizvodnje mlijeka

Mljekarska industrija je najvažnija poljoprivredna grana Unsko-sanskog kantona. Pored toga što predstavlja sektor koji ima značajne potencijale za razvoj, ovaj lanac vrijednosti je zbog količinski i nutritivno značajne potrošnje veoma važan i za prehrambenu sigurnost Kantona. S velikim brojem proizvođača u primarnoj proizvodnji (2.800) od čega je 90% muškaraca i 10% žena, ovaj lanac vrijednosti daje značajan doprinos ruralnom razvoju Kantona. Otkupom mlijeka na USK bave se četiri mljekare, međutim još uvijek je prisutna i tradicionalna proizvodnja i prodaja na kućnom pragu. Proizvodnja mlijeka u 2021. godini je iznosila 51,57 miliona litara. Otkupljivači - mljekare posjeduju HACCAP, ISO 14001, ISO 2200 standarde, dok registrovanih certificiranih farmera nema. Bosna i Hercegovina od 2018. godine ima pristup tržištu Europske unije za mlijeko i mliječne prerađevine. Ovaj lanac vrijednosti obuhvata primarnu poljoprivrednu proizvodnju mlijeka, preradu mlijeka na samoj farmi i proizvodnju mliječnih proizvoda na višem nivou kroz specijalizovane mljekare. Proizvodnja mlijeka je sektor koji se najviše podržava sa svih nivoa vlasti i upravo zbog ovog razloga sektor pokazuje značajan napredak u posljednjih 20-tak godina. Proizvodnja svježeg sirovog mlijeka na Unsko-sanskom kantonu kao najznačajnija poljoprivredna grana sa svim svojim resursima, potencijalima i perspektivama može biti predvodnica i okosnica poljoprivrednog i ruralnog razvoja Kantona. Međutim da bi se ovaj lanac vrijednosti razvijao potrebno je poduzeti neke mjere poput (i) Intenziviranja primarne proizvodnje sirovog mlijeka, (ii) podrška investicijama u nove objekte za držanje stoke i mehanizaciju, (iii) unaprijeđenje postojećih tehnologija, (iv) registracija i zaštita autohtoni mliječnih proizvoda (v) promovisanje i marketing mlijeka i mliječnih proizvoda, (vi) poboljšanje nivoa obuke ljudi uključenih u ovu proizvodnju, posebno žena. Rad na motivaciji i učešću mladih za rad u poljoprivredi, posebno u proizvodnji mlijeka, kroz dodatnu podršku, povećanje broja sajмова manifestacija i obogaćivanje kulturnih i društvenih sadržaja također je nešto što može biti predmet daljnjih aktivnosti MPVŠ USK.

2.1.3.2.2. Prehrambena industrija

U periodu od 2014. do 2020. godine zabilježen je značajan rast proizvodnje u prehrambenoj industriji Unsko-sanskog kantona, prije svega zahvaljujući mliječnoj industriji "Meggle BiH". Zvanična statistika je bilježila podatke o godišnjim proizvodnjama: prerade mlijeka, prerade mesa, proizvodnje piva i dr. Najveći rast zabilježen je kod proizvodnje mlijeka (54%) i prerade mesa (oko

35%). Tokom posmatranog perioda (2014. - 2021.) iskorištenost kapaciteta povećala se u preradi mesa. Pojedini dijelovi sektora prehrambene industrije i dalje su znatno ovisni o uvozu sirovina i poluproizvoda. Može se reći da se mljekarstvo i proizvodnja mineralnih voda najvećim dijelom zasnivaju na domaćim sirovinama. S druge strane, proizvodnje piva, osvježavajućih bezalkoholnih pića, voćnih sokova te mlinska industrija bazirane su na uvoznim sirovinama.

Velika većina pogona prehrambene industrije u Unsko-sanskom kantonu ima u primjeni HACCP sistem, a mnogi posluju i u skladu s odredbama ISO 9001 standarda. Sporadično se sreću i pogoni sa implementacijom ISO standarda serija 14000 i 22000. Bilježi se i rast Halal certifikacija i povećanje izvoza ovako certificiranih proizvoda. Halal standard inače je registrovan kod Instituta za standardizaciju BiH kao nacionalni standard pod nazivom Halal hrana – zahtjevi i mjere, BAS 1049:2007. Nakon potvrde Vijeće za fetve Rijasetu Islamske zajednice u BiH iz 2005. godine BiH HALAL standard postao je prvi evropski, a drugi u svijetu registrovani Halal standard.

Nakon niza godina u BiH i USK su stečeni regulatorni i institucionalni uslovi za efektivno provođenje tzv. politike kvaliteta prehrambenih proizvoda. Ovdje se prije svega misli na službenu registraciju zaštićenih oznaka porijekla (PDO ili ZOP), zaštićenih oznaka geografskog porijekla (PGI ili ZOGP) i oznaka garantovano tradicionalnih specijaliteta (GTS). Postupak zaštite i registracije vodi Agencija za sigurnost hrane BiH, a u FBiH su trenutno dva certifikacijska tijela ovlaštena za provođenje potrebnih kontrola za korištenje ovih oznaka. Tokom 2020. i 2021. godine službeno su registrovane prve ZOP i ZOGP za poljoprivredne i prehrambene proizvode u BiH (dva sira, jedan suhomesnati proizvod, jedna voćna prerađevina i krompir iz jednog područja).

Asortiman proizvoda prehrambene industrije Unsko-sanskog kantona je inače prilično organski. Sada je već hroničan nedostatak inovacija proizvoda i pakovanja, a naročito se malo napredovalo u proizvodnji dijetetskih proizvoda i dehidriranih i djelimično dehidriranih proizvoda gdje pored nepostojanja postrojenja, nedostaju i motivi i ideje za pokretanje ovih vrsta proizvodnji. Vrlo mali ili nikakvi pomaci su učinjeni u kreiranju novih proizvoda na bazi iskorištavanja nusproizvoda što je u razvijenom svijetu snažno promovisana i ustaljena praksa.

Pogoni prehrambene industrije u USK otpad zbrinjavaju shodno zakonskim odredbama. Važno je, međutim, naglasiti da još uvijek nema znatnijih pomaka u smislu kontrole, ušteda, razvrstavanja, reciklaže i ponovne upotrebe nusproizvoda ili otpada kao novih proizvoda.

Najvažniji predstavnik prehrambene industrije USK je Meggle BiH²⁰. U oblasti mliječne industrije još treba spomenuti Čapljanu doo, a od ostalih preduzeća to su MS Alem doo (vodeća mesna industrija sa proizvodnjom mesa i mesnih prerađevina), AC Food (proizvodnja biskvita, petiti mljevenog kekisa, kondimenti, krem namazi te tradicionalna kafa i čokolade), Bihaćka pivovara dd sa instalisanim kapacitetima za godišnju proizvodnju od 250.000 hl, KolMix doo (Velika kladuša) sa mješavinama začinskih proizvoda, Bioplod ppp (velika Kladuša), porodični obrt za proizvodnju trahane i drugih proizvoda kao sastavnog dijela bosanske kuhinje.

²⁰ Od 1996. Meggle ulazi na BiH tržište putem distributera, dok se dvije godine nakon osniva i Meggle BiH koje koristi uslužne djelatnosti lokalne mljekare Sapit Posušje. Na samim počecima, Meggle je bio poznat po ekstra kvalitetnom maslacu, namazima i mlijeku. Liderska pozicija se kristalizira nakon pokretanja vlastite mljekare u Bihacu 2002. godine. Danas se proizvodnja odvija na lokaciji ukupne površine od preko 25.000 m² u okviru kojeg se nalazi preko 4.000 m² proizvodnog i skladišnog prostora sa odgovarajućom opremom i postrojenjima za preradu mlijeka, proizvodnju i kontrolu mliječnih proizvoda, te njihovo uredno skladištenje i distribuiranje na tržište. Zahvaljujući kapacitetima mljekare i manjim udjelom uvoznog asortimana iz tvrtki sestara diljem Europe, Meggle uspješno zadržava lepezu od preko 150 različitih proizvoda. Najpoznatiji od domaćeg asortimana su svakako mlijeko, jogurt, kisela pavlaka, kefir, kajmak, vajakrem i vrhnje za kuhanje...

Kvalitetu domaćih proizvoda prepoznale su i zemlje iz regije, pa Meggle BiH danas izvozi na tržišta Albanije, Kosova, Srbije, Crne Gore, Makedonije, a od 2015. godine i na tržišta zemalja Europske unije, a prije svega Hrvatske. MEGGLE BiH konstantno ulaže i investira u proširenje svojih proizvodnih i logističkih kapaciteta, zatim investira i uvodi nove tehnologije, ulaže u osposobljavanje i usavršavanje svojih kadrova te značajno pomaže poljoprivrednim proizvođačima u njihovom nastojanju da značajno poboljšaju i povećaju svoju proizvodnju u cilju podizanja nivoa njihove konkurentnosti. Danas (2022) MEGGLE BiH zapošljava 205 radnika i surađuje sa oko 3.000 farmara čije su farme rasprostranjene po cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine i od kojih na godišnjem nivou otkupi oko 50 miliona litara svježeg kravljeg mlijeka. Godišnji kapacitet prerade mlijeka je oko 130 miliona litara.

2.1.4. Vodni resursi Unsko-sanskog kantona

Vode su jedan od najznačajnijih prirodnih resursa na području Unsko-sanskog kantona. Sve površinske vode na području Kantona pripadaju vodnom području rijeke Save (Crnomorski sliv), odnosno podslivu rijeke Une sa Koranom i Glinom. Podsliv rijeke Une na području BiH²¹ iznosi 8.143 km².

Izvor: Strategija upravljanja vodama Federacije BiH 2010. – 2022.

Karta 2: Podsliv Une sa Glinom i Koranom

Rijeka Una na području Kantona protiče svojim gornjim i srednjim tokom. Najvažnije desne pritoke Une su: Unac (kod Martin Broda), Krušnica (kod Bosanske Krupe), Sana (kod Novog Grada), Mlječanica i Moštanica. Lijeve pritoke su Klokot (kod Bihaća) i Žiravac. Rijeka Una ima karakterističan snježno-kišni režim sa niskim ljetnim i visokim proljetnim i jesenjim proticajima i, vrlo često, izuzetno velikim zimskim vodama.

Podsliv rijeke Gline i Korane pripadaju podslivu rijeke Kupe u Republici Hrvatskoj (sliv rijeke Save). Na području Unsko-sanskog kantona najznačajniji vodotoci koji pripadaju podslivu rijeke Korane su Toplica i Mutnica, dok Kladašnica i Glinica pripadaju podslivu rijeke Gline.

Specifičnost područja podsliva rijeke Une je utjecaj krša, koja se manifestira u ne tako značajno izraženoj hidrografiji, već postojanju značajnog broja krških vrela (vrela Klokot, Dabarsko vrelo, vrelo Zdene, vrelo Sanice, kao i sama vrela Une i Sane). Budući da većina područja Unsko-sanskog kantona imaju teren krško-pukotinske poroznosti, to omogućava slobodan hidraulički mehanizam kretanja podzemne vode.

Pored izvorišta pitke vode, na području Unsko-sanskog kantona značajne vodne potencijale predstavljaju mineralne, termalne i termo-mineralne vode.

²¹ Strategija upravljanja vodama Federacije BiH 2010.-2022., Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, 2012. godina

2.1.5. Prirodne vrijednosti i kulturno-historijsko naslijeđe

Prirodne vrijednosti

Pejzaži

Kanjon rijeke Une smatra se područjem reliktno-refugijalnih pejzaža, odnosno staništa koja predstavljaju najunikatnije dijelove bosanskohercegovačkog okoliša. Ovo su područja na kojima je obitavao veliki broj vrsta i koji čuvaju neke od najstarijih organizama u evolucijskom smislu. Specifične orografske, geomorfološke, hidrološke, odnosno ekološke prilike uvjetovale su pojavu klisura i kanjona u slivnim područjima svih važnijih vodotoka Bosne i Hercegovine. Visoka dnevna i sezonska oscilacija klimatskih faktora, posebno temperature, gdje često dolazi i do temperaturnih inverzija, pored toga što je sama po sebi vrlo specifična, dovela je do pojave „unikatnog živog svijeta bogatog endemima i reliktima“. Zbog izražene dinamike u variranju osnovnih ekoloških faktora, na ovim staništima se i danas odvijaju intenzivni procesi specijacije, odnosno nastajanja novih vrsta.

Prašumski rezervati

Prašumski rezervat šuma bukve i jele sa smrčom „Plješevica“ nalazi se na krškom području Dinarida i čini neprocjenljiv dio prirodne cjeline u planinskom sistemu Dinarida. Ovaj prašumski rezervat ima izvanredan naučni, obrazovni i kulturni značaj i predstavlja pravu riznicu bioraznolikosti i genofonda.

Zaštićena područja

Na području Unsko-sanskog kantona dosta prirodnih staništa imaju status zaštićenog područja, veoma značajnih za naučno-istraživačku, obrazovnu, kulturno-historijsku te turističku namjenu. Na području grada Bihaća zaštićena prirodna područja su prašuma „Plješevica“ na istoimenoj planini, Nacionalni park „Una“ te prirodni spomenici Sedreno područje Une u Martin Brodu, Crni izvori na rijeci Unac u Martin Brodu, Izvor rijeke Klokot, Milančev buk na rijeci Uni u Martin Brodu, Srednji buk na rijeci Uni u Martin Brodu, Veliki slap na rijeci Uni u Martin Brodu, Štrbački buk, Pećina kod Martin Broda te Vrelo Ostrovice. Na području općine Bosanska Krupa nalazi se rezervat prirode Suvajsko međugorje te prirodni spomenik Izvor rijeke Krušnice. Tu je i Sanski Most sa specijalnim rezervatom prirode Pećina Hrustovača u Hrustovu te prirodnim spomenicima Izvor rijeke Dabar, Vodopad Blihe i Dabarska pećina. Osim područja koja su zaštićena zakonom, postoji cijeli niz geoloških, geomorfoloških, hidroloških i pejzažnih cjelina na području Unsko-sanskog kantona.

Kulturno-historijsko naslijeđe

Kulturno-historijsko naslijeđe predstavlja različite oblike materijalne i duhovne kulture jednog naroda, koji su se sačuvali u svom izvornom obliku ili manifestaciji. Cijelo područje Unsko-sanskog kantona veoma je bogato materijalnom kulturnom baštinom, koja datiraju od prethistorijskog (neolitskog) razdoblja, preko antičkog, osmanlijskog, austrougarskog pa sve do današnjeg razdoblja. Od 2005-tih, kroz rad Muzeja Unsko-sanskog kantona u Bihaću te Zavoda za zaštitu kulturnog naslijeđa Unsko-sanskog kantona, pokrenute su aktivnosti zaštite i obnove kulturno-historijskih znamenitosti na području Unsko-sanskog kantona. Veliki broj značajnih materijalnih dobara i dalje nema adekvatnu zaštitu, što dovodi do degradacije, odnosno trajnih oštećenja kulturnog naslijeđa. Kulturna baština, zajedno sa očuvanim prirodnim okolišem u kojem se nalazi, čini jedinstvenu vrijednost Unsko-sanskog kantona. Lista kulturno-historijskih spomenika može se vidjeti u Prilogu 32, čemu treba dodati i listu privremenih spomenika te onih koji su na listama peticije.

2.1.6. Biodiverzitet Unsko-sanskog kantona

Područje Unsko-sanskog kantona predstavlja jedno od najbogatijih područja kada je u pitanju bioraznolikost flore i faune. Raznolikost vrsta i njihovih staništa pokazatelj je zdravog ekosistema, što je također preduvjet za kvalitetan ljudski život. U ovom smislu važno je spomenuti Nacionalni

park „Una“, koji predstavlja najbogatije područje u zapadnim Dinaridima (pored Nacionalnog parka „Paklenica“ u Republici Hrvatskoj).

Diverzitet flore

Na području sliva rijeke Une nalazi se preko 1.900 biljnih vrsta, što čini preko 50% svih vrsta sa područja Bosne i Hercegovine. Ovdje su također prisutni i brojni endemi, većinom prisutni na planinskim staništima. Na području Unsko-sanskog kantona identificirano je 177 oficijelnih i 105 potencijalno ljekovitih, jestivih, vitaminskih i aromatičnih biljnih vrsta. U kanjonu rijeke Une, nailazimo na mnoge endemo-reliktne biljne vrste, kao što su: *Campanula pyramidalis*, *C. unensis*, *C. wetsteinii*, *Moehringia maly*, *Asplenium lepidum*, *Edraianthus croaticus*, *Potentilla clusiana*, *Corydalis leiosperma*, *Micromeria thymifolia*, *Cerastium dinaricum*, *Satureia montana*, *Ruta divaricata*, *Satureia subspicata*, *Iris ilirica*, *Iris reichenbachii*, *Daphne cneorum*, *Asparagus tenuifolius*, *Sesleria autumnalis*, *Ruscus aculeatus*, *Acer hircanum*.

Posebne attribute refugijalnosti ovih staništa daju populacije reliktnih vrsta *Platanus orientalis*, koja u priobalnom pojasu kanjanskog toka rijeke Une sa crnom johom obrazuje i reliktnu vodoljubivu zajednicu poznate jedino iz ovog kanjona. Riječni tokovi igraju važnu ulogu u razvoju biljnih vrsta i njihovih zajednica. Papratnjače se javljaju na močvarnim staništima gdje su najčešće prisutne vrste iz razreda preslica, paprati te crvotočine. Uz riječne tokove se razvijaju higrofilne i higromezofilne zajednice, sa velikim brojem vrsta vaskularne flore. Nabrojnije u vaskularnoj flori su biljke iz odjeljka sjemenjača. Ova skupina čini okosnicu živog svijeta Bosne i Hercegovine i predstavlja jedan od najznačajnijih bioloških resursa.

Diverzitet faune

Područje Unsko-sanskog kantona izuzetno je bogato raznolikim staništima i endemskim vrstama koje daju posebnost ovom području u naučnom te ekološko-ekonomskom smislu. Na području ekosistema sliva rijeke Une utvrđena je prisutnost 81 različite vrste, a na 7 punktova koje su na razmatranom području utvrđeno je njih 779.²². Kada je riječ o ihtiofauni, područje USK obiluje brojnim vrstama ribe, pri čemu je registrovano oko 30 vrsta u cijelom toku rijeke Une, sa tipičnim predstavnicima porodice *Salmonidae*. Na području gornjeg toka rijeke Une identificirana su dva reda vodozemaca, i to bezrepci i repaši, sa ukupno 10 vrsta. Pretpostavlja se da se na ovom području također nalazi i čovječja ribica (*Proteus anguinus*). Od gmazova, na širem području gornjeg toka rijeke Une prisutno je 12 vrsta gmazova iz reda kornjača i ljuskaša. Nalazimo ih u području Nacionalnog parka „Una“, uglavnom su uobičajene kontinentalne vrste. Ptice područja gornjeg toka Une razvrstane su u 17 redova i 45 porodica. Vrste koje treba istaknuti su veliki tetrijeb (*Tetrao urogallus* L.) i lještarka (*Tetrastes bonasia* L.) koja je vrlo rijetka Bosni i Hercegovini. Konačno, najznačajnije vrste sisavaca na području Unsko-sanskog kantona su mrki medvjed (*Ursus arctos* L.), jelen (*Cervus elaphus* L.), srna (*Capreolus capreolus* L.), divlja svinja (*Sus scrofa*), zec (*Lepus europaeus*). Karakteristične vrste za ovo područje su također i vuk, lisica, jazavac, kuna, bjelica i zlatica, tvor, ris, divlja mačka, lasica, hermelin i vidra, ali se pretpostavlja da su ovdje prisutni i jelen lopatar (*Dama dama*) te divokoza (*Rupicapra rupicapra*). Smatra se da broj očekivanih vrsta sisavaca gornjeg porječja rijeke Une i okolnih područja iznosi više od 70 vrsta.

2.1.7. Klima na području Unsko-sanskog kantona

S obzirom na geografsku širinu, Bosna i Hercegovina, zajedno sa Federacijom BiH, nalazi se u sjevernom umjerenom toplotnom pojasu, što znači da taj položaj određuje zbirnu klimu, bez dominacije samo jednog tipa.

²² Izvještaj u okviru projekta „Biomonitoring ekosistema sliva rijeke Une“.

Klimatske karakteristike na području Unsko-sanskog kantona su uvjetovane njegovim geografskim položajem, pružanjem planinskih vijenaca, blizinom Jadranskog mora i, u širem smislu, stalnom smjenom zračnih masa koje pristižu sa Atlantskog okeana, Sredozemnog mora i kontinentalnog dijela Europe. Područje Unsko-sanskog kantona pripada peripanonskoj regiji koja je pod utjecajem umjereno-kontinentalne klime. Glavne karakteristike ovog tipa klime su topla ljeta i oštre, relativno snježne zime, sa minimalnim temperaturama ispod -20°C i maksimalnim koje dosežu i 40°C . Srednja godišnja temperatura je između 10 i 12°C . Sjeverni dio Unsko-sanskog kantona pripada pojasu umjereno-kontinentalne klime. Južni i jugoistočni dio Kantona (Martin Brod, Bosanski Petrovac i Ključ) pripadaju prijelaznom pojasu umjereno kontinentalne klime pretplaninskog tipa. Klimatološki, ovo područje je dosta složeno iz razloga što na relativno malom prostoru dolazi do utjecaja dva sasvim drugačija klimatska tipa (mediteranska sa zapada i planinska sa juga). Značaj ove pojave leži u iznenadnim prodorima toplih i hladnih zračnih masa, što u kratkom vremenskom intervalu dovodi do promjene klimatoloških parametara (temperature, vlažnosti zraka), uz pojavu jakih vjetrova. Pojava temperaturne inverzije karakteristična je u dolinama rijeka, naročito u jesen i zimu, što dovodi do povećane relativne vlažnosti zraka i pojave magle.

2.1.8. Klimatske promjene i poljoprivreda Federacije BiH

Zbog svog suštinskog karaktera izloženosti i osjetljivosti na prirodne promjene, poljoprivreda je ljudska djelatnost koja je najosjetljivija na klimatske promjene. Uticaji aktuelnih i projektovanih klimatskih promjena na poljoprivredu će vjerovatno, ali ne i neminovno, biti negativni. Upozoravajući su npr. izvještaji o propadanju i do 70% prinosa kukuruza i povrća u unutrašnjim dijelovima BiH u godinama sa izrazito sušnim i toplim vegetacionim sezonama i gubicima u poljoprivrednoj proizvodnji koji se u ovakvim godinama mjere milijardama KM. Treba imati u vidu da je poljoprivreda inače znatan emiter stakleničkih plinova koji su, po sebi, vodeći uzrok aktuelnih ubrzanih klimatskih promjena. Procjenjuje se da oko 1/3 stakleničkih plinova emitovanih na globalnom nivou potiče iz poljoprivrede. Prema redovnim nacionalnim izvještajima o klimatskim promjenama i izvještajima o emisiji stakleničkih gasova u ovom pogledu poljoprivreda BiH stoji nešto povoljnije sa oko 10 - 15% ukupno emitovanih stakleničkih plinova u zemlji. Isti izvještaji, međutim, upozoravaju da bi se sa zadržavanjem aktuelnih poljoprivrednih proizvođačkih i drugih praksi u BiH emisije stakleničkih plinova iz poljoprivrede do 2040. godine mogle povećati za preko 60%. Među mjerama koje mogu pomoći adaptaciji poljoprivrede na klimatske promjene, stručnjaci navode prije svega unapređenje sistema navodnjavanja i uključivanje poljoprivrede u programe upravljanja vodama. Uže stručne preporuke odnose se na promjene načina obrade zemljišta (konzervacijske obrade, protiverozivne mjere) i agronomске mjere (plodored, rokovi sjetve, smjese usjeva, malčiranje, zelenišno đubrenje i sl.), uz uvođenje u proizvodnju novih sortnih kreacija otpornijih na sušu. Već dugo se preporučuje agroklimatsko rejoniziranje FBiH, uspostavljanje sistema monitoringa i ranog upozoravanja te podizanje svijesti poljoprivrednika o klimatskim promjenama, njihovim uticajima na poljoprivredu, ali i o uticajima poljoprivrede na klimatske promjene.

U domenu srednjoročnog strateškog planiranja razvoja poljoprivrede u Federaciji BiH, a u svjetlu klimatskih promjena koje se nedvosmisleno odvijaju, od izuzetne važnosti su nedavno pokrenuti procesi u okviru inicijative tzv. Zelene agende za Zapadni Balkan (*The Green Agenda for the Western Balkans*). Radi se o inicijativi pokrenutoj kroz institucije EU čije su osnovne intencije usporavanje ili zaustavljanje klimatskih promjena prvenstveno kroz smanjenje emisija stakleničkih gasova te kroz energetske tranzicije, opće povećanje održivosti komercijalnih ljudskih djelatnosti, cirkularnu ekonomiju, zaštitu i unapređenje stanja prirodnih resursa i sl. na Zapadnom Balkanu koji je, iako još uvijek ne politički, onda sigurno geografski dio Evrope. Inicijativa je u novembru 2020. godine prihvaćena od lidera zemalja Zapadnog Balkana kroz Sofijsku deklaraciju o zelenoj agendi za Zapadni Balkan. Slijedeći odrednice Sofijske deklaracije *Regional Cooperation Council* je u oktobru 2021. godine objavio Akcioni plan za implementaciju Sofijske deklaracije. Akcioni plan se odnosi na period od 2021. do 2030. godine, čime se on svojim velikim dijelom preklapa sa periodom na kojeg

se odnosi ova strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja u Federacije BiH. Pet osnovnih pravaca djelovanja utvrđenih akcionim planom su: 1) dekarbonizacija, 2) cirkularna ekonomija, 3) smanjenja zagađenja, 4) održiva poljoprivreda i 5) zaštita prirode i biodiverziteta. Iako se poljoprivreda, proizvodnja hrane i ruralni razvoj mogu naći u svakom od navedenih pet osnovnih pravaca Akcionog plana, za strateško planiranje razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja u FBiH od posebne važnosti je, prirodno, četvrti pravac (održiva poljoprivreda). Ovdje je utvrđeno sedam sljedećih ciljeva: 1) usklađivanje regulative sektora poljoprivrede, proizvodnje hrane i ruralnog razvoja sa standardima EU; 2) jačanje službenih kontrola, poboljšanje sljedivosti i označavanje prehrambenih proizvoda; 3) promocija ekološki prihvatljive i organske poljoprivrede, uz smanjenje unosa hemijskih proizvoda u proizvodnji hrane; 4) saradnja nauke, obrazovanja i proizvodnje s ciljem lakšeg prelaska na inovativne i ekološki prihvatljive tehnologije i metode uzgoja; 5) smanjenje otpada u ruralnim i obalnim područjima; 6) održivi razvoj ruralnih područja kroz LEADER pristup i 7) ulaganja u proizvodnju i tehnologije obnovljive energije, kao i u smanjenje emisija stakleničkih gasova i u mjere prilagođavanja poljoprivrede klimatskim promjenama. Očigledno je da se pitanjima održivosti i smanjenju ili prevazilaženju posljedica klimatskih promjena ovim ciljevima posvećuje značajna pažnja. Svojim immanentnim djelatnostima poljoprivreda i proizvodnja hrane kroz kvalitetno planiranje i odgovorne realizacije planiranog, posebno u planovima i programima ruralnog razvoja, mogu dati značajan doprinos i u realizaciji nekih od 14 ciljeva Akcionim planom utvrđenih u petom pravcu (zaštita prirode i biodiverziteta). Nije nevažno naglasiti da su institucije EU kroz različite finansijske mehanizme obezbjedile izuzetno veliku finansijsku podršku za realizaciju "zelene agende" na Zapadnom Balkanu što je još jedan poziv za kvalitetno srednjoročno planiranje razvoja poljoprivrede u Federaciji BiH kojeg bi, u što je moguće većoj mjeri, bilo korisno harmonizovati sa agendom definisanim pravcima i ciljevima.

2.1.9. Ruralna ekonomija, kvaliteta života i diversifikacija ekonomskih aktivnosti

2.1.9.1. Ruralna ekonomija i kvaliteta života

Definisanje ruralnih područja Unsko-sanskog kantona

Klasifikacija određene teritorije na urbana i ruralna područja primarno se vrši na osnovu gustine naseljenosti, odnosno broja stanovnika po km². U svijetu uglavnom dominira OECD kriterij (koji primjenjuje i EC), prema kojem je granica između urbanih i ruralnih područja gustina naseljenosti od 150 stanovnika/km². Dalji koraci su agregiranje podataka na nižem administrativnom nivou zavisno od toga koji % stanovništva živi u pojedinim manjim područjima i koliko je velik grad kojem gravitiraju ta područja. U slučaju Unsko-sanskog kantona moguće je uraditi klasifikaciju urbanih i ruralnih područja zavisno od broja stanovnika koji žive u pojedinim općinama/gradovima. Od osam općina/gradova USK samo je, prema spomenutoj OECD klasifikaciji, područje grada Cazina urbano (183 stanovnika/km²). Najruralnija općina je općina Bosanski Petrovac (9 stanovnika/km²), koju slijede Ključ (44 stanovnika/km²), Bosanska Krupa (46 stanovnika/km²), Sanski Most (51 stanovnika/km²), grad Bihać (62 stanovnika/km²), Velika Kladuša (121 stanovnika/km²) i Bužim (149 183 stanovnika/km²).²³

²³ Za utvrđivanje gustine naseljenosti broj stanovnika po općini/gradu se odnosi na 2021. godinu (USK u brojkama 2021, Federalni zavod za statistiku).

Tabela 4. Gustina naseljenosti po općinama Unsko-sanskog kantona (2021)

Općina	Površina u km ²	Broj stanovnika	Gustina naseljenosti (stanovnika/km ²)
Bihać	800	55.291	62
Bosanska Krupa	561	24.295	46
Bosanski Petrovac	709	6.137	9
Bužim	129	19.154	149
Cazin	356	64.846	183
Ključ	358	15.487	44
Sanski Most	781	39.324	51
Velika Kladuša	331	39.714	121
Unsko-sanski kanton	4.125	264.248	64

Izvor: Kantoni u Brojkama - Unsko-sanski kanton, Federalni zavod za statistiku

Unsko-sanski kanton kao region pripada dominantno ruralnim područjima Bosne i Hercegovine. Naime, prema OECD metodologiji²⁴ i tipologiji regiona (kantoni u Federacije BiH), ekonomski regiona u Republici Srpskoj te Brčko distrikt BiH) na višem nivou agregacije ne mogu biti jednostavno klasifikovani kao „ruralni“, već isključivo kao regiona sa višim ili nižim nivoom ruralnosti. Tako se, na bazi podataka Popisa iz 2013. godine, u BiH 84,18% njene teritorije, odnosno 43.042,2 km² smatra predominantno ruralnim područjem (preko 50% populacije živi u ruralnim zajednicama), u kojem živi 61,13% ili 2.123.055 njenih stanovnika. 13,32% teritorije BiH, odnosno 6.809,9 km² smatra se značajno ruralnim–prelaznim područjem (od 15% do 50% populacije živi u ruralnim zajednicama) u kojem živi 29,96% (936.430) BiH stanovništva. Najmanje učešće (2,50%, odnosno 1.276,9 km²) u ukupnoj teritoriji BiH imaju dominantno urbana područja (manje od 15% populacije živi u ruralnim zajednicama) i u njima živi 11,91%, odnosno 413.593 BiH stanovnika.

Ekonomski položaj ruralnog stanovništva

Razvoj ruralne ekonomije opredijeljen je resursima kojima određeno ruralno područje raspolaže i na kojima bazira svoju konkurentnost (Bogdanov, 2015). Nažalost, većina tih resursa nije dovoljno iskorištena, pa je i to jedan od razloga zbog čega je životni standard ruralnog stanovništva područja Kantona 10 dosta nizak. Nažalost, ne postoje statistički podaci koji se egzaktno odnose na ruralna područja Kantona, tako da će se ovaj dio analize odnositi na zapravo cijelo područje Kantona.

Ekonomski položaj ruralnog stanovništva je dosta nepovoljan i odraz je ukupnog stanja ekonomije Unsko-sanskog kantona, ali i Federacije BiH. Loš politički ambijent koji ne privlači strane investitore, nedovoljna iskorištenost postojećih kapaciteta i resursa, ekonomska kriza u kojoj se zemlja nalazi i čitav niz drugih faktora uslovlili su visoku stopu nezaposlenosti i relativno visok stepen siromaštva.

Iako u BiH ne postoji mjerenje životnog standarda i stepena siromaštva na kantonalnom nivou, ovdje ćemo se poslužiti podacima Ankete o potrošnji koji daju relevantne informacije na nivou ruralnih i urbanih područja Federacije BiH. Prema podacima za 2015. godinu prosječni porodični mjesečni izdaci u ruralnim područjima Federacije BiH su iznosili 1.435 KM, pri čemu 32,5% je bilo potrebno za nabavku hrane i pića, a ostatak za druge neprehrambene proizvode/usluge.

²⁴ Za regionalnu definisanje ruralnih područja mora biti poznata podjela teritorija države na manje jedinice u više nivoua. Zatim, potrebno je raspolagati s podacima o gustini naseljenosti za dva teritorijalna nivoua. Niži nivo ili prostorno manje jedinice, nazivamo lokalnim teritorijalnim jedinicama, a viši nivo regionalnim jedinicama. Lokalna teritorijalna jedinica ili lokalna zajednica obično je NUTS 4 područje (opština, grad) i za nju se izračunava gustina naseljenosti. Ukoliko je gustina naseljenosti ispod 150 stanovnika po km², takva se zajednica smatra seoskom ili ruralnom. Više takvih lokalnih jedinica čine regionalnu jedinicu kao teritorijalnu cjelinu i to je obično NUTS 3 ili NUTS 2 područje. Za regiju se izračunava udio stanovnika u ruralnim lokalnim zajednicama u odnosu na ukupan broj stanovnika. Regije se razlikuju po stepenu ruralnosti u zavisnosti o tome koliki udio stanovništva živi u ruralnim lokalnim zajednicama, pa se prema tome svrstavaju u sljedeće kategorije:

- pretežno ruralne regije: s više od 50% stanovništva u ruralnim lokalnim zajednicama,
- značajno ruralne regije: s 15 do 50% stanovništva u ruralnim zajednicama i
- pretežno urbane regije: manje od 15% stanovništva u ruralnim zajednicama.

U urbanim dijelovima ukupni izdaci su viši i mjesečno iznose 1.594 KM²⁵ (Prilog 34). Trećina izdataka ruralnog domaćinstva se odnosi na nabavku hrane i pića. Od ostalih važnijih stavki izdvajaju se izdaci za stanovanje, energente i namještaj (32,3%) i izdaci za prevoz i komunikaciju (14,4%).

Uzme li se u obzir visoka stopa nezaposlenosti, situacije u kojima najviše jedna osoba u porodici radi i relativno nisku prosječnu visinu neto plaće koju zaposleni na području USK ostvaruju (849 KM, 2014). U Federaciji BiH je izražen problem siromaštva gdje je u 2015. godini bilo 16% siromašnih domaćinstava i 17,1% siromašnog stanovništva. Ovu konstataciju potvrđuju i relevantni pokazatelji siromaštva, koeficijent S80/S20 koji iznosi 5,2 te Gini koeficijent od 0,31. (Prilog 35).

Nezaposlenost je jedan od najvažnijih problema ekonomije Unsko-sanskog kantona koji je jednako izražen i u urbanim i u ruralnim dijelovima Kantona. Prema podacima za 2021. godinu formalna nezaposlenost na području USK je iznosila 46,4% i kretala se od 35,56% u općini Bosanski Petrovac do 69,25% u općini Bužim. Budući da nema podataka o neformalnoj ne/zaposlenosti koja se značajno razlikuje od formalne (registrirane) poslužiti ćemo se podacima na nivou Federacije BiH²⁶. Najprije treba istaći da je stopa nezaposlenosti najviše izražena kod mlađe radne snage. U 2019. godini stopa nezaposlenosti ukupno za radnu snagu starosti 15.24 godine je bila 39%, 25-49 godina 19,4%, a osoba 50-64 godine 10,4%. Ukupna stopa neformalne nezaposlenosti u Federaciji BiH je iznosila 18,4% što je znatno niže od formalne nezaposlenosti. Ovakve konstatacije se mogu odnositi i na nivou Unsko-sanskog kantona.

Kvaliteta života u ruralnim područjima Unsko-sanskog kantona

U nedostatku zvaničnih statističkih podataka koji se bave kvalitetom života u ruralnim područjima Federacije BiH (BiH) kao i diverzifikacijom ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima, za potrebe izrade ovog strateškog dokumenta je urađen anketni upitnik na uzorku od 55 ruralna domaćinstva sa područja svih osam općina/gradova Unsko-sanskog kantona, a dio rezultata se daje u nastavku ovog poglavlja.

Stanovnici ruralnih područja Unsko-sanskog kantona nisu zadovoljni kvalitetom života u svojim sredinama. Najveći broj ispitanika (69,81%) smatra da se stanje u ruralnim područjima pogoršava, dok nešto više od šestine (16,98%) smatra da se stanje ne mijenja i ostaje isto. Minoran broj ispitanika koji stvari vidi optimistično, odnosno da se stanje poboljšava.

Kada se govori o kvalitetu života u ruralnim sredinama USK ispitanici su pokazali značajnu dozu nezadovoljstva. Opća ocjena ispitanika je da standard življenja u ruralnim područjima USK između prosječnog (ocjena 3) i lošeg (ocjena 2), u skali između veoma lošeg (1) i veoma dobrog (5).

Na pitanje šta bi pomoglo domaćinstvu da živi bolje, najveći dio (64,15%) ispitanika vidi u organiziranosti tržišta, odnosno uređenosti prodaje i otkupa, koju slijedi stvaranje mogućnosti zapošljavanja van poljoprivrede (45,28%), a među važnijim odgovorima još se izdvajaju poslovno udruživanje (41,51%) te obuka i razni oblici edukacije (33,96%) lokalnog ruralnog stanovništva.

Na pitanje kako ispitanici vide perspektivu svog domaćinstva, većina (62,26%) je vidi u ostanku na gazdinstvu i radu u poljoprivredi uz dodatne aktivnosti na samom domaćinstvu, značajan dio (54,72%) samo u radu u poljoprivredi, a nije zanemarivo učešće ispitanika (35,85%) koji smatraju ključni faktor zapošljavanje članova porodice van gazdinstva.

²⁵ Federalni zavod za statistiku je u vremenu od 01.04.2021. do 31.03.2022. godine sproveo novu Anketu o potrošnji domaćinstava, ali još nisu objavljeni njeni rezultati.

²⁶ Izvor: Anketa o radnoj snazi u Federaciji BiH za 2019. godinu

Jedno od mjerila kvaliteta života stanovništva u ruralnim područjima Unsko-sanskog kantona je bila ocjena značaja i dostupnosti pojedinih servisa i institucija. Rezultati spomenute ankete su pokazali određena odstupanja između ove dvije grupe obilježja. Tako na primjer dostupnost raznih oblika udruživanja poljoprivrednih proizvođača (zadruga i udruženja) nije adekvatna njihovim potrebama. Slične razlike uočene su kod dostupnosti (poljoprivrednih) apoteka, veterinarske službe, doma kulture, vrtića, sportskih igrališta te servisa električnih uređaja.

Ruralni servisi su solidno razvijeni budući da većina ispitanika živi u područjima u kojima postoje osnovne institucije/organizacije koje omogućuju servise. Ipak, da stanje nije dovoljno zadovoljavajuće pokazuju rezultati ankete sadržani u nekoliko sljedećih zaključaka:

- U mjestima u kojima su ruralni servisi dostupni postoji izvjesno nezadovoljstvo kvalitetom usluga i organiziranošću servisa;
- Najveće nezadovoljstvo je izraženo u vezi sa dostupnošću raznih oblika udruživanja poljoprivrednih proizvođača i nedostatkom poljoprivrednih apoteka te nedostupnošću vrtića, servisa mehaničarskih usluga i električnih uređaja;
- Visoko nezadovoljstvo zadrugama podrazumijeva nepostojanje organiziranog otkupa i prodaje poljoprivrednih proizvoda. Ovo zapravo znači potrebu izgradnje nedostajućih i unaprjeđenje postojećih zadruga i drugih oblika udruživanja poljoprivrednih proizvođača kako bi unaprijedili svoj položaj na tržištu i smanjili ukupne troškove proizvodnje.

Postojeća opremljenost osnovnim komunalnim sistemima (fizičkom infrastrukturom) prema ocjeni ispitanika se može smatrati dostupnom u većem dijelu ruralnih područja Unsko-sanskog kantona. Najslabija dostupnost je vezana za sistem kanalizacije i javni prevoz. Što se tiče zadovoljstva komunalnom infrastrukturom ispitanici su u najvećem dijelu bili zadovoljni sa mobilnom telefonijom, snabdjevenošću električnom energijom, vodovodom, fiksnom telefonijom te TV signalu i pristupu internetu. Manje zadovoljstvo je izraženo kada je riječ o javnom prevozu, kvaliteti i dužini asfaltnih puteva. Apsolutno nezadovoljstvo je izraženo kada se govori o kanalizacionom sistemu u ruralnim dijelovima Unsko-sanskog kantona. Konačno, ispitanici su u svojim upitnicima trebali i da iznesu stav o prioritetnim problemima koje treba u skorijoj budućnosti rješavati. Analiza rezultata ukazuje da je najveći prioritet za USK zaustavljanje odlaska mlađe populacije. Značajan broj ispitanika (43,4%) ističe potrebu boljeg organizovanja otkupa poljoprivrednih proizvoda i potrebu osnivanja zadruga /udruženja kojima bi se ovaj problem riješio. Prioritet je rješavanje infrastrukturnih problema poput kanalizacionog sistema te povećanje nivoa standarda življenja. Među prioritetnim problemima ruralnih područja USK ispitanici su vidjeli u nezaposlenosti.

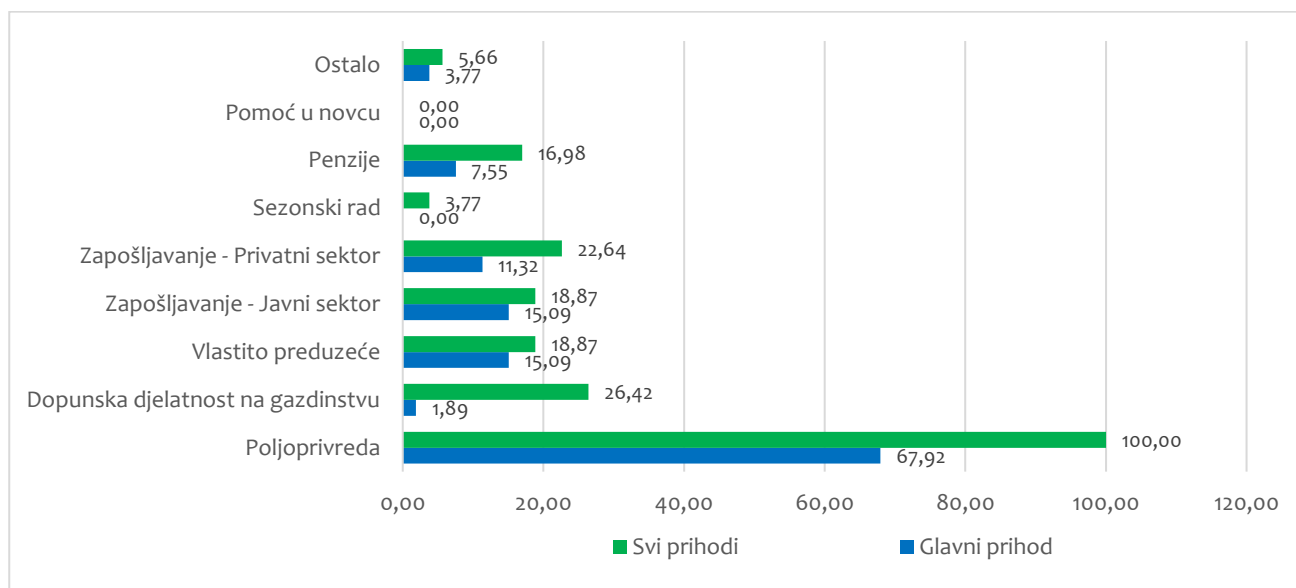
2.1.9.2. Diversifikacija ekonomskih aktivnosti

Postojanje dodatnih prihoda poljoprivrednih gazdinstava, generiranih iz aktivnosti njihovih članova na poslovima izvan gazdinstva i/ili poljoprivrede je široko rasprostranjen i dugo prisutan model funkcioniranja porodične ruralne ekonomije. Smanjenjem značaja poljoprivrede u ruralnoj ekonomiji broj gazdinstava sa mješovitom strukturom prihoda je narastao, a poljoprivredne politike i politike ruralnog razvoja nastoje da podrže ovaj proces kako bi se obezbijedila ekonomska i socijalna održivost ruralnih sredina (Bogdanov, 2015).

Rezultati terenskih istraživanja (diverzifikacija ekonomije)

Koristeći se podacima dobivenim terenskim istraživanjem (anketiranih 55 ruralnih domaćinstava iz svih osam jedinica lokalne samouprave USK) još uvijek najveći broj ruralnih domaćinstava glavninu prihoda ostvaruju prodajom svojih poljoprivrednih proizvoda (67,92%). Značajan broj domaćinstava glavne prihode ostvaruje po osnovu zapošljavanja van gazdinstva (javni sektor 15,09% domaćinstava, privatni sektor 11,32%) te od dopunskih aktivnosti na gazdinstvu (1,89% domaćinstava). Prodaja poljoprivrednih proizvoda je jedan od svih prihoda kod svih

ispitivanih ruralnih domaćinstva, dok su prihodi po osnovu dopunskih aktivnosti na gazdinstvu (prerada mesa, mlijeka, voća i povrća, razni oblici turizma, prerada drveta i dr.) dio ukupnih prihoda kod 26,42% domaćinstava. Penzije su važan dio ukupnih prihoda kod 16,98% ispitanih domaćinstava.

Izvor: Vlastita izračunavanja prof. Bajramovića (FAO nacionalnog konsultanta na izradi ovog dokumenta) na osnovu obavljene ankete (2022)

Grafikon 2. Struktura ostvarenih svih prihoda i glavnih prihoda ruralnih domaćinstava

Utvrđena diversifikacija prihoda nešto odstupa od uobičajenih rezultata koji obilježavaju ruralna domaćinstva područja Zapadnog Balkana. Naime, prema Bogdanov (2015) prihodi od zaposlenja van poljoprivrede najčešće su zastupljeni i za većinu domaćinstava su glavni izvor prihoda, što nije na primjeru Unsko-sanskog kantona. Ovo se može objasniti nedovoljnom reprezentativnošću uzorka, ali i relativno stvarnim odnosima koji su trenutno na području Unsko-sanskog kantona. Ono što je sigurno je da resursna ograničenost domaćinstva i nizak nivo kapitala uslovljavaju da drugi izvori prihoda nisu dovoljno aktivirani ili pak za to ne postoje objektivni uslovi. Ovo se prije svega odnosi na nisko učešće prihoda po osnovu dopunskih djelatnosti na gazdinstvu.

Gotovo dvije trećine ruralnih domaćinstava ostvaruje glavninu prihoda od prodaje poljoprivrednih proizvoda, a svi ispitanici su izjavili da imaju prihod koji je ostvaren u ovoj djelatnosti. Ovo samo potvrđuje da je poljoprivreda značajan amortizer koji uslovljava socijalno-ekonomsku stabilnost ruralnih domaćinstava i smanjuje rizik kojem su izložena. Najveći broj ruralnih domaćinstava sa osnovnim prihodima iz poljoprivredne proizvodnje i prerade poljoprivrednih proizvoda ostvaruju prihode od proizvodnje mlijeka (52,94%), mesa (49,02%) te od povrća (31,37%). Ratarski proizvodi (21,57%) i mliječne prerađevine (19,61%) su važan dio prihoda ruralnih domaćinstava USK, dok su ostali proizvodi manjeg značaja. Nedovoljna radna snaga (4,47), niske cijene poljoprivrednih proizvoda (3,81) i nizak ukupni dohodak od poljoprivrede (3,72) su ocjenjeni kao najvažnija ograničenja u razvoju poljoprivredne proizvodnje. Za njima ne zaostaju loše organizovan otkup (3,57), nedostatak vlastitog kapitala i uopšte nepovoljni krediti (3,47) i nedovoljno raspoloživog zemljišta (3,22).

Da bi se napravili određeni pomaci i unaprijedila poljoprivredna proizvodnja ispitanici smatraju da je najvažnije animirati mlade za poljoprivredu (3,95), obezbijediti nivo dohotka uporediv sa drugim gazdinstvima (3,65) i obezbijediti više cijene za poljoprivredne proizvode (3,53). Osim ovoga ispitanici smatraju da su potrebne bolje organizirane poljoprivredne savjetodavne službe (3,06) bolje organizirati otkup (2,75) i stvoriti uslove za udruživanje poljoprivrednih proizvođača (2,94) te udruživanje sa prerađivačima na fer osnovi poput dugoročnih ugovora (2,76). U strukturi domaćinstava s dopunskim djelatnostima na gazdinstvu najzastupljenija (jedna polovina) su bila

domaćinstva koja prerađuju mlijeko i proizvode mliječne prerađevine. 44,4% domaćinstava je koji se bave preradom voća i povrća, dok su ostale proizvodnje bilo znatno manje zastupljene (turizam, prodaja/prerada drveta, proizvodnja rakije, usluge mehanizacije). Glavni razlozi zbog čega značajan dio domaćinstava nije diversifikovao svoju ekonomiju razvojem dopunskih djelatnosti na gazdinstvu su nedovoljno vlastitog kapitala i skupi zajmovi (4,33), nedovoljna potražnja i loš pristup tržištu (3,94) te nedovoljna radna snaga (3,92).

2.1.10. Turizam

Prirodna i kulturno-historijska raznolikost Unsko-sanskog kantona predstavlja glavnu pokretačku snagu za razvoj turizma na ovom području. Informacije Turističke zajednice Unsko-sanskog kantona pokazuju koje su to najatraktivnije turističke ponude ovog prostora:

- turizam na vodi (rafting, kajak, kanu),
- rekreativno-sportski turizam (Una regata, jedriličarstvo, padobranstvo),
- lovni turizam (Grmeč, Plješevica, Lanište, Perna, ...),
- ribolovni turizam (Una, Sana, Krušnica, Sanica, Klokot),
- eko turizam itd.

Jedna od najvećih prirodnih ljepota, koja će uveliko pomoći razvoju turizma na području Unsko-sanskog kantona je upravo Nacionalni park „Una“, koji je od samog osnivanja počeo primati veliki broj posjetilaca iz regije, ali i šire. Ipak, u ovaj sektor se treba još ozbiljnije ulagati, s obzirom da je turistička infrastruktura nedovoljno razvijena. Postoji manjak sportsko-rekreacijske infrastrukture i turističke signalizacije. Smještajni kapaciteti su dijelom obnovljeni te samo djelomično zadovoljavaju turističku potražnju, kako u pogledu kvalitete i standarda tako i po kapacitetima. U pojedinim općinama postoji potreba za izgradnjom novih i sanacijom postojećih objekata.

Do pandemije Covid-19, u USK bilježen je stalni rast domaćih i stranih turista. Tako je broj turista sa 30.140 koliko je iznosio u 2014. godini se povećao za 2,14 puta u 2019. godini kada je dostigao nivo od 64.416 gostiju (Prilog 36). Kod ovog obilježja važno je istaći da je uočen trend značajno većeg rasta stranih u odnosu na domaće goste. Oporavak sektora turizma je već uočen u 2021. godini (dva puta veći broj gostiju u odnosu na 2020. godinu) i očekuje se njegov nastavak.

Kada se govori o iskorištenim smještajnim kapacitetima, najvažniji su hotelski kapaciteti te odmarališta, dok gosti puno rjeđe dolaze u kampove i druge vidove smještaja (Prilog 37). Posebno je izražena potreba za hotelskim smještajem i sa 25.144 dolaska u 2014. godini taj broj se povećao na 57.599 dolazaka u 2019. godini. Rast potražnje je uočen i za odmarališta, kao i za kamp (ali do 2017. godine).

Do 2015. godine u USK je dolazilo više domaćih u odnosu na strane goste (Prilog 38). Od 2016. godine se ovaj odnos mijenja u korist stranih gostiju, uglavnom iz arapskog svijeta (Ujedinjeni Arapski Emirati, Saudijska Arabija). U 2019. godini je zabilježen rekordan broj noćenja stranih turista (64.816) koji se zbog pandemije Covid-19 značajno reducirao u 2020. i 2021. godini.

Prema mišljenjima eksperata jedna od turističkih ponuda područja Unsko-sanskog kantona bi mogla biti ruralni turizam. Turizam na selu, ruralni turizam ili seoski turizam su identični pojmovi i za staru i novu pojavu - interesovanje za ovu vrstu rekreacije kao odgovor na narastajuće pritiske industrijalizacije i urbanizacije). Glavni motiv turističkog putovanja u ovom vidu turizma jeste povratak prirodi. Mnogi ga smatraju biznisom budućnosti. Termin ruralni turizam je prihvaćen od strane Evropske unije i kao takav se odnosi na sve turističke aktivnosti u ruralnim područjima: agroturizam - u seoskim domaćinstvima ili na farmama turisti posmatraju ili učestvuju u

tradicionalnim poljoprivrednim radnjama; eko-turizam - turizam koji podržava zaštitu prirodnih resursa ili u posljednje vrijeme apiturizam - u kojem se promoviraju pčelarstvo i proizvodnja meda. Ključne determinante sistema ruralnog turizma su:

- Lociran je u ruralnim prostorima,
- Funkcionalno ruralno otvoren prostor, kontakt sa prirodom i svijetom prirode, naslijeđe, "tradicionalna" društva i "tradicionalne" prakse,
- Dozvoljava učešće u aktivnostima, tradiciji i načinu života lokalnog stanovništva,
- Obezbeđuje personalizovani kontakt.

Pojam ruralnog turizma podrazumijeva "širok opseg aktivnosti, usluga i zadovoljstva obezbjeđenih od strane poljoprivrednih proizvođača i seljaka da bi privukle turiste u njihovu oblast u cilju stvaranja dodatnog prihoda". To je proizvod turističkih aktivnosti na seoskim domaćinstvima i imanjima, ali i izleti i odmori u prirodi i seoskim predjelima/sredinama. Boravak turista uključuje, pored smještaja, manifestacije, festivale, rekreaciju, proizvodnju i prodaju ručnih radova te zanatskih i poljoprivrednih proizvoda.

2.1.11. Šumarstvo i prerada drveta

Državnim šumama i šumskim zemljištem upravlja Šumsko privredno društvo „Unsko-sanske šume“. Ovo privredno društvo je prostorno organizirano u okviru šumsko-privrednih područja i to: ŠPP „Unsko“, ŠPP „Sansko“, ŠPP „Bosansko-Petrovačko“, ŠPP „Ključko“ i ŠPP „Drvarsko-dio“.

Šume u državnom vlasništvu obuhvaćaju 179.985,6 ha, što predstavlja 86,2% ukupnih šumskih površina na području Unsko-sanskog kantona, odnosno 42,9% površine Kantona. Privatne šume učestvuju sa 28.904,4 ha, odnosno 13,8% ukupnih šumskih površina na području Unsko-sanskog kantona. (Prilog 39).

Sa aspekta upravljanja šumama na području Unsko-sanskog kantona, naročito negativno utječe nelegalna i neplanska sječa šuma, gdje pojedini pojasevi ostaju izloženi eroziji. Nelegalno odlaganje otpada i pojava divljih odlagališta otpada, također je vrlo izražena pojava, koja najčešće trajno ostavlja posljedice na izložene ekosisteme šuma. Za očuvanje bioraznolikosti potrebno je povećati površinu kategorije „zaštitnih šuma“, koje omogućavaju očuvanje njihovih izvornih vrijednosti, naročito areala koji su karakteristika područja Unsko-sanskog kantona (šume kestena, prašumska područja Plješivice sa zajednicama bukve i jele, planina Grmeč i dr.).

Kada posmatramo upravljanje šumama u cjelini, svakako je jedan od osnovnih problema nepoštivanje zakonskih odredbi i planova koji propisuju postupke i mjere za održivo upravljanje šumama. Pored napora šumskog privrednog društva da planski provodi mjere eksploatacije i obnavljanja šumskih zajednica, ipak postoje nedostaci u okolnostima nedovoljno razvijenog upravnog i inspekcijanskog nadzora u ovoj oblasti te efikasnijeg sankcionisanja prekršitelja. Posljedice toga su svakodnevna dalja degradacija i uništavanje šumskih ekosistema.

Proizvodnja i prodaja šumskih sortimenata na području Unsko-sanskog kantona u odnosu na 2014. godinu su u padu. Tako je proizvodnja sa 409 hiljada m³ u 2014. godini sa smanjila na 334 hiljade m³ u 2020. godini, dok se prodaja sa 404 hiljade m³ u 2014. godini smanjila na nivo od 343 hiljade m³ u 2020. godini (Prilog 40).

2.1.12. Fizička, društvena i uslužna infrastruktura

2.1.12.1. Saobraćajna infrastruktura

Područje Unsko-sanskog kantona povezano je sa ostatkom Federacije BiH preko mreže magistralnih puteva, čija je zastupljenost u odnosu na prosjek u Federaciji BiH na niskom nivou.

Gustina magistralnih cesta u Kantonu je 1,2 km/100 stanovnika, što je znatno niže u odnosu na Federaciju BiH gdje iznosi 7,3 km/100 stanovnika. Isto se može konstatovati i za regionalne puteve USK. Veliki je broj neasfaltiranih cesta te neodržavanje postojećih putnih pravaca, kao i velik broj odrona, klizišta i oštećenja kolovoza što izravno utiče na bezbjednost saobraćaja i smanjenje operativne brzine za koju su i projektovane.

Kada se govori o željezničkom saobraćaju USK, ukupna dužina pruge koja prolazi kroz Grad Bihać iznosi oko 100 km te čini jedini željeznički pravac unutar Kantona. Na datoj relaciji željeznički saobraćaj je izuzetno slabo razvijen, a što je posljedica loše infrastrukture, pretendujući na gornji stroj pruge.

2.1.12.2. Obrazovanje

Prema podacima Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Unsko-sanskog kantona, na području ovog Kantona nalazi se 14 predškolskih ustanova, 170 osnovnih škola te 23 srednje škole i 7 fakulteta-visokoškolskih ustanova.

Osnovno obrazovanje

U posljednjih sedam godina uočava se tendencija smanjivanja broja upisane djece u osnovne škole (Prilog 41). U školskoj 2015/16 godini bilo je ukupno upisanih 23.605 učenika, da bi u školskoj 2020/21 taj broj bio smanjen za 27 indeksnih poena i iznosio svega 17.049 učenika. Na području USK u osnovnom obrazovanju, osim problema pada broja upisane djece, postoji i problemi nedovoljne opremljenosti nastavnim učilima, manjak odgovarajućeg kadra, posebno u područnim školama, osim toga veći dio ruralnih prostora je značajno nepokriven ovakvim institucijama.

Srednje obrazovanje

Broj učenika koji redovito pohađaju srednje škole u USK bilježi stalni pad. U školskoj 2014/15 ukupno je bilo upisanih 11.010 učenika, da bi sedam godina kasnije u školskoj 2021/22 ovaj broj bio manji za 35 indeksnih poena i iznosio svega 7.107 upisanih učenika (Prilog 42).

Visoko obrazovanje

Visoko obrazovanje Unsko-sanskog kantona organizirano je unutar Univerziteta u Bihaću koji ima sedam visokoškolskih ustanova: Biotehnički fakultet, Ekonomski fakultet, Islamski pedagoški fakultet, Pedagoški fakultet, Pravni fakultet, Tehnički fakultet i Visoka zdravstvena škola. Najdrastičniji odraz demografskih promjena u USK u sferi obrazovanja vidljivo je kod visokog obrazovanja. U školskoj 2014/2015 bilo je upisano 3.038 studenata bruceša, a sedam godina kasnije gotovo upola manje, samo 1.578 (Prilog 44).

S obzirom na vidljiv trend opadanja broja učenika, posebno u područnim školama, nužne su mjere racionalizacije broja područnih škola s jedne strane te proširenje kapaciteta postojećih gradskih/općinskih objekata, ukoliko se to pokaže adekvatnim nakon detaljne analize procesa racionalizacije. Zajednički imenitelj za većinu školskih objekata (centralnih i područnih škola) je zapravo loše stanje školskih objekata. Ono se ogleda kroz manjak potrebne površine po učeniku za različite školske aktivnosti, nizak nivo opremljenosti, itd. Opremljenost i modernizacija školskih prostorija je na nezadovoljavajućem nivou, većina škola nema adekvatne prostorije za kabinetsku nastavu (informatika, fizika, hemija, biologija, tehničku i likovnu kulturu), a često nije obezbijeđen ni potreban minimum otvorenih i zatvorenih površina za sport i rekreaciju. Potrebno je ojačati budžet za obrazovanje i nauku koji omogućava unapređenje školske infrastrukture, osigurava bolji učenički standard te stimuliše nastavnike da kvalitetno i kompetentno kreiraju i realizuju nastavni proces.

2.1.12.3. Zdravstvo

Sumirajući pružanje usluga u javnom zdravstvu USK, možemo uočiti da je broj ljekara od 1,32 na 1.000 stanovnika čak četiri puta manji od evropskog prosjeka od 3,2 ljekara na 1000 stanovnika. U prosjeku posmatranog perioda, USK je raspolagao sa 399 bolničke postelje, odnosno 3,5 na 1000 stanovnika, dok je evropski standard šest postelja na 1.000 stanovnika. Opremljenost bolnica na području USK nije dovoljno dobra. Uz ostale izazove, finansijske poteškoće su jedan od uzroka nedovoljne materijalno - tehničke opremljenosti većine domova zdravlja i područnih ambulanti porodične medicine, nedovoljnog broja educiranih zdravstvenih radnika i česte fluktuacije liječnika.

2.1.12.4. Socijalna zaštita

Kada govorimo o sektoru socijalne zaštite, broj osoba kojima je potreban neki vid pomoći je u porastu, a kapaciteti ostaju nepromijenjeni. Struktura i organizacija poslova u centrima za socijalni rad na nivou Kantona nije adekvatno usklađena s drugim nivoima vlasti, koje po jednom uposleniku za oko 42% obrade više slučajeva/intervencija u toku jedne godine. U sistemu socijalne zaštite postoji manjak finansijskih sredstava u odnosu na potrebe. U ovoj oblasti na području Kantona aktivno je i oko 150 udruženja koja djeluju volonterski s ciljem poboljšanja položaja i uslova života socijalno ugroženih građana.

2.1.12.5. Civilno društvo

S aspekta razvoja civilnog društva, veliki broj organizacija civilnog društva još uvijek ne predstavlja u dovoljnoj mjeri relevantan korektivni faktor u društvenom razvoju niti relevantan korektiv u artikulaciji budućih pravaca razvoja i djelovanja. Ne postoje nikakve analize doprinosa organizacija civilnog društva opće - društvenoj koristi (provedeni projekti, broj korisnika i slično) niti se projekti organizacija civilnog društva biraju prema unaprijed definisanim kriterijima i jasnim transparentnim procedurama odabira te se ne vrši nikakva revizija učinkovitosti grantova civilnom društvu. S druge strane, u USK postoji nekoliko veoma aktivnih i proaktivnih lokalnih nevladinih organizacija koje svojom aktivnošću doprinose društvenom razvoju u cjelini.

2.1.12.6. Sport

Sport u USK (na lokalnom i kantonalnom nivou) se uglavnom finansira iz budžetskih sredstava, no, zbog nerazvijenosti privrednih i industrijskih subjekata te socio-ekonomskog stanja u društvu, klubovi - sportska udruženja su prisiljeni da svoje potrebe potražuju najvećim dijelom iz budžeta Kantona i gradova/općina USK. Oprema i stanje školskih dvorana za tjelesni odgoj je uglavnom loše, te je potrebno pristupiti proširivanju kapaciteta i opremanju potrebnom aparaturom.

2.1.12.7. Kultura

U pogledu razvoja kulture, koncentracija objekata kulture lociranih u Bijaću treba da ima ulogu centralnog mjesta za razvoj i njegovanje kulturnih tekovina i historijskog naslijeđa i u planskom periodu, što potencira opredjeljenje da se cijeli USK razvija kao tematski grad turizma, mladih, kulture i obrazovanja. Drugim riječima, objekti koji se nalaze u Gradu Bijaću ne umanjuju važnost drugih objekata kulture u ostalim općinskim centrima i naseljima u USK, ali se trebaju tretirati i opremati na nivou koji zadovoljava predloženu tematiku. Pored postojećih muzejskih i galerijskih objekata, potrebno je osigurati kapacitete za otvaranje spomen-kuća zaslužnih stanovnika ovog kraja, a potom i uslove za pristup starim kulama i gradovima USK, što može biti jedan od vodećih aduta i u turističkoj ponudi.

2.1.13. Pitanja rodnosti u ruralnim područjima i položaja mladih

2.1.13.1. Gender pitanja

Iako su po svim relevantnim zakonima u Bosni i Hercegovini žene i muškarci ravnopravni²⁷, i dalje postoje slučajevi gdje je imovina upisana samo na ime muškog suvlasnika tj. vlasnika dijela - muža, partnera ili brata. Žene su mnogo rjeđe upisane kao vlasnice imovine koja predstavlja bitan izvor ekonomske moći, npr. stanova, poslovnih prostora, zemljišta i sl. Stoga postoji jasna potreba da se premosti jaz između pravnih propisa (de iure) i prakse (de facto) u cilju jačanja imovinskih prava žena i kćerki (FAO i GIZ)²⁸. Federacija Bosne i Hercegovine je potpisnica svih važnijih međunarodnih konvencija o ravnopravnosti polova i ukidanju svih oblika diskriminacije nad ženama od kojih je svakako najvažnija UN Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena. Najvažniji domaći pravni akt koji kao lex specialis reguliše oblast ravnopravnosti polova kao posebno ljudsko pravo je Zakon o ravnopravnosti polova u Bosni i Hercegovini (Službeni glasnik BiH, 32/10 – prečišćen tekst) koji promovise ravnopravnost polova i zabranjuje diskriminaciju po osnovu pola i polne orijentacije te obavezuje sve institucije vlasti, na svim nivoima da izrade, usvoje i sprovedu programe mjera za implementaciju zakona u svim oblastima.

Gender centar Federacije BiH radi na osiguravanju djelotvorne provedbe nacionalnog zakona o ravnopravnosti spolova na entitetskom nivou, u bliskoj koordinaciji sa Agencijom za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine. Centar pruža podršku različitim ministarstvima entitetskog nivoa i pruža direktne tehničke savjete vladama kantona i općina. Centar također podržava uvođenje rodne ravnopravnosti u zakone i politike razvijene na entitetskom nivou kako bi se osiguralo njeno usklađivanje sa Zakonom o ravnopravnosti spolova, uključujući i gender/rodno odgovorno budžetiranje svih strategija i programa.

Jedan od principa novog zakona o razvoju Federacije BiH²⁹ je rodna ravnopravnost, uključujući i rodno odgovorno budžetiranje. Sve nove kantonalne i općinske strategije moraju se dostaviti Institutu za razvojno planiranje, a kada se strategije dostave tamo, Institut se konsultuje sa Gender centrom za „razmišljanje o rodnoj ravnopravnosti“.

Za potrebe ove Strategije urađen je anketni upitnik o položaju žena u ruralnim domaćinstvima i aktuelnoj percepciji mladih na području Unsko-sanskog kantona. Anketa je obuhvatila 31 ruralno domaćinstvo sa područja svih osam jedinica lokalne samouprave. Neki od rezultata se daju u nastavku ovog poglavlja.

Kod 80,65% istraživanih domaćinstava/poljoprivrednih gazdinstava žene sa punim radnim vremenom učestvuju u poslovima vezanim za poljoprivredu, 16,13% sa pola radnog vremena, a svega je 3,23% domaćinstava u kojima žene učestvuju samo u kućnim poslovima.

Kada se govori o donošenju odluka vezanim za poljoprivredu i drugim aktivnostima na poljoprivrednom gazdinstvu, kod 64,52% ruralnih domaćinstava žene ravnopravno učestvuju, kod trećine domaćinstava (32,26%) žene samo djelimično odlučuju, dok kod samo 3,23% ruralnih domaćinstava žene nemaju pravo odlučivanja i muškarci isključivo donose odluke. U 38,71% ruralnih domaćinstava žene učestvuju u obukama vezanim za poljoprivrednu proizvodnju, ali u isto

²⁷ Pravni sistem Bosne i Hercegovine garantuje ravnopravnost spolova i zabranjuje diskriminaciju. Ustav garantuje uživanje najvišeg stepena međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda, taksativno navodeći ta prava i slobode i pozivajući se na pravno obavezujuće međunarodne sporazume navedene u Aneksu I Ustava (članovi II.2. i II.3. Ustava Bosne i Hercegovine). Ova prava mogu uživati sve osobe u Bosni i Hercegovini, bez diskriminacije po bilo kom osnovu uključujući spol, rasu, boju, jezik, vjeru, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovinu, rođenje ili bilo koji drugi status (član II.4.). Stoga se ova prava mogu ostvarivati bez diskriminacije bilo koje vrste. Zabrana diskriminacije je po svojoj prirodi sredstvo i uvijek se odnosi na povredu nekog od temeljnih prava i sloboda.

²⁸ GIZ i FAO (2021): Notarska praksa u Bosni i Hercegovini: Jačanje rodne ravnopravnosti u oblasti vlasništva i kontrole nad zemljištem

²⁹ Zakon o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem Federacije Bosne i Hercegovine (2017), Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine br. 32/17

toliko (38,71%) je i domaćinstava u kojima žene ne učestvuju u spomenutim obukama. Sa povremenim (rijetkim) učešćem žena u obukama izjasnilo se 22,58% ispitivanih domaćinstava.

Kod 34,78% ruralnih domaćinstava žene su učestvovala posljednji put na obukama prije više od dvije godine, a kod 34,78% domaćinstava prije godinu dana. Istraživanje vezano za vlasništvo žene nad nekim o nekretnina je pokazalo da kod 45,16% domaćinstava žene imaju vlasništvo nad nakitom, kod 29,03% domaćinstava žene su vlasnici automobila, a samo je 16,13% domaćinstava u kojima su žene vlasnici (ko-vlasnici) zemljišta, odnosno 9,08% domaćinstava u kojima su žene vlasnici kuća.

Najveći je broj istraživanih ruralnih domaćinstava (48,39%) u kojima su žene korisnici poticaja sa nekog od nivoa vlasti (federalni/kantonalni/općinski), kod 19,35% domaćinstava žene su korisnici kredita, a kod 16,13% domaćinstava žene su bili korisnici nekih od oblika donacija. U svakom trećem ruralnom domaćinstvu (32,26%) žene su član nekog od udruženja poljoprivrednih proizvođača, samo je 6,45% domaćinstava u kojima su žene članovi udruženja žena, a iste (6,45%) je domaćinstava u kojima su žene članovi nekih političkih partija.

Jedno od anketnih pitanja vezanih za ženske članove ruralnih domaćinstava je bilo „Kada biste bili u prilici da investirate, šta bi to bilo?“ 54,84% domaćinstava se izjasnilo za poljoprivrednu mehanizaciju, 51,61% je bilo za investicije u objekte/opremu vezanu za preradu primarnih poljoprivrednih proizvoda, a 48,39% za ulaganja u štalske objekte vezane za držanje stoke. Veći broj istraživanih domaćinstava (45,16%) je bio i za investicije u osnovno stado (stoku), odnosno zemljište (35,68%), dok je puno manja zainteresovanost žena ruralnih domaćinstava za investiranje u sistem za navodnjavanje (9,68%), košnice pčela i pčelarstvo (12,90%) i privatni biznis (16,13%).

Prioritetni problemi kojeg vide žene u ruralnim područjima općina/gradova Unsko-sanskog kantona su demografski problemi i odlazak lokalnog stanovništva (74,19%), nedostatak radne snage (61,29%) te nezaposlenost i nedostatak tvorničkih pogona i radnih mjesta (51,61%). Žene istraživanih ruralnih domaćinstava USK vide perspektivu razvoja svojih domaćinstava najviše (51,61%) u obavljanju poljoprivrednih aktivnosti dopunjeni aktivnostima na samom gazdinstvu. 38,71% žena vidi perspektivu svojih domaćinstava samo u radu u poljoprivredi, dok samo 3,23% vidi perspektivu u pokretanju vlastitog biznisa.

Na kraju se htjelo doznati i mišljenje ženskih članova istraživanih ruralnih domaćinstava koji su to prioritetni lanci vrijednosti (vrste poljoprivrednih proizvodnji i/ili prerade) u kojima bi se mogle uključiti žene, a što bi bila osnova njihovog ekonomskog osnaživanja. Najveći dio (58,06%) je bio za lanac vrijednosti vezan za proizvodnju i preradu voća i povrća, 51,61% je za preradu mlijeka, a 35,48% za lanac vrijednosti koji obuhvata proizvodnju malina.

2.1.13.2. Pitanja mladih

Istraživački izvještaj Pregled (razloga) odlaska (emigracije) mladih iz Bosne i Hercegovine dokumentuje³⁰ glavne socio-ekonomske faktore i karakteristike koje pokreću vanjske migracije mladih iz BiH, prvenstveno uzimajući u obzir individualne karakteristike ispitanika, kao što su pol, godine, stepen obrazovanja, radni status, politički i građanski angažman, mjesto stanovanja, kvalitet životnog okruženja, pozicije i povjerenje prema politici i politikama prije i COVID19 period, kao i razne druge relevantne elemente. Migracijski potencijal je procijenjen od primjena seta pitanja o migracionim namjerama u zemlji porijekla, dok su pokretači migracije istraživani pitanjima o uzrocima migracije, aspiracije koje se posmatraju kao rezultat makro (npr. socio-ekonomske situacije), mezo (npr. društvena mreža u inostranstvu) i mikro faktori (npr. karakteristike pojedinca). Istraživanje je provedeno na reprezentativnom uzorku od 5.001 mlade osobe, 18-29 godina.

³⁰ Andrea Soldo, Lamija Spahić (proMENTE social research) and Jasmin Hasić (2021): Survey on youth emigration in Bosnia and Herzegovina, Research report.

Istraživanje se temeljilo na kvantitativnom pristupu i prikupljanju primarni podaci prikupljeni u velikoj anketi licem u lice, koju provodi tržište istraživačka kompanija Ipsos BiH u periodu od januara do marta 2021. Iz ovog izvještaja izdvajaju se sljedeći rezultati:

1. Mladi ljudi u BiH u prosjeku su nezadovoljni kvalitetom svog životnog okruženja - Samo 10% mladih je istaklo potpuno zadovoljstvo životom u BiH, dok je 33% ispitanika izrazilo svoje nezadovoljstvo, prvenstveno posmatrano kroz nedovoljnu dostupnost javnih usluga i programa prilagođenih za njihove potrebe kao što su stambeni programi za mlade, kvalitet javnog prevoza, dostupnost socijalnih beneficija, kvalitet zdravstvene zaštite, obrazovni programi i mogućnosti volontiranja u oblasti životnih pitanja.
2. Nivo povjerenja mladih u javne institucije je veoma nizak - Oko 70% anketiranih mladih smatraju da je bh. društvo sistemski korumpirano, što ih pogađa kod očekivanja o društvenoj, ekonomskoj i političkoj budućnosti u BiH te posljedično čini njihove sklonosti da razmotre mogućnosti migracije.
3. Mladi ljudi sebe ne doživljavaju kao značajnu pokretačku snagu za promjene postojećeg političkog i društvenog sistema u BiH - Oko 42% anketiranih mladih ljudi je izrazilo interesovanje za učestvovanje u aktivnostima koje doprinose rješavanju problema u lokalnoj zajednici i društvo, a najistaknutiji oblik građanskog angažmana među mladima u BiH je doniranje novca u dobrotvorne svrhe (48% odgovora) i volontiranje kako bi se pomoglo drugima (35% odgovora).
4. Mladi ljudi u BiH su izrazili visok nivo migracijskih aspiracija - Gotovo četvrtina ispitanika ozbiljno razmišlja o trajnom napuštanju BiH, a dodatnih 23% njih razmišlja o privremenoj migraciji u inostranstvo.
5. Težnja za boljim životnim standardom i budućim izgledima je glavni pokretač migracijske motivacije - Pokretačke motivacije i aspiracije za migraciju počivaju na želji mladih za aktivnim djelovanjem i težnjom za boljim životnim uslovima i izbjegavanje povezane životne uslove ispod standarda sa nepriviligovanim ekonomskim, političkim i ekološkim faktorima.

Kao što je ranije rečeno, za potrebe ove Strategije urađen je anketni upitnik o aktuelnoj percepciji mladih na području Unsko-sanskog kantona, a anketa je obuhvatila 31 ruralno domaćinstvo sa područja svih osam jedinica lokalne samouprave. Pet pitanja je postavljeno mladim i rezultati se mogu svesti na sljedeće:

Kod 77,78% istraživanih ruralnih domaćinstava mladi vide kao najveći prioritetni problem odlazak stanovništva, a kod 50,04% to su nedostatak fabrika i mogućnosti zapošljavanja i lokalni problemi vezani za otkup cijene poljoprivrednih proizvoda. Svako peto domaćinstvo kao prioritetni problem mladih u svojim ruralnim područjima vidi infrastrukturne probleme i probleme radne snage. Na pitanje da li imate probleme vezane za generacijske razlike (odnos stari i mladi) i prenosom (nasljeđivanjem) 16,67% je to iskazalo u dijelu koji se odnosi na poljoprivrednu imovinu, a 13,33% kada se govori o političkoj ulozi i odgovornosti (odnosi se na npr. učešće i pokretima, dijalog sa institucijama i sl.). Svako drugo domaćinstvo, kada se uzme u obzir mišljenje mladih, kao perspektivu svog domaćinstva vidi u radu u poljoprivredi u okviru vlastitog domaćinstva, zapošljavanju članova domaćinstva van poljoprivrednog gazdinstva, odnosno kroz rad u poljoprivredi i dodatnim aktivnostima na samom domaćinstvu. Samo 11,11% mladih vidi perspektivu razvoja vlastitog domaćinstva kroz pokretanje sopstvenog privatnog posla, a 22,22% vidi kroz rad u inostranstvu.

2.1.14. Zaštita okoliša i okolišni problemi Unsko-sanskog kantona

Nepostojanje odgovarajuće i dotrajale postojeće infrastrukture u sektoru vodosnabdijevanja, odvodnje i prečišćavanja otpadnih voda, kao i nedovoljno održavanje infrastrukture, doveli su do

zagađenja vodnih resursa, a time i do pogoršanja kvaliteta vode za piće. Na području jedinica lokalne samouprave USK izgrađene septičke jame ne zadovoljavaju osnovne tehničke standarde, veći dio otpadnih voda iz njih se infiltrira u podzemne vode ili se putem preljeva ispuštaju u neki od otvorenih kanala i potoka, koji posredno ili direktno dopijevaju u slivove rijeka Une, Sane i Gline. Procjenjuje se da u jedinicama lokalnih samouprava ima oko 35.000 septičkih jama na koje je priključeno oko 127.000 stanovnika ili 46% populacije USK. Procjena direktnih ispusta u otvorene kanale i vodotoke je preko 24.000 ispusta što odgovara broju od oko 74.500 ili 27% populacije Kantona. U svim jedinicama lokalne samouprave su evidentni slučajevi da se dio nepropisno izgrađenih septičkih jama nalazi u zonama sanitarne zaštite izvorišta čime dolazi do miješanja otpadnih voda sa vodama koje prihranjuju izvorišta. Najveći dio stanovništva ruralnih područja Kantona za zbrinjavanje otpadnih voda koristi nepropisno izgrađene septičke jame ili otpadne vode direktno ispuštaju u otvorene kanale, potoke, ponore ili korita rijeka.

Kada govorimo o zagađenju zraka, s obzirom da se ne vrši kontinuirani monitoring kvalitete zraka na području USK, precizni podaci o zagađenju zraka nisu dostupni. Prema podacima koji su prikupljeni za potrebe izrade Plana zaštite okoliša USK 2014 - 2019, može se zaključiti da su najveće prijetnje po kvalitet zraka na području USK ispušni plinovi vozila na motorni pogon, te dim od loženja krutih i tekućih goriva za potrebe grijanja (drvo, ugalj, nafta).

S aspekta zaštite zemljišta, s obzirom na reljef područja, količinu i intenzitet padavina te opće karakteristike krša, sva tla ovog područja izložena su riziku od erozije vodom i vjetrom. U pogledu zaštite zemljišta potrebno je napomenuti potrebu dekontaminacije površine USK koja je kontaminirana sa MES i NUS.

U pogledu upravljanja otpadom, prema podacima Agencije za statistiku BiH, dnevno stvaranje otpada po osobi u BiH je 0,86 kg po stanovniku. Prema prikupljenim podacima od strane javno – komunalnih preduzeća, ukupna prosječna količina otpada 2015-2019 iznosi 5493,8 tona, što je jednako 0,55 kg/stanovniku dnevno. Ovi podaci trebaju se uzeti s oprezom pošto 18% stanovništva nije pokriveno redovnim uslugama prikupljanja otpada u USK, dok je prosječni stepen pokrivenosti odvoza otpada na području USK 82,6%.

2.1.15. Institucionalni razvoj, zakonodavstvo i izvršenja (budžetski transferi)

2.1.15.1. Institucionalni okvir

Poljoprivredna politika u Bosni i Hercegovini se, zbog složenosti političkog sistema, vodi sa nekoliko odvojenih nivoa. Entitetski nivo kreiranja i implementacije poljoprivredne politike čine zasebna ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Federacije BiH i Republike Srpske i zajedno sa odjelom za poljoprivredu Vlade Brčko Distrikta predstavljaju najvažnije institucije zadužene za poljoprivrednu politiku u BiH. U Federaciji BiH, osim nivoa entiteta, postoji i kantonalni (10) nivoi, čije vođenje agrarne politike u značajnoj mjeri određuje ukupni položaj poljoprivrednih proizvođača i sektora u cjelini.

Tabela 5 - Institucije za kreiranje i implementaciju poljoprivredne politike u BiH u zavisnosti od nivoa vlasti

Nivo vođenja poljoprivredne politike	Institucije uključene u kreiranju i implementaciji poljoprivredne politike
Nacionalni nivo (Bosna i Hercegovina)	Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomski odnosa Odjel za poljoprivredu, hranu, šumarstvo i ruralni razvoj
Entitetski nivo	Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Federacije BiH Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske Odjel za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu Distrikta Brčko
Kantonalni nivo (Federacija BiH)	6 Ministarstava poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva i 4 odjela za poljoprivredu pri ministarstvima privrede
Općinski nivo	Općine Federacija BiH: 80 odjela privrede Općine Republike Srpske: 61 odjel za privredu i 2 odjela za poljoprivredu

Ne treba zanemariti određene oblike podrške sektoru sa općinskog nivoa, ali čija izdvajanja, osim sa lokalnog aspekta, nemaju neki opšti značaj. Visina budžetskih transfera, mjere poljoprivredne politike i politike ruralnog razvoja, kriteriji po kojima se osigurava podrška proizvođačima samo su dio politike koji je u isključivoj nadležnosti entitetskih/kantonálnih ministarstava poljoprivrede.

Zakonom o poljoprivredi Federacije BiH (Službene novine Federacije BiH, br. 88/07) jasno su precizirani ciljevi poljoprivredne politike koji bi se mogli svesti na sljedeće:

- povećanje samodovoljnosti domaćim poljoprivrednim proizvodima i stvaranje uvjeta u kojima će se potrošačima osigurati odgovarajuća i stabilna ponuda poljoprivrednih proizvoda u skladu sa njihovim zahtjevima, posebno u pogledu cijene i kvaliteta te zdravstvene ispravnosti hrane,
- povećanje i unapređenje poljoprivredne proizvodnje i izvoza s ciljem jačanja konkurentnosti na domaćem i inozemnom tržištu,
- osiguranje stabilnog poljoprivrednog dohotka i omogućavanje adekvatnog životnog standarda poljoprivrednim proizvođačima,
- tehničko-tehnološko unapređenje sektora poljoprivrede,
- osiguranje harmonizacije i integracije sektora poljoprivrede u EU i globalno tržište,
- racionalno korištenje i očuvanje prirodnih resursa, zaštita okoline i unapređenje integralne i organske poljoprivrede,
- razvoj i očuvanje ruralnih područja i očuvanje tradicionalnih ruralnih vrijednosti, i
- iznalaženje povoljnijih uvjeta za rješavanje radno-pravnog statusa poljoprivrednih proizvođača.

Poljoprivredna politika se sprovodi prema Strategiji razvoja poljoprivrede Federacije BiH koja predstavlja skup osnovnih principa kojom se utvrđuju ciljevi, mjere i mehanizmi svih poljoprivrednih politika ovog BiH entiteta³¹.

Zakonom je jasno naznačen put evropskih integracija na način da će se mjere podrške za poljoprivredu i ruralni razvoj postepeno prilagođavati na svim nivoima vlasti u cilju usklađivanja sa vrstama mjera u EU. S obzirom na područje djelovanja mjere poljoprivredne politike su podijeljene na mjere (i) tržišno-cjenovne politike, (ii) strukturne politike, (iii) zemljišne politike i (iv) novčanih podrški u poljoprivredi.

Najvažnija institucija za provođenje poljoprivredne politike i politike ruralnog razvoja na području Unsko-sanskog kantona je Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva.

³¹ Krajem oktobra 2022. godine na Vladi Federacije BiH usvojena je Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Federacije Bosne i Hercegovine za period 2021. – 2027. godina koja je odredila novi pristup kada se govori o poljoprivrednoj politici i politici ruralnog razvoja ovog entiteta. Strateški ciljevi ovog dokumenta su: (1) Razvoj poljoprivrede i pripadajućih sektora uz podizanje tehničko-tehnološkog nivoa, efikasnije korištenje raspoloživih resursa, te uvažavanje zahtijeva modernih tržišta. (2) Obezbjedenje uslova za snažnije generiranje stabilnijeg dohotka u okviru poljoprivrednog sektora i unapređenje kvaliteta života u ruralnim sredinama. (3) Održivo upravljanje prirodnim resursima i prilagođavanje poljoprivrede klimatskim promjenama. (4) Prilagođavanje institucionalno-zakonodavnog okvira i poljoprivredne politike sa ZPP (Zajedničkom poljoprivrednom politikom) EU uz uvažavanje stepena razvijenosti poljoprivrednog sektora FBiH. Identifikovani izazovi sektora iz vanjskog okruženja su globalizacija i liberalizacija poljoprivredne trgovine, klimatske promjene te integracioni procesi prije svega onih u okviru WTO i EU. Približavanje ZPP-u za BiH znači pristupanju vrlo radikalnim reformama domaćeg zakonodavstva i njegovog usklađivanja sa zakonodavstvom EU, izgradnja složenog administrativnog implementacionog aparata te postizanja visokih standarda kvalitete i zdravstvene ispravnosti proizvoda. Od izazova iz unutrašnjeg okruženja u ovom dokumentu identifikovano je sljedeće: neiskorištenost raspoloživih resursa (zemljište i kapital), slaba proizvodnja, niska produktivnost i tehnološki transfer, neadekvatan pristup tržištu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, niska konkurentnost sektora, okolišni problemi, ruralni razvoj te neizgrađen institucionalno-zakonodavni okvir.

Ovo Ministarstvo funkcionalno je podijeljeno na tri sektora:

- 1) Sektor za poljoprivredu
- 2) Sektor za vodoprivredu i
- 3) Sektor za šumarstvo

Unutar Sektora za poljoprivredu smješten je i Odsjek za veterinarstvo. Također, kao zasebna organizacijska jedinica, unutar Ministarstva djeluje Savjetodavna i uzgojno-seleksijska služba, te Uprava za šumarstvo. Unutar svih sektora uspostavljeni su kantonalni inspektorati sa, po pravilu, po jednim izvršiocem. Jedno od važnijih obilježja spomenutih sektora pri Ministarstvu je nedovoljna kadrovska popunjenost.

Sigurnost hrane

U cilju osiguranja sigurnosti hrane i hrane za životinje, vršenja naučnih i stručno-tehničkih poslova i primjene međunarodnih konvencija i međunarodnih sporazuma iz oblasti sigurnosti hrane i hrane za životinje u Bosni i Hercegovini je od 2005. godine uspostavljena Agencija za sigurnost hrane.

Fitosanitarna pitanja

Na osnovu odluke Vijeća ministara iz 2004. godine osnovana je Uprava BiH za zaštitu zdravlja bilja (Službeni glasnik BiH, br. 23/04) kao upravna organizacija u sastavu Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH. Uprava je nacionalno tijelo za zaštitu bilja, nadležno za koordinaciju i kontakte u vezi sa pitanjima koja se odnose na zaštitu bilja, kao i odredbe koje proizilaze iz Međunarodne konvencije o zaštiti bilja (Službeni glasnik BiH, br. 8/2003), ali i domaćeg zakonodavstva - Zakon o zaštiti zdravlja bilja (Službeni glasnik BiH, br. 23/03), Zakon o fitofarmaceutskim sredstvima (Službeni glasnik BiH, br. 49/2004), Zakon o sjemenu i sadnom materijalu poljoprivrednih biljaka (Službeni glasnik BiH, br. 3/05), Zakon o zaštiti novih sorti (Službeni glasnik BiH, br. 46/04) te Zakon o mineralnim đubrivima (Službeni glasnik BiH, br. 46/04).

Kada se govori o nivou USK, aktivnostima vezanim za fitosanitarna pitanja za sada se direktno upravlja preko Poljoprivrednog zavoda USK-a koji na terenu provodi mjere praćenja karantenskih štetnih organizama i najvažnijih štetočina i biljnih bolesti koje su aktualne na području Kantona. Poljoprivredni zavod provodi i laboratorijska ispitivanja vezana za dijagnostiku mikoza, bakterioza, viroza, nematoda te entomološka ispitivanja ekonomski značajnih biljnih bolesti i štetočina izuzev zdravstvenog nadzora nad proizvodnjom sjemena i sadnog materijala čije praćenje je u nadležnosti federalnih institucija kada govorimo o Federaciji BiH (Federalni zavod za poljoprivredu i Federalni Agromediteranski zavod).

Praćenje razvoja štetočina i bolesti kao dijela izvještajne i prognozne službe za zaštitu bilja, u USK uspostavljen je u Poljoprivrednom zavodu USK-a, kroz dvije organizacione jedinice u Poljoprivrednom zavodu, odnosno kroz dva odsjeka – Odsjek za zaštitu zdravlja bilja i izvještajno-prognozne poslove i Odsjek za fitosanitarnu laboratoriju koji se bave poslovima koja su isključivo u nadležnosti ova dva odsjeka. Stoga, ovako uspostavljena funkcija zdravstvene zaštite biljaka kompatibilna je sa nadređenom državnom infrastrukturom i provodi se direktno kroz rad na terenu i kroz laboratorijska ispitivanja.

Veterinarska pitanja

Odlukom Vijeća ministara od 18/12/2000 utemeljena je Kancelarija za veterinarstvo BiH (KZV BiH). Ovaj državni organ pod direktnom je nadležnošću MVTEO BiH. Provedbu zakonom propisanih nadležnosti KZV obavlja harmonizirano i u skladu sa operativnim aktivnostima entitetskih veterinarskih službi te u skladu sa aktivnostima Veterinarske službe Distrikta Brčko. Sve to sa ciljem unapređenja efikasnosti i efektivnosti ukupnog sistema službe u Bosni i Hercegovini te održavanja statusa međunarodno priznatog državnog veterinarskog servisa.

Veterinarska služba na području USK funkcioniše putem veterinarskih stanica.

Na osnovu odluke Vijeća ministara iz 2004. godine osnovana je Uprava BiH za zaštitu zdravlja bilja (Službeni glasnik BiH, br. 23/04) kao upravna organizacija u sastavu MVTEO BiH. Uprava je nacionalno tijelo za zaštitu bilja, nadležno za koordinaciju i kontakte u vezi sa pitanjima koja se odnose na zaštitu bilja, kao i odredbe koje proizilaze iz Međunarodne konvencije o zaštiti bilja (Službeni glasnik BiH, br. 8/2003) ali i domaćeg zakonodavstva - Zakon o zaštiti zdravlja bilja (Službeni glasnik BiH, br. 23/03), Zakon o fitofarmaceutskim sredstvima (Službeni glasnik BiH, br. 49/2004), Zakon o sjemenu i sadnom materijalu poljoprivrednih biljaka (Službeni glasnik BiH, br. 3/05), Zakon o zaštiti novih sorti (Službeni glasnik BiH, br. 46/04) te Zakon o mineralnim đubrivima (Službeni glasnik BiH, br. 46/04).

2.1.15.2. Budžetska podrška poljoprivredi i ruralnom razvoju

Evropski integracioni procesi traže prilagođavanje i redefinisane poljoprivredne politike. Zbog različitosti njenog koncepta i mjera, pristup Evropskoj uniji je ekonomski i politički izazov za svaku zemlju koja ima aspiracije ulaska u ovu zajednicu. Budući da je Bosna i Hercegovina krajem 2022. godine ostvarila kandidatski status za punopravno članstvo u EU veoma je važno poznavati dostignuti nivo podrške poljoprivredi i ruralnim sredinama u poređenju sa harmoniziranim EU standardima. Ovo je jedna od razloga zbog čega je za analizu poljoprivredne politike Unsko-sanskog kantona korišten metodološki alat tzv. APM (*Agri-Policy Measures tool* – Mjere poljoprivredne politike alat), koji je razvijen od strane Rednak i Volk. Kreirana je jedinstvena klasifikacija podrške poljoprivrednog budžeta koristeći aktuelni EU koncept zasnovan na stubovima politike kao osnovno polazište i u kombinaciji s klasifikacijom OECD PSE. Aspekt EU programa (stubovi, ose) je primijenjen na višim nivoima agregacije, dok su se OECD PSE kriteriji koristili za formiranje skupina ili podskupina prema pojedinim stubovima, a posebno za definisanje najnižih nivoa klasifikacije (osnovna poglavlja)³². Dakle, APM dopušta grubu analizu budžetskih transfera u poljoprivredi i prema OECD PSE klasifikaciji i prema tzv. „*vica-verse*“.

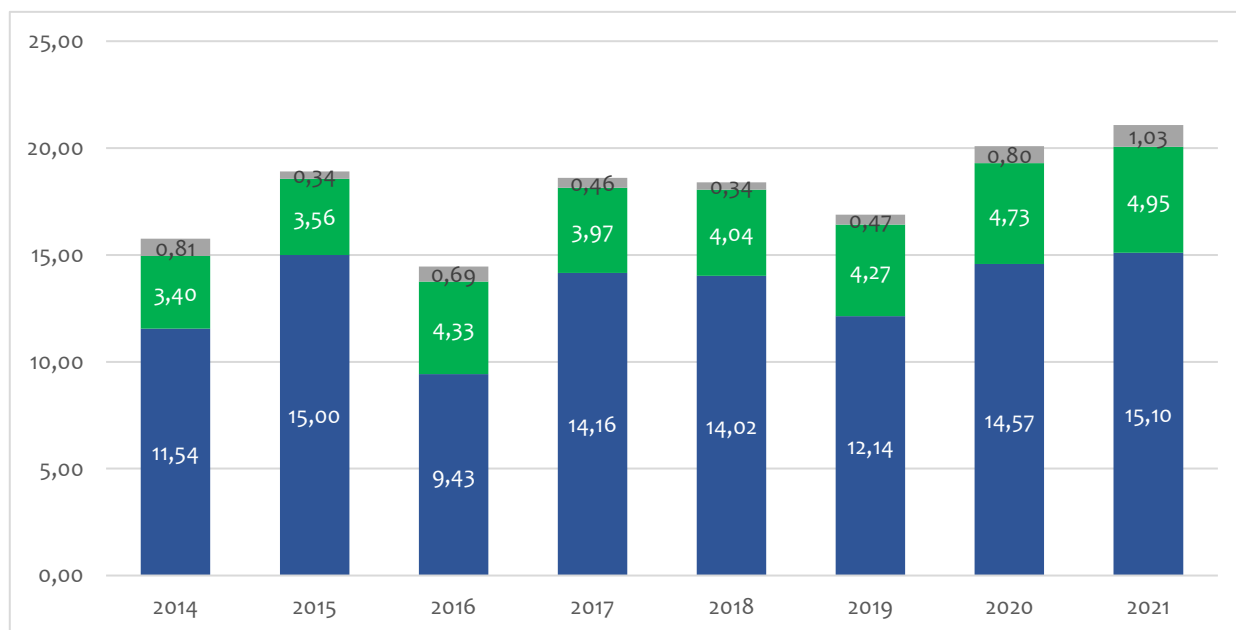
Poljoprivrednu politiku BiH, zapravo njenih entiteta Federacije BiH i Republike Srpske, odnosno kantona Federacije BiH, čine tri stuba, tj. grupe mjera i to:

- I Stub – Tržišne mjere i mjere direktne podrške proizvođačima
- II Stub – Strukturalne mjere i mjere ruralnog razvoja
- III Stub – Opće mjere koje se odnose na poljoprivredu

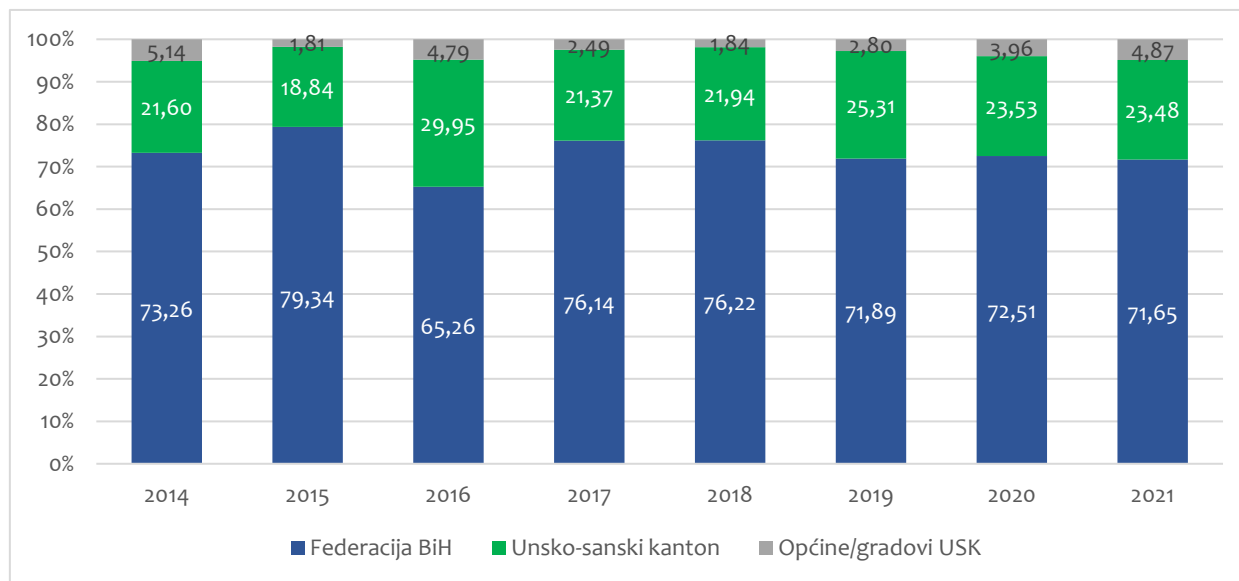
Budžetska podrška poljoprivrednim proizvođačima na području Unsko-sanskog kantona dolazi sa tri nivoa: nivo Federacije BiH, nivo Unsko-sanskog kantona i nivo općina/gradova. Pri tome, podrška sa nivoa Federacije je znatno veća i važnija, u odnosu na kantonalnu podršku, a posebno općinsku/gradsku, što se može vidjeti u narednom grafičkom pregledu:

³² Rednak, M., Volk, T. (2010): Agricultural policy measures template – A tool for classifying and analysing agricultural policy measures, Chapter 9, ed. Volk Tina, IAMO, Halle.

Struktura U milionima KM

Struktura u %

Izvor: APM baza podataka za Bosnu i Hercegovinu FAO/SWG/JRC projekta

Grafikon 3. Ukupni budžetski transferi u sektoru poljoprivrede i ruralnom razvoju Unsko-sanskog kantona sa entitetskog, kantonalnog i općinskog/gradskog nivoa, Period 2014.-2021.

Analizirajući budžetsku podršku sektoru poljoprivrede i ruralnom razvoju USK u periodu 2014-2021 sa svih nivoa vlasti, primjetno je da najveća podrška dolazi sa federalnog nivoa (70-75%), kojeg slijedi kantonalni nivo (20-25%), a najmanja podrška dolazi sa nivoa općina/gradova (1-5%). U periodu 2014—2021 primjetan je rast ukupne podrške i u 2021. godini je prešao visinu od 20 miliona KM.

Kada se govori o budžetskoj podršci sa kantonalnog nivoa uočava se raspon od 3,5 do 5 miliona KM. Najveća izdvajanja su bila u 2021. godini (4,95 miliona KM), a najniža 2014. (3,4

miliona KM). Najveći dio podrške se odnosi na direktna plaćanja poljoprivrednim proizvođačima, odnosno I stub mjera tržišno-cjenovne politike. Ovo učešće se kreće između 77% (2019) i 99% (2020, 2021) i čini ga direktna plaćanja na bazi outputa te direktna plaćanja po ha/grlu. Dominantna plaćanja po outputu, odnosno po jedinici proizvoda nisu "na liniji" evropskih integracija i trebali bi se postepeno ukinuti na svim nivoima implementacije. Podrška strukturalnim promjenama sektora poljoprivrede i ruralnom razvoju praktički izostaju, kao i opšta podrška sektoru poljoprivrede koju čine skromni iznosi za istraživanje ni razvoj te redovna izdvajanja za inspekcijske usluge (prvenstveno u veterinarstvu).

Tabela 6. Budžetska podrška sektoru poljoprivrede i ruralnom razvoju sa nivoa Unsko-sanskog kantona, Period 2014.-2021., U 000 KM

Vrsta mjere/podrške	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Stub I - Mjere tržišno-cjenovne politike								
Tržišne intervencije i izvozni poticaji	-	-	-	-	-	-	-	-
Direktna plaćanja								
Direktna plaćanja na bazi outputa (kg/lit)	725	3.103	2.046	3.397	2.588	2.983	3.640	3.733
Direktna plaćanja po ha/grlu	701	392	570	520	541	681	951	1114
Varijabilni inputi	1.970	0	1.566	0	0	12	0	3
Ostala direktna plaćanja	0	0	0	0	0	3	80	31
Svega (Stub I)	3.396	3.495	4.182	3.917	3.129	3.678	4.671	4.881
Stub II - Strukturalne mjere i mjere ruralne politike								
Osa 1 - Konkurentnost sektora	1	2	22	6	-	473	31	45
Osa 2 - Mjere upravljanja okolišem	-	-	-	-	-	13	19	0
Osa 3 - Ruralna ekonomija	-	-	3	-	-	0	0	22
Svega (Stub II)	1	2	25	6	0	486	50	67
Stub III - Opće mjere u poljoprivredi								
Istraživanje i razvoj	-	-	-	-	-	-	-	-
Inspekcijske usluge (veterina)	-	-	-	-	-	-	-	-
Ostale opće usluge	0	65	58	51	42	99	0	2
Svega (Stub III)	0	65	58	51	42	99	0	2
Nealocirano	7	0	61	0	864	10	7	0
Ukupna budžetska podrška	3.404	3.561	4.327	3.974	4.035	4.274	4.728	4.951
<i>Stub I - Mjere tržišno-cjenovne politike</i>	99,77	98,14	96,65	98,56	77,54	86,07	98,78	98,60
<i>Stub II - Strukturalne mjere i mjere ruralne politike</i>	0,04	0,05	0,58	0,15	0,00	11,38	1,06	1,35
<i>Stub III - Opšte mjere u poljoprivredi</i>	0,00	1,82	1,35	1,29	1,04	2,33	0,00	0,05
Ukupno (Stub I + Stub II + Stub III)	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Izvor: APM baza podataka za Bosnu i Hercegovinu FAO/SWG/JRC projekta

Kada se govori o mjerama direktne podrške poljoprivrednim proizvođačima, glavnina ove podrške je uglavnom išla proizvođačima mlijeka, dok je manji dio odlazio za uzgoj stada koza i ovaca. Osim ove direktne podrške treba izdvojiti i podršku proizvođačima meda. Ove tri vrste podrške su bile kontinuirane i davale su se svake godine. Mjere iz II stuba su se uglavnom odnosile na

sufinanciranje kamata za investicione kredite, a posljednjih godina (2020. i 2021..) bila je i podrška podizanju novih zasada jagoda.

Prema mišljenjima nekih eksperata, direktna plaćanja proizvođačima bi možda trebala biti samo sa federalnog nivoa. Kantoni bi se trebali više baviti problematikom strukturnih promjena u sektoru, odnosno problematikom ruralnog razvoja. II stub i strukturne mjere i mjere ruralnog razvoja su zapravo jedine razvojne mjere i zbog toga bi pristup sa kantonalnog nivoa trebao ići u ovom smjeru.

Poljoprivredna politika i politika ruralnog razvoja sa nivoa Federacije BiH

Budžetska podrška poljoprivrednim proizvođačima USK sa federalnog nivoa je daleko veća i značajnija. Kreće se između 9,43 miliona KM (2016) i 15,10 milion KM (2021) i ima tendenciju rasta. Učešće budžetskih transfera za sektor poljoprivrede i ruralni razvoj USK u ukupnom entitetskom iznosu je dosta visok i i 2019. godini je dostigao nivo od jedne šestine (17,15%). U strukturi budžetske podrške najveći dio se odnosi na I stub i mjere direktnih plaćanja poljoprivrednim proizvođačima. Ova podrška se kreće od 9,43 miliona KM (2016) do 13,21 miliona KM (2021). (Prilog 45)

Nekonzistentnost poljoprivredne politike i variranje budžetske podrške sektoru iz godine u godinu jedno je od obilježja koji karakterišu Federaciju BiH. Nestabilni ekonomski ambijent i nedovoljna konzistentnost političkih struktura u ovom entitetu, također su neki od razloga što budžetska podrška poljoprivredi i ruralnom razvoju nema jasne okvire. Posljedica ovoga su izražena variranja u budžetskoj podršci i na kantonalnom nivou implementacije. Tako je se u USK direktna podrška proizvođačima u periodu 2014-2021 varirala iz godine u godinu, a najveći nivo direktne podrške proizvođačima je bio u 2016. godini i iznosio je 14,96 miliona KM. U pogledu harmonizacije poljoprivredne politike BiH sa ZPP EU, može se reći da je to još uvijek dosta daleko. Naime, direktna plaćanja po outputu, tj. po kg/l proizvoda i dalje zauzimaju visoko učešće, a čemu najviše doprinosi podrška mljekarskom sektoru koja se u kontinuitetu vrši po litri proizvoda.

Važan dio podrške kao što su podrška strukturnim promjenama sektora i uopšte ruralnom razvoju (II stub) su neredovne i najčešće u potpunosti izostaju. Kada se govori o mjerama iz III stuba, odnosno opštim mjerama u poljoprivredi ova izdvajanja su veoma skromna, a ponekad simbolična. Upravo ovakav odnos Federacije BiH prema ovoj grupi mjera su razlog zbog čega su nerazvijene savjetodavne službe i transfer znanja inovacije u sektoru poljoprivrede.

Najveći dio budžetske podrške koji dolazi sa entitetskog nivoa Federacije BiH odlazi proizvođačima USK koji se bave animalnom proizvodnjom, a znatno manje onima koji su u biljnoj proizvodnji. Ukupna izdvajanja za biljnu proizvodnju se kreću između 0,83 miliona KM (2018) i 1,38 miliona KM (2015) i najviše odlaze za uzgoj ratarskih kultura. U animalnoj proizvodnji najveće iznose budžetskih transfera ostvaruju proizvođači iz govedarske proizvodnje, a među njima oni koji se bave proizvodnjom mlijeka. (Prilog 46)

Od svih proizvodnji koje se potiču sa nivoa Federacije BiH po općinama/gradovima Unsko-sanskog kantona u 2021. godini dominantno mjesto ima proizvodnja kravljeg mlijeka sa 10,26 miliona KM. Znatno manja izdvajanja su za silažni kukuruz (0,80 miliona KM), slatkovodna riba (0,51 milion KM), rasplodne ovce (0,38 miliona KM) i uzgoj krava prvoteletki (0,37 miliona KM). (Prilog 47).

Postojeća struktura glavnih budžetskih izdvajanja - direktnih plaćanja u USK i značajno učešće plaćanja na bazi prodatog proizvoda u kontekstu evropskih integracija i približavanja ZPP EU pokazuje da je još uvijek prisutan raskorak i nedovoljna harmonizacija. Ovaj problem je prepoznat u novom strateškom okviru koji je urađen za područje Federacije BiH, gdje je predloženo da gotova sva direktna plaćanja budu na bazi površine/grla stoke i ostaje samo da se kao takva i implementiraju.

Treba istaći da su u USK, kao i u svim drugim BiH administrativnim jedinicama direktna plaćanja veoma osjetljivo pitanje i vrlo često (kašnjenje isplata, kreiranje budžeta) razlog nezadovoljstva i socijalnog bunta poljoprivrednih proizvođača. Pored ovoga, jedan od većih problema koji se može reći za mjere direktnog plaćanja u Federaciji BiH, samim time i u Unsko-sanskom kantonu, je njihovo administriranje i sama kontrola, što su svakako jedan od ključnih uslova koje BiH mora ispuniti prije pristupanja EU. Iako u oba BiH entiteta postoje registri poljoprivrednih gazdinstava i sistemi identifikacije životinja, oni su još uvijek daleko od EU standarda i moraju se unaprijediti. Trenutni najveći problem za korektnu i poštnu implementaciju mjera direktnih plaćanja je nepostojanje adekvatnog nadzora u identifikaciji poljoprivrednog zemljišta (LPIS sistem) što daje mogućnost zloupotrebe i neefikasnih rješenja.

2.1.15.3. Pristup poljoprivrednim (ruralnim) stručnim službama

Razvoj poljoprivrede zasnovan na znanju i uvođenje novih tehnologija i inovacija u Unsko-sanskom kantonu, kao i u Federaciji BiH, trebao bi prvenstveno biti, u nadležnosti relevantnih ministarstava na kantonalnom, odnosno federalnom nivou. Pored Federalnog ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva u uvođenju novih tehnologija i inovacija u poljoprivredi važnu ulogu trebala bi imati još dva ministarstva s Federalnog nivoa – Federalno ministarstvo za obrazovanje i nauku te Federalno ministarstvo za podsticanje razvoja, poduzetništva i obrta, dok sa kantonalnog nivoa ključnu ulogu bi trebalo imati resorno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva. Odnosi federalnih i kantonalnih institucija često se svode na saradnju, uzajamno obavještanje, koordinaciju, dijeljenje iskustava i profesionalnu podršku, dok stvarne aktivnosti u praksi uglavnom provode kantoni³³.

Najvažniju ulogu u transferu znanja i inovacija do poljoprivrednih proizvođača bi trebale imati poljoprivredne savjetodavne službe. Nažalost, najveći broj kantona, među kojima je i Unsko-sanski kanton, je ove službe sveo na administrativne jedinice koje se bave implementacijom federalnih i kantonalnih budžetskih transfera (direktnih plaćanja), a najmanje na poslove transfera znanja. Kada se govori o USK, poljoprivredno savjetodavstvo je prepušteno Poljoprivrednom zavodu, koje je osnovano Odlukom Skupštine Unsko-sanskog kantona 2000. godine. Misija Poljoprivrednog zavoda USK je da provodi vladinu agrarnu politiku kroz sistemsku i plansku podršku, raspolaže neophodnim znanjima, vještinama i mehanizmima uključujući i sve neophodne baze podataka, registre i informacijske sisteme potrebne za kreiranje, implementaciju, monitoring i evaluaciju agrarne politike s ciljem stvaranja preduslova za uspješnu poljoprivrednu proizvodnju. Misija ove kantonalne institucije je provođenje relevantnih istraživanja i tehnološkog razvoja sa ciljem unapređenja poljoprivredne proizvodnje. Shodno navedenom, u cilju unapređenja razvoja savjetodavne Službe na USK-a potrebno je izdvojiti više budžetskih sredstava s kojom bi se nabavila potrebna oprema i sredstva za rad poljoprivredne savjetodavne službe. Savjetodavna služba koja se nalazi u Poljoprivrednom zavodu USK-a je djelomično pokrivena stručnim kadrom te u narednom periodu treba raditi na kadrovskoj popunjenosti u cilju formiranja kvalitetne poljoprivredne savjetodavne službe. Dosadašnje aktivnosti Poljoprivrednog zavoda su najvećim dijelom vezane za jačanje kapaciteta laboratorija i dobijanju standarda ISO 17 025 koji je naročito značajan za one poljoprivredne proizvođače koji su izvozno orjentirani, a s obzirom da se sa USK-a izvoze značajne količine jagodičastog voća (malina, jagoda...), kao i određene vrste povrtlarskih kultura (krastavac) dobijanje ovog Standarda imalo je u potpunosti svoju opravdanost, kao i prognozni rad i monitoring

³³ Važno je naglasiti da je bitan pozitivan impuls poljoprivrednom savjetodavstvu u Federaciji BiH stigao sa usvajanjem Zakona o poljoprivrednim savjetodavnim službama (Službene novine Federacije BiH, br. 66/13) i posljedičnim donošenjem Pravilnika o metodama savjetodavnog rada (Službene novine Federacije BiH, br. 44/14), Pravilnika o načinu i postupku izdavanja licence, upisu i vođenju podataka u registru poljoprivrednih savjetodavnih službi (Službene novine Federacije BiH, br. 38/15) i Pravilnika o obuci, certifikatu i registru poljoprivrednih savjetodavaca (Službene novine Federacije BiH, br. 38/15). Kreiranje ovog legislativnog okvira omogućilo je provođenje prvih ciklusa obuke poljoprivrednih savjetodavaca koje je Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva realizovalo sa univerzitetima u Federaciji BiH. Nakon dva ciklusa obuke savjetodavaca do sada je u registar kod Ministarstva upisano ukupno 90 certificiranih poljoprivrednih savjetodavaca. Na ovaj način i uz interaktivni pristup u kreiranju programa redovne obuke savjetodavaca konačno se uspostavljaju elementi za bar tradicionalni model poljoprivrednog zakonodavstva u Federaciji BiH.

štetnih vrsta insekata te poslovi vezani za realizaciju poticajnih mjera poljoprivredne politike. Kao značajna karika u pružanju edukativnih usluga na Kantonu Poljoprivredni zavod treba i dalje nastaviti sa prenosom znanja do farmera jačanjem savjetodavnog rada na Kantonu i cjelokupnog AKIS-a (Poljoprivredni sistem znanja i inovacija (*Agriculture Knowledge and Innovation System*)). U vezi AKIS-a treba reći da razvoj poljoprivrede, proizvodnje hrane i ruralni razvoj u razvijenim zemljama pratile i promjene savjetodavstva od preovlađajućeg modela nacionalnih poljoprivrednih instituta šezdesetih i sedamdestih godina XX vijeka (instituti i savjetodavne službe – NARS) do aktuelnog sistema znanja, informacija i inovacija (AKIS) koji se i sam, iz godine u godinu, inovira u poprima sve više dimenzija. Iskustva domaćih stručnjaka u regionalnim i međunarodnim projektima čije su intencije prenos AKIS pristupa i praksi trebale bi biti stavljene u funkciju što skorije transformacije i nadogradnje tek uspostavljenog, ali tradicionalnog, poljoprivrednog savjetodavstva u Federaciji BiH u AKIS zasnovan transfer znanja i tehnologija, uz insistiranje na inovativnosti i inkorporiranju informacionih tehnologija u poljoprivredu i uz nju vezane djelatnosti.

2.1.15.4. Unsko-sanski kanton i evropske integracije

U Unsko-sanskom kantonu, na kantonalnom nivou, još uvijek ne postoji usvojen strateški dokument kojim bi bila jasno definisana poljoprivredna politika i politika ruralnog razvoja ovog područja. Kao značajnu pomoć u nedostatku spomenutog dokumenta poslužiće državna Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja Bosne i Hercegovine za period 2023.-2027. (Draft), Federalna strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja za period 2021.-2027. te Strategija razvoja Unsko-sanskog kantona za period 2021.-2027. Usvojeni dokumenti i njihov razvojno orijentisani koncept zasnivaju se na jasno definisanim izazovima iz vanjskog i unutrašnjeg okruženja i identifikovanim snagama i slabostima sektora. Strategija je nedvosmisleno istakla opredijeljenost evropskim integracijama i predloženim mjerama prihvatila postepeno i racionalno prilagođavanje ZPP-u (Zajedničkoj poljoprivrednoj politici EU). EU put BiH nema alternative. Evropske integracije ostaju ključni cilj, a usklađivanje sa evropskom ZPP najveći izazov koji stoji pred donosiocima odluka u BiH entitetima, odnosno Brčko Distriktu. Iskustvo iz prethodnih proširenja je pokazalo da zemlje u pristupanju nisu u potpunosti spremne za programe ZPP, što znači da nisu sposobne da ostvare punu korist od značajnih fondova koji postaju dostupni (Erjavec et al., 2014). Ovome u prilog govore i novija slična iskustva Republike Hrvatske. Stoga i ova konstatacija možda ohrabri domaće političare da odlučnije krenu u neophodne reforme poljoprivredne politike i da počnu dosljednije implementirati sasvim korektne usvojene strateške dokumente.

Evropska komisija ocjenjuje da je BiH u ranoj fazi priprema, a da su određeni pomoci učinjeni na polju sigurnosti hrane i veterinarskih i fitosanitarnih politika. Budući da je izrađen Strateški plan ruralnog razvoja za Federaciju BiH i BiH očekuje se uspostavljanje potrebne strukture za prihvatanje predpristupne pomoći za sektor poljoprivrede i korištenje IPARD fondova za koje se moramo što bolje pripremiti. Slijedi dalje usklađivanje veterinarskih i fitosanitarnih sistema kontrole sa EU i dalje unapređenje administrativnih, naročito inspeksijskih i laboratorijskih, kapaciteta. BiH kandidatski status bi trebao ubrzati spomenute procese.

2.2. SWOT analiza

SWOT analiza sektora poljoprivrede i ruralnog razvoja Unsko-sanskog kantona je urađena na bazi inputa dobivenih na radionicama održanim 5.10.2022. i 11.11.2022. od strane svih prisutnih relevantnih sudionika: poljoprivredni proizvođači, nevladine organizacije, udruženja i organizacije poljoprivrednih proizvođača, predstavnici relevantnih ministarstava i odjela USK te drugih institucija koji su involvirani u analizirani sektor. Tokom SWOT analize učesnici radionica su usmjeravani pitanjima od strane moderatora (FAO predstavnici i lokalni eksperti/konsultanti). Analizirane su snage i slabosti te mogućnosti i prijetnje u raznim sektorima proizašlim iz situacione analize pripremljene od strane lokalnog eksperta. Rezultati ove analize se daju u nastavku ovog poglavlja:

Snage

- Povoljan geografski položaj (blizina Hrvatske i EU) – dobra saobraćajna povezanost
- Raspoloživi prirodni resursi (zemljište, voda)
- Povoljni klimatski uslovi za gotovo sve vrste poljoprivredne proizvodnje
- Čista (ekološka) sredina kao pretpostavka organske (ekološke) proizvodnje
- Tradicija u poljoprivrednoj proizvodnji i drugim vrstama kućne radinosti
- Tehnička i tehnološka motiviranost poljoprivrednih proizvođača
- Registracija poljoprivrednih proizvođača u skladu sa propisima FBiH (Registar PG i Registar klijenata)
- Nacionalni park Una kao turistički potencijal prodaje proizvoda ruralnih domaćinstava
- Izražen sistem jedinica lokalne samouprave i određeno iskustvo u sastavljanju planova razvoja za strategije temeljene na mjestu i lokalno upravljanje
- Visokokvalitetni domaći proizvodi - zbog povoljnih prirodnih uvjeta i tradicionalnih metoda proizvodnje: postoji realna mogućnost povećanja broja registriranih proizvoda s oznakama kvalitete koji se prijavljuju za EU registraciju
- Dobro organizirani i educirani pčelari
- Prirodno stanište za uzgoj pitomog kestena

Slabosti

- Neiskorištene poljoprivredne površine (prvenstveno oranice)
- Usitnjenost i isparcelisanost poljoprivrednog zemljišta
- Veliki broj malih OPG koji su na rubu ekonomske održivosti
- Nepovoljna starosna struktura vlasnika (upravitelja) poljoprivrednih gazdinstava
- Nedostatak kapaciteta za pripremu proizvoda na tržište (smještajni kapaciteti, hladnjače, sortirnice, pakirnice i sl.)
- Izražen trend gašenja OPG
- Nerazvijeni lanci vrijednosti – nedovoljna povezanost ruralnih domaćinstava za prodaju vlastitih poljoprivrednih i drugih proizvoda
- Slaba fizička i uslužna ruralna infrastruktura
- Nedostatak transfera znanja i nerazvijenost poljoprivrednog savjetodavnog rada – nedovoljno znanje i obučenosť savjetodavaca s obzirom na upotrebu novih tehnika i tehnologija
- Nepovezanost primarne poljoprivredne proizvodnje i istraživačkih institucija
- Migracije stanovništva posebno iz ruralnih područja – migracija obrazovnog kadra
- Nedostatak prerađivačkih kapaciteta i nerazvijena prerađivačka industrija
- Nedovoljno razvijen sistem obrazovanja (posebno u ruralnim područjima)
- Slaba obučenosť kadra (nerazvijeni institucionalni kapaciteti)
- Nedostatak vodećih udruženja, zadruga i uopće kooperantskih odnosa
- Nedostatak LEADER pristupa i nepokrivenosť područja LAG
- Nedostatak informacija, marketinga i uključenosť poljoprivrednih i šumarskih proizvođača u sisteme kvalitete
- Nepovoljna sposobnosť adekvatnog zbrinjavanja stajnjaka na PG
- Poljoprivredni proizvođači i objekti za preradu hrane nisu u potpunosti usklađeni s EU standardima u smislu javnog zdravlja, kvalitete hrane, zdravlja i dobrobiti životinja, te zaštite prirode
- Niska uporabe obnovljivih izvora energije: nedostatna promocija i prijenos znanja

Prilike

- Povećana zainteresiranost za ruralni turizam – agroturizam, seoski i ruralni turizam kao dopuna djelatnosti poljoprivrede i visoko kvalitetni prirodni izvori i kulturna baština, te ekstenzivna obiteljska gospodarstva pružaju čvrstu bazu za razvoj ruralnog turizma
- Dostupnosť EU predpristupnih fondova (EU4 Agri program) kao i drugih sredstava (za npr. prilagođavanje klimatskim promjenama)

- Rast društvene svijesti o važnosti sigurnosti opskrbe hranom
- Postojanje mogućnosti za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora
- Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja FBiH 2021-2027 i Strategija razvoja USK – Budžetska podrška poljoprivredi i ruralnom razvoju
- Povećan interes za organskim i ekološkim poljoprivredno-prehrambenim proizvodima
- Osnaživanje uloge žena u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja
- Razvoj IT tehnologija i informatičke infrastrukture kao mogućnost promocije destinacija ruralnog turizma i povezivanje OPG sa tržištem

Prijetnje

- Nestabilno političko okruženje
- Zaostajanje u EU integracijama
- Nedostatak političke volje ispunjavanju uslova za pristup IPARD fondovima
- Nedovoljno ulaganje u istraživanje i razvoj
- Siva ekonomija
- Obaveze BiH u kontekstu pristupanja u WTO
- Velika međunarodna konkurencija – otvoreno i neorganizovano tržište poljoprivredno-prehrambenih proizvoda
- Nedostatak zakonske regulative u pojedinim oblastima sektora proizvodnje hrane (zakon o organizaciji tržišta)
- Skromni budžetski transferi za pojedine poljoprivredne proizvodnje i ukupan ruralni razvoj
- Sve izraženije klimatske promjene i njihove negativne posljedice
- Migracija i dolazak stanovništva (prvenstveno radno sposobnog)
- Slaba implementacija strateških dokumenta
- Nezaštićenost domaćeg tržišta
- Ranjivost ruralnih područja prema elementarnim nepogodama
- Nedostatak pristupa finansijama (nepostojanje namjenskih kreditnih linija za finansiranje projekata ruralnog razvoja)
- Značajno lošiji socio-ekonomski položaj žena u ruralnim u odnosu na urbana područja
- Trend smanjenja interesa za upis u agronomske studije
- Približavanje EU kroz integracione procese – opasnost od gubitka tržišta zbog neispunjavanja okolišnih, higijenskih i zdravstvenih standarda
- Stalni rast cijena inputa
- Opasnost od gubitka biološke raznolikosti zbog izostanka programa zaštite rijetkih vrsta i staništa

2.3. VIZIJA, CILJEVI I PRIORITETI

2.3.1. Izvod iz situacione analize i povezanost sa strateškim ciljevima i prioritetima

Strateški cilj 1

Unapređena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj

Sektor poljoprivrede u Unsko-sanskom kantonu pred brojnim je izazovima koji dolaze zbog raznih problema sa kojima se suočava, s jedne strane, i sve većeg broja dodatnih zahtjeva koji proističu iz međunarodno preuzetih obaveza i ispoljenih intencija Bosne i Hercegovine, odnosno potreba evropskih integracionih procesa, s druge strane. Sasvim sigurno je da društvo Federacije BiH i Unsko-sanskog kantona u njemu ni njihove institucije niti sami akteri sektora poljoprivrede ne mogu u kratkom roku nadoknaditi godine zaostajanja i pretvoriti poljoprivredu ovog Kantona i s njom vezana pitanja ruralnog razvoja u funkcionalne i uspješne modele kakvi su u zemljama EU i njenim regijama. Za dostizanje EU nivoa razvijenosti sektora poljoprivrede i ruralnih područja potrebno je postepeno prilagođavanje, pri čemu se pred nadležne institucije, naučnu i stručnu zajednicu i sve

aktere koji su direktno uključeni kao ostvariv zadatak postavlja realno dostižno skraćivanje neophodnog perioda spomenutog faznog prilagođavanja.

Poljoprivreda je važan sektor ukupne ekonomije Unsko-sanskog kantona kako sa aspekta učešća u ukupnoj zaposlenosti stanovništva, tako i učešća u vanjsko-trgovinskom bilansu. Vrijednost poljoprivredne proizvodnje na području Unsko-sanskog kantona u periodu 2014. - 2020. ima tendenciju blagog povećanja i u 2020. godini ukupni poljoprivredni output je iznosio 169,2 miliona KM, što je znatno više u odnosu na 2014. godinu kada je njegova vrijednost iznosila 133,24 miliona KM. Sektor poljoprivrede je posebno važan za zaposlenost ukupnog, posebno ruralnog stanovništva. Sa prosječno 930 zaposlenih osoba sektor poljoprivrede učestvuje sa 9-10% u ukupnoj zaposlenosti stanovništva ovog Kantona. Jedan od važnijih makroekonomskih pokazatelja sektora poljoprivrede u Unsko-sanskom kantonu je vanjskotrgovinska razmjena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Trgovčki bilans ovim proizvodima je negativan i kreće se u rasponu od -112,61 miliona KM (2014) do -3,95 miliona KM (2020). Ipak, u poređenju sa entitetom Federacija BiH, pokrivenost uvoza izvozom poljoprivredno-prehrambenih proizvoda je dosta visoka i kreće se od 55,95% (2014) do 86,40% (2021).

U nedostatku oficijelnih statističkih podataka bruto vrijednosti na nivou kantona u Federaciji BiH o bruto vrijednosti proizvodnje (ukupno i po stanovniku) i bruto dodanoj vrijednosti za dostignuti nivo razvoja ekonomskih aktivnosti na području Unsko-sanskog kantona korišteni je pokazatelj indeks razvijenost. Prema podacima za 2021. godinu Unsko-sanski kanton je dosta nerazvijen i pri začelju je razvijenosti kantona u Federaciji BiH (8/10) pripadajući III grupi razvijenosti sa manje od 0,75 vrijednosti indeksa (I grupa indeks veći od 1,25). Najrazvijeniji je grad Bihać (16/79), dok su sve ostale općine/gradovi USK pri samom začelju vrijednosti JLS (od Bosanske Krupe sa 57. mjestom do Bužima koji zauzima 71. mjesto).

Prioritet 1.1.

Povećati obim, produktivnost i konkurentnost poljoprivredne proizvodnje

Poljoprivredni sektor Unsko-sanskog kantona odlikuje niska konkurentnost i na domaćem i na inostranom tržištu. Ona je rezultat brojnih problema i slabosti koji se ogledaju se u sljedećem: (i) produktivnost primarne poljoprivredne proizvodnje izražena i ukupnim obimom i prinosima je izrazito niska, daleko ispod bioloških maksimuma (ii) poljoprivredna proizvodnja se odvija na malim, usitnjenim zemljišnim posjedima i odlikuje se malim udjelom proizvodnje za tržište, (iii) tehničko-tehnološka i ekonomskih znanja farmera su na niskom nivou, primjena agrotehničkih mjera nedovoljna, farme su nedovoljno opremljene. Pored ovoga najveći dio obradivog zemljišta se ne navodnjava, nizak je nivo zaštite od vremenskih nepogoda, što rezultira niskim i nestabilnim prinosima, što u kontekstu klimatskih promjena predstavlja veliku prijetnju razvoju sektora. Nivo organiziranosti i saradnje među proizvođačima nije zadovoljavajući, kao i među ostalim akterima u lancu vrijednosti. Nedostaju i kapaciteti za prihvatanje, doradu, skladištenje, hlađenje i pripremu proizvoda za tržište. Jedan od razloga niske konkurentnosti sektora je nedostatak transfera znanja i inovacija i promocija (obuke, sajmovi); podrška stvaranju dodane vrijednosti u poljoprivredi, udruživanju proizvođača i radu udruženja.

Od ukupno 99.950 ha oranica, sa koliko Unsko-sanski kanton raspolaže, 44.219 ha (44%) se obrađuje i na njima se proizvodi žito, povrće i krmno bilje te krajnje skromno industrijsko bilje. Prema statističkim podacima za 2021. godinu u strukturi zasijanih oraničnih površina najzastupljenija je proizvodnja žita koja se odvija na površini od 24.146 ha i čini 56%. Osim ove proizvodnje za USK je važna i proizvodnja krmnog bilja, koja je u istoj godini bila zasijana na površini od 12.516 ha i činila 29% ukupno zasijanih oranica. Ukupne zasijane površine žita u periodu 2014.-2021. imaju tendenciju blagog pada, kao i zasijane površine krmnim biljem, dok, kada se govori o zasijanosti oraničnih površina povrtlarskim kulturama, primjetna je stagnacija i zadržavanje nivo od 2014. godine.

Područje Unsko-sanskog kantona karakteriše prisustvo ekstenzivnih i polu-intenzivnih zasada voćaka. Šljiva sa udjelom od gotovo 69% u ukupnom broju rodni stabala (2021) dominantna je voćna kultura. Osim šljive, za voćarsku proizvodnju u USK važne su još jabuka i orasi. Jabuka u ukupnom broju rodni stabala participira sa 13,7%, a orasi sa 7,5%. Proizvodnja jagodastog voća, prije svega jagode i maline, na području Unsko-sanskog kantona dosegla je određeni nivo ekspanzije i približava se nekim drugim dijelovima Federacije BiH.

Dominantne travnjačke površine pretpostavljaju stočarstvo kao važnu granu poljoprivrede. Na području USK razvijeni su sve vrste stočarskih proizvodnju - govedarstvo, ovčarstvo, kozarstvo, svinjogojstvo, konjarstvo, peradarstvo te pčelarstvo. Analizirajući trend kretanja broja životinja na području USK u periodu 2014.-2021. primjetan je pad kod gotovo svih vrsta životinja. Proizvodnja kravljeg mlijeka u periodu 2014- - 2020. ima tendenciju blagog smanjenja i sa 53,1 miliona litara u 2014. godini se smanjio na nivo od 51,6 miliona litara. sličan trend je i kod proizvodnje mesa. Pčelarstvo na području USK je u ekspanziji. Ukupan broj košnica je u stalnom porastu (2014. godine 33.987; 2021. godine 45.575) koji nažalost ne prati ukupna proizvodnja meda. Jedan od većih problema sa kojim se susreće ovaj dio animalne proizvodnje posljednjih godina su posljedice klimatskih promjena i nepovoljnih klimatskih prilika u ključnim dijelovima godine.

Rezime analize stanja biljne i animalne poljoprivredne proizvodnje na području USK nameće potrebu preuzimanja čitavog niza mjera kojima će se jačati konkurentnost sektora i u kojima će podrška istraživanju, uvođenju novih tehnologija i digitalizacija imati važnu ulogu.

Prioritet 1.2.

Unaprijediti lance vrijednosti i poboljšati kvalitet poljoprivrednih proizvoda

Polazeći od FAO definicije lanca vrijednosti kao niza poljoprivrednih proizvođača i preduzeća i njihovih koordiniranih aktivnosti dodavanja vrijednosti sirovinama koje proizvode i pretvaraju ih u određene prehrambene proizvode koji se prodaju krajnim potrošačima i odlažu nakon upotrebe, na način koji je profitabilan u cijelosti, ima širok spektar zasnovan na koristima za društvo, a da pri tome ne iscrpljuje trajno prirodne resurse samo su djelimično razvijenu na prostoru USK.

Na području USK su zastupljeni gotovo svi kanali prodaje hrane. Broj posrednika zavisi od karakteristika proizvoda i organizacije marketinških aktivnosti. Zbog visoke usitnjenosti u lancu snabdijevanja i postojanja velikoga broja malih proizvođača, te slične fragmentiranosti prerađivača, dolazi do rasta troškova prometa, a koristi od domaće trgovine u plasmanu poljoprivrednih i prehrambenih outputa, uglavnom izvlači trgovačka mreža.

Udruživanje poljoprivrednih proizvođača kroz proizvođačke organizacije još uvijek nije razvijeno i ne ispunjava osnovne ciljeve poput povećanja ponude i plasmana proizvoda, smanjenja troškova proizvodnje te stabilizovanje proizvođačkih cijena. Iako se mogu očekivati otpori, neophodno je potrebno da nadležne institucije iniciraju legislativno uređenje registrovanja i djelovanja tzv. reprezentativnih proizvođačkih organizacija, po uzoru na legislativna rješenja okvirno utvrđena tzv. CMO uredbom EU. Reprezentativne proizvođačke organizacije bi trebale obuhvatati propisani minimalni broj proizvođača ili propisani minimalni obim proizvodnje određenog podsektora. Kao takve, ove organizacije uživaju institucionalnu i budžetsku podršku za jačanje vlastitih kapaciteta, a sve s ciljem da stabiliziraju i dugoročno uredi odnose unutar lanaca vrijednosti, postanu i ostanu kredibilan i odgovoran partner vladinim institucijama, ali i drugim sektorskim interesnim grupama, od kreiranja sektorskih politika do rješavanja kriznih situacija.

Prioritet 1.3.**Podržavati održivi ruralni razvoj i efikasnije upravljanje prirodnim resursima uz zaštitu prirode**

Poljoprivredni sektor Unsko-sanskog kantona pored svih tradicionalnih zahtjeva (proizvodnja dovoljnih količina kvalitetne hrane, obezbjeđenje pristojnog životnog standarda poljoprivrednika, razvoj ruralnih područja) sve više se suočava sa novim izazovima poput zahtjeva za očuvanjem i održivim korištenjem prirodnih resursa, zaštitu i unapređenje stanja okoliša, zaštitu biodiverziteta i posebnu odgovornost za stanje i sveobuhvatan razvijenost ruralnih područja. Nova paradigma održivih sistema proizvodnje hrane i potreba usvajanja i prakticiranja pojedinih praksi iz domena održivog i efikasnijeg upravljanja prirodnim resursima nameće se gotovo kao imperativ.

2.3.2. Vizija

Vizija predstavlja prvi i osnovni korak u određivanju vlastite budućnosti nekog područja i formalni dogovor svih zainteresovanih aktera u datoj sredini o budućnosti kakvu žele. Vizija u osnovi treba da nađe ravnotežu između viđenja i pragmatizma, odrazi ulogu koje ruralno područje ima u regionalnom i nacionalnom kontekstu te da bude razumljiva stanovnicima i konzistentna sa drugim planovima lokalnih zajednica. Vizija zapravo predstavlja dugoročno poželjan pravac teritorijalnog razvoja, jasan i privlačan za sve zainteresovane aktere, tako da svako može da podešava svoje ciljeve i aktivnosti prema toj orijentaciji.

Strategijom razvoja Unsko-sanskog kantona do 2027. godine vizija se daje u vidu sljedeće izjave: Unsko-sanski kanton je Euro regija - smaragd Bosne i Hercegovine, područje ugodnog života temeljenog na ravnomjernom održivom razvoju. U skladu sa prethodno navedenim principima kreiranja vizije definisana je vizija razvoja Unsko-sanskog kantona u sektoru poljoprivrede i ruralnih područja na sljedeći način:

Teritorij Unsko-sanskog kantona je privlačan i održiv ekonomski, društveni i ekološki prostor u kojem se proizvode visokokvalitetni proizvodi uključujući poljoprivredno-prehrambene proizvode na temelju jedinstvenih resursa svog područja.

Kroz ovako definisanu viziju ističe se opredijeljenost održivog razvoja, što je u skladu sa drugim razvojnim prioritetima Unsko-sanskog kantona sadržani u drugim strateškim dokumentima, ali i vizijom razvoja sektora poljoprivrede i ruralnih područja na nivou Federacije Bosne i Hercegovine. Vizijom se ističe važnost svih triju dimenzija razvoja nekog područja - ekonomski, društveni i ekološki i korištenje jedinstvenih prirodnih resursa kojima Unsko-sanski kanton raspolaže. Vizija obuhvata korištenje svih raspoloživih resursa kroz multifunkcionalan integralan način i stvaranje svih vrsta proizvoda, ne samo poljoprivredno-prehrambenih, odnosno veći broj izvora prihoda, čime se ne ističe važnost samo jednog sektora (poljoprivreda), što svakako ne bi bio motiv zadržavanja mlade populacije i mijenjanja demografske slike.

2.3.3. Utvrđivanje strateških ciljeva i prioriteta

Na osnovu prethodno urađene analize stanja sektora poljoprivrede i ruralnog razvoja utvrđen je sljedeći strateški cilj i prateći prioriteti:

Strateški ciljevi	Prioriteti
Strateški cilj 1 Unaprjeđena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj	Prioritet 1.1. Povećati obim, produktivnost i konkurentnost poljoprivredne proizvodnje Prioritet 1.2. Unaprijediti lance vrijednosti i poboljšati kvalitet poljoprivrednih proizvoda Prioritet 1.3. Podržavati održivi ruralni razvoj i efikasnije upravljanje prirodnim resursima uz zaštitu prirode

Polazeći od evidentne činjenice da uloga žena u poljoprivredi i ruralnom razvoju nije adekvatno priznata, a da bi se otklonila dosadašnja diskriminacija, neophodno je uvođenje posebnih mjera, odnosno novog pristupa prilikom kreiranja mjera. Preporuke, odnosno zaključne napomene Odbora za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena UN-a, nakon podnošenja VI periodičnog izvještaja za BiH, fokusirane su na jačanju uloge žena na selu i njihovo osnaživanje. Stoga će se, u okviru postavljenog cilja i prioriteta posebna pažnja biti posvećena rodnoj komponenti, odnosno unapređenju stanja ravnopravnosti spolova na području Unsko-sanskog kantona u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja.

Strateški cilj 1

Unapređena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj

Poticanje razvoja poljoprivrednog sektora postiže se prvenstveno kroz kvalitetno osmišljena direktna plaćanja kojima se osigurava podrška dohotku poljoprivrednog proizvođača te kroz ulaganja u restrukturiranje poljoprivrednih gazdinstva, njihovu modernizaciju, inovacije, diverzifikaciju i primjenu novih tehnologija radi poboljšanja tržišnog položaja poljoprivrednika. Ovom prilikom treba voditi računa o doprinosu koji dolazi sa entitetskog, federalnog nivoa s jedne strane, i ograničena kantonalna budžetska sredstva s druge strane, koja treba usmjeriti na način kojim će se omogućiti njegova maksimalna efikasnost, a ujedno da se ne podudaraju sa mjerama sa višeg, entitetskog nivoa. Potrebno je osigurati uravnoteženiju raspodjelu podrške u koristi malih i srednjih poljoprivrednika kao dodatnu podršku dohotku za održivost. Poticanje zaštite prirode, briga za okoliš i mjere vezane za ekološke probleme i održivo upravljanje prirodnim resursima trebaju dobiti značajnije mjesto u okviru definiranja mjera poljoprivredne politike Unsko-sanskog kantona. Posebnu pažnju je potrebno posvetiti borbi protiv degradacije okoliša i ublažavanju posljedica klimatskih promjena na poljoprivrednu proizvodnju, u skladu sa definisanim pravcima djelovanja kroz Federalnu strategiju razvoja poljoprivrede. Ruralna područja Unsko-sanskog kantona imaju izražen problem nedostatka prilika za zapošljavanje, manjkom znanja i vještina, nedovoljnim ulaganjima u infrastrukturu i osnovne usluge, odlaskom mladih i radno sposobnih stanovnika, pa je od velike važnosti ojačavanje socio-ekonomske strukture tih područja. Zbog toga je potrebno potaknuti zapošljavanje i ekonomski rast u ruralnim područjima, promovisati socijalnu uključenost i generacijsku obnovu te podržavati postojeće i uspostavu novih (ruralnih) lanaca vrijednosti (obnovljiva energija, biogospodarstvo, ekoturizam i ruralni turizam), odnosno stvarati povoljno okruženje za dobar rast i stvaranje radnih mjesta u ruralnim sredinama. Radi poštivanja obavezujućeg principa ravnopravnosti spolova i jednakih mogućnosti realizacijom ovog cilja potrebno je voditi računa o relevantnosti za egzistenciju, kulturu, tradicionalno znanje, zdravlje i sigurnost hrane i vezu sa poštivanjem ljudskih prava.

Indikator	Izvor	Polazna vrijednost (2021.)	Ciljna vrijednost (2027.)
Pokrivenost uvoza izvozom poljoprivredno-prehrambenih proizvoda	FZS, USK u brojkama	86,40	95,00
Vrijednost proizvodnje, u milionima KM	FZS	169,20	203,00
Zaposlenost u sektoru poljoprivrede*, u %	AS BiH	8,9	8,0
Indeks razvijenosti USK	FZPR	8	5
Učešće mladih poljoprivrednika kao nosioca OPG/PG u ukupnom broju OPG/PG, U %	RPG/RK FMPVŠ	19,67	25,00

* Zaposlenost mjerena po ILO (Međunarodna organizacija rada) definiciji

Prioritet 1.1.

Povećati obim, produktivnost i konkurentnost poljoprivredne proizvodnje

Povećanje obima poljoprivredne proizvodnje i zajedno sa tim povećanje produktivnosti i većih prinosa po jedinici mjere jedan je od prioriteta koji se mora ostvariti u periodu implementacije

Strategije. Ovo znači da treba prepoznati i promovisati proizvodnju hrane s posebnim i vrijednim karakteristikama, a poljoprivrednim proizvođačima pomoći u prilagođavanju njihove proizvodnje zahtjevima tržišta i potrošača. Potrošačima treba u što većoj mjeri jamčiti sigurnost opskrbe hranom te osigurati da hrana proizvedena na našim (USK) poljoprivrednim gazdinstvima bude sigurna i kvalitetna. U skladu sa višim federalnim nivoom i budžetskom podrškom i sa ovog administrativnog nivoa, proizvodnja hrane mora biti održiva, treba težiti smanjenju rasipanja hrane i podizanju nivoa dobrobiti životinja. Snažnije uključivanje mladih poljoprivrednika u razvoj gospodarske djelatnosti na poljoprivrednim gazdinstvima treba biti uzeto u obzir pri dodjeli i usmjeravanju budžetskih sredstava kao dodatne podrške dohotku za mlade poljoprivrednike u početnom razdoblju nakon pokretanja poslovanja.

Poljoprivredni proizvođači su i menadžeri svojih poljoprivrednih gazdinstava i odgovorni za donošenje odluka o tome što, kada, koliko i za koga njihovo gazdinstvo treba proizvoditi, odnosno moraju imati jasnu viziju nastupa na tržištu. S druge strane, izloženost tržištu, klimatske promjene povezane sa ekstremnim vremenskim pojavama te razni problemi uzrokovani ugrožavanjem zdravlja biljaka, životinja i samih potrošača, mogu biti uzrok nestabilnosti tržišnih cijena i ugroziti prihode poljoprivrednih gazdinstava. Zbog toga je potrebno osigurati odgovarajući finansijski instrument za ulaganja i pristup obrtnom kapitalu, osposobljavanju, prijenosu znanja i savjetovanju. U tom kontekstu pri planiranju rada savjetodavne službe za poljoprivredna gazdinstva treba imati u vidu njihovu ekonomsku okolišnu i socijalnu dimenziju kako bi pored trenutne ekonomske uspješnosti poljoprivrednog gazdinstva pomogle dugoročno održivo upravljanje gazdinstvom, ali i dugoročni razvoj ruralnog područja. Poljoprivredni zavod USK sa svojom savjetodavnom ulogom treba pomoći poljoprivrednim proizvođačima da postanu svjesniji veze između upravljanja poljoprivrednim gazdinstvom sa standardima, zahtjevima i informacijama koje im nameće zakonodavstvo.

Povećanje konkurentnosti moguće je prvenstveno ostvariti kroz ulaganja u poljoprivredna gazdinstva i strukturalnim promjenama koje traži sektor poljoprivrede. Investicijama u poljoprivredna gazdinstva postiže se i ekonomska održivost poljoprivrednih gazdinstva, a analiza stanja pokazala je brojna područja djelovanja poput investicije u novu mehanizaciju, nove zasade, proizvodnju u zaštićenim prostorima, sisteme za navodnjavanje i drugo.

<i>Indikator</i>	<i>Izvor</i>	<i>Polazna vrijednost (2021.)</i>	<i>Ciljna vrijednost (2027.)</i>
Zasijane oranične površine (ha)	FZS, Bilten biljne proizvodnje	42.986	50.000
Broj uslovnih grla stoke	FZS, USK u brojkama	32.042	37.000
Broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava	FMPVŠ	12.050	15.000

Prioritet 1.2.

Unaprijediti lance vrijednosti i poboljšati kvalitet poljoprivrednih proizvoda

Lanci vrijednosti koji dobro funkcioniraju preduslov su za razvoj uspješnog poljoprivredno-prehrambenog sektora. U tom kontekstu, komercijalno orijentirane proizvođačke organizacije s jasno definiranim poslovnim modelima imaju bitnu ulogu u povezivanju malih proizvođača s kupcima. Analiza stanja je pokazala da i dalje postoji slaba horizontalna povezanost (između proizvođača) i vertikalna integracija (između proizvođača i kupaca poljoprivredno-prehrambenih proizvoda) u poljoprivredno-prehrambenom sektoru USK, što slabi pregovarački položaj mnogih proizvođača, povećava troškove transakcija i narušava njihov konkurentski položaj. Jedan od uočenih problema analizom stanja u sektoru poljoprivrede i analiziranim lancima vrijednosti je nizak nivo organizacije u proizvodnji i marketingu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, njenim podsektorima koji su jako rascjepkani, a imaju potencijal za stvaranje veće dodane vrijednosti. Stoga je potrebna podrška koja će biti usmjerena na uspostavu i jačanje proizvođačkih organizacija s pomoću mehanizama

saradnje i sektorskih intervencija. Također, veoma važno je jačanje uspostave boljih veza između proizvođača, domaćih kupaca i finansijskih institucija, posebno u uočenim fragmentisanim podsektorima. Saradnjom između poljoprivredno-prehrambenih proizvođača i kupaca lokalnih proizvoda, osobito u preradi i marketingu, maloprodaji te ugostiteljstvu, osigurat će se integrirana ulaganja, obrtni kapital, tehnička pomoć i marketinška podrška. Istovremeno, jačanjem kratkih opskrbnih lanaca hrane, uz naglasak na lokalnu i regionalnu proizvodnju unaprjeđuje se funkcioniranje tržišta, odnosno prehrambena sigurnost, u uvjetima nepredviđenih velikih poremećaja na tržištu.

Uređenje tržišta poljoprivrednih proizvoda radi osiguranja jednakih uslova i izbjegavanje neravnopravnog i nepoštenog tržišnog takmičenja treba biti predmet podsektorskih intervencija. Intervencije trebaju uključivati sektore voća i povrća, mlijeka, mesa i drugih proizvoda. Uspostava podsektorskih programa u okviru organizacija proizvođača i udruženja organizacija proizvođača može pomoći ostvarivanju ciljeva ne samo proizvođača i otkupljivača nego i općih i posebnih ciljeva poljoprivredne politike USK.

<i>Indikator</i>	<i>Izvor</i>	<i>Polazna vrijednost (2021.)</i>	<i>Ciljna vrijednost (2027.)</i>
Broj poljoprivrednih proizvodnji sa organizovanim otkupom	MPVŠ USK	3	10
Broj uspostavljenih lanaca vrijednosti	MPVŠ USK	0	5
Budžetska podrška poljoprivrednoj proizvodnji sa nivoa USK (u KM)	MPVŠ USK	4.950.000	12.560.000

Prioritet 1.3.

Podržavati održivi ruralni razvoj i efikasnije upravljanje prirodnim resursima uz zaštitu prirode

Poljoprivreda jeste najvažnija privredna aktivnost ruralnih područja USK, ali ne smije biti i jedina. Diverzifikacija ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima USK važna je ne samo sa ekonomskog već i sa društvenog aspekta u kontekstu poznavanja i valorizacije znanja, vještina i drugih sposobnosti lokalnog ruralnog stanovništva. Realizacijom ovog prioriteta omogućiće se uspostava i provedba saradnje među lokalnim akterima, a finansijskim instrumentima i budžetskim transferima omogućiće se rast poljoprivrednih gazdinstava i drugih MSP (malih i srednjih preduzeća) te podrška kroz promovisanje LEADER pristupa realizaciji strategija lokalnog razvoja općina i gradova USK, pod vođstvom lokalnih zajednica, uključujući i ponovno aktiviranje neaktivnih ili osnivanje novih LAG (lokalnih akcionih grupa).

Ruralna područja USK karakteriše problem nezaposlenosti, posebno mladih, slabom infrastrukturom i uslužnim djelatnostima, odlaskom radno sposobnih stanovnika posebno onih iz kategorije što nameće potrebu jačavanja socio-ekonomske strukture ruralnih područja USK.

Poljoprivredni proizvođači postupno moraju usvajati osnovne BIH standarde u području zaštite okoliša, klimatskih promjena, zaštite javnog zdravlja, zdravlja životinja i biljaka, te dobrobiti životinja. čemu treba dodati i standarde dobrih poljoprivrednih i okolišnih uslova korištenja zemljišta (GAEC). Navedeni osnovni standardi trebaju pomoći boljem odgovoru na klimatske i okolišne izazove, ali i podizanju svijesti korisnika podrške o potrebi poštivanja tih standarda kako bi se osiguralo održivo bavljenje poljoprivrednom proizvodnjom. Ovaj prioritet se postiže budžetskom podrškom poljoprivrednim proizvođačima za aktivnosti koje doprinose bioraznolikosti i očuvanju genetske raznolikosti, održivoj upotrebi i razvoju genetskih resursa, dodjelom premija za ekološki uzgoj, odnosno prelazak na ekološki uzgoj poput organske proizvodnje sa posebnim osvrtom kod svih spomenutih aktivnosti na ulogu žena.

<i>Indikator</i>	<i>Izvor</i>	<i>Polazna vrijednost (2021.)</i>	<i>Ciljna vrijednost (2027.)</i>
% stanovnika u ruralnim područjima od ukupnog broja stanovnika (2013)	FZS	65,78	70,00
Poljoprivredna površina pod organskom proizvodnjom (bez pašnjaka) u ha	Baza podataka MPVŠ USK	N/P	500
Broj izrađenih LRS	FMPVŠ	0	3
Broj podržanih LAG-ova	FMPVŠ	0	1

2.3.4. Principi izrade prioriteta i mjera

Unsko-sanski kanton kao dio Federacije BiH je zbog eurointegracijskih procesa Bosne i Hercegovine u obavezi da svoju poljoprivrednu i politiku ruralnog razvoja usaglašava sa ovom politikom ciklično definisanom u Evropskoj uniji (EU). Ovo postaje još važnije sa činjenicom kandidatskog statusa Bosne i Hercegovine za ulazak u EU dobiven krajem 2022. godine. Poljoprivredne politike na kantonalnom nivou, uključujući Unsko-sanski kanton, zajedno sa Federacijom BiH i Evropske unije zbog mnoštva objektivnih razloga nisu niti će u doglednoj budućnosti biti uporedive. Činjenica je da je EU svoje poljoprivredne politike proteklih decenija više puta mijenjala i prilagođavala ih novim međunarodnim (prvenstveno trgovinskim) uslovima, uslovima sektora poljoprivrede i proizvodnje hrane u EU, ali i zahtjevima potrošača i društva u cjelini. Moglo bi se reći da je danas poljoprivredna politika EU daleko od poljoprivrednih politika kako se one u našim uslovima još uvijek shvataju. Aktuelna poljoprivredna politika EU (*Common Agricultural Policy*, Zajednička poljoprivredna politika EU – ZPP) definisana je ciljevima za koje institucije EU navode da su im u središtu "ekonomske, socijalne i ekološke teme". Pojednostavljeno, ciljevi ZPP kroz "Strategiju od polja do stola" za period do 2027. godine su: 1) fer dohodak za poljoprivrednike; 2) povećanje konkurentnosti; 3) ponovno uspostavljanje ravnoteže snaga u prehrambenom lancu; 4) borba protiv klimatskih promjena; 5) briga za životnu sredinu; 6) očuvanje pejzaža i biodiverziteta; 7) podsticanje generacijske obnove; 8) dinamična ruralna područja i 9) zaštita kvaliteta hrane i zdravlja. Pregled ovih ciljeva jasno pokazuje da je više od polovine njih daleko od prioriteta i, možda važnije, daleko od mogućnosti sektora poljoprivrede i društva u cjelini u samoj Federaciji BiH, a posebno na nižim administrativnim jedinicama kakvi su kantoni³⁴.

U ovom dijelu treba naglasiti da pristup tržištu EU-a zahtijeva ispunjavanje standarda proizvodnje EU-a i odgovarajuće izvozne certifikate. Ova će se akcija provoditi uz uzimanje u obzir regulatornog okruženja na državnoj razini. Stoga je cilj postupno pripremiti poljoprivredno-prehrambeni sektor i ruralna područja za članstvo u EU kroz:

- Prilagođavanje državnih politika poljoprivrede i ruralnog razvoja prema ZPP EU postupnim uvođenjem mjera i aktivnosti u skladu s ZPP i mjerama IPARD-a (u slučaju BIH EU programom EU4Agri);
- Postupno ukidanje mjera i akcija koje nisu u skladu sa ZPP;
- Postupno uvođenje zahtjeva EU-a za reguliranje tržišta, zdravstvenih i higijenskih standarda, standarda zaštite okoliša i ublažavanja klimatskih promjena;

Razvoj institucionalnih kapaciteta istovremeno s uvođenjem novih regulatornih zahtjeva kako bi se osigurala puna provedba i usklađenost s važećim zakonskim zahtjevima.

Temeljni princip je da državni regulatorni okvir treba biti u potpunosti usklađen sa zahtjevima EU-a te da se do kraja 2027. efektivno provodi u privatnom sektoru. Integracija politika i regulatornih zahtjeva EU-a provodit će se na uravnotežen način, omogućujući razumna prijelazna razdoblja kako bi se privatni sektor mogao prilagoditi zahtjevima EU-a, uz korištenje, između ostalog, za sada

³⁴ Izvor: Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Federacije BiH za period 2021. - 2027. (usvojena od Vlade FBiH)

programa EU4Agri, a za nadati se u skoroj budućnosti IPARD programa. S tim u vezi, kontinuirana podrška za izgradnju kapaciteta (IPA III) i ulaganja u poljoprivredu i preradu poljoprivrednih proizvoda (EU4Agri program) se smatraju temeljnim sredstvima za olakšavanje procesa. Primarna odgovornost za ostvarivanje procesa približavanja je u rukama vlade FBiH. Međutim, politička uprava i administracija Unsko-sanskog kantona će poduzeti sve potrebne korake kako bi mogli podržati proces približavanja.

Stanje sektora poljoprivrede u Unsko-sanskom kantonu, s jedne strane, te mogućnosti za finansiranje instrumenata i mjera politike i razvijenosti institucija, s druge strane, prisiljava kreatore sektorskih razvojnih strategija da se koncentrišu na povećanja obima proizvodnje, povećanje produktivnosti, jačanje konkurentnosti i slična pitanja koja će ojačati sektor i tako ga dovesti u situaciju da bude tretiran ne samo najuže u okvirima poljoprivrede i proizvodnje hrane, nego i da ostvaruje rezultate koji su multifunkcionalnog karaktera i efekata. Prilikom kreiranja ciljeva, prioriteta i mjera na nivou Unsko-sanskog kantona potrebno je uzeti u obzir predloženu poljoprivrednu politiku na višem, federalnom nivou za koju je izvjesno da će se i u narednom periodu zasnivati na intervencijama i mjerama u domenu proizvodno obilježenih direktnih podrški poljoprivrednicima, nekim mjerama na povećanju konkurentnosti (podrška kapitalnim ulaganjima) sa elementima nekih mjera koje se uobičajeno pridružuju intervencijama u okviru ruralnog razvoja. Nova Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Federacije BiH će neke važne elemente poljoprivredne politike izvan spomenutih domena postepeno uvoditi u praksu, makar i sa ograničenim sredstvima i sa realno ograničenim prvobitnim efektima. Unsko-sanski kanton bi trebao pratiti ovakav trend, budući da je veoma važno da se kod svih zainteresovanih sektorskih subjekata poveća svijest o značaju ovih elemenata poljoprivredne i politike ruralnog razvoja, ali i o rizicima po sektor ukoliko im se ne počne posvećivati potrebna pažnja. Ovaj strateški dokument predviđa uvođenje nekih od ovih elemenata, na način i u obimu koji je primjeren trenutnim i projektovanim sektorskim budžetskim sredstvima, ali i objektivnim institucionalnim i proizvodnim kapacitetima sektora.

Realizacija postavljenog strateškog cilja i prioriteta razvoja poljoprivrede Unsko-sanskog kantona u periodu 2023. - 2027. ostvarit će se kroz mjere i instrumente poljoprivredne politike USK, odnosno kroz politiku direktnih plaćanja, politiku regulisanja i podrške poljoprivrednom tržištu te kroz politiku ruralnog razvoja. Pored ovoga ciljevi i prioriteti će se ostvariti i kroz politike održivog upravljanja prirodnim resursima, politike sigurnosti hrane, kao i politike za unapređenje znanja i inovacija u poljoprivredi.

Unakrsni ciljevi

Pored opisanog strateškog cilja i prioriteta realizacija Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Unsko-sanskog kantona uzima u obzir i tzv. unakrsne ciljeve koji su relevantni za svaku mjeru i moraju uzeti u obzir prilikom razrade modela realizacije aktivnosti. Pod unakrsnim ciljevima se podrazumijeva rodna jednakost (gender pitanje) i unapređenje položaja žena na selu, nediskriminacija, borba protiv siromaštva te pitanje demografske revitalizacije ruralnih područja Kantona, kao i podrška mladima te pitanja koja su na liniji Zelenog plana (*Green Deal*) a odnose se na zaštitu životne sredine i ublažavanja posljedica klimatskih promjena, odnosno na liniji UN Ciljeva održivog razvoja (ciljevi 5 (rodna ravnopravnost), 8 (dostojanstveni rad i ekonomski rast), 10 (smanjenje nejednakosti), 12 (odgovorna potrošnja i proizvodnja) i 15 (očuvanje života na zemlji)).

Rodna ravnopravnost

U procesu kreiranja, a kasnije i implementacije Strategije principi rodne ravnopravnosti uzimaju se u obzir. Kako bi se obezbijedio relevantan odraz rodni pitanja, prilikom izrade ovog strateškog dokumenta, pored konsultacija sa predstavnicima kantonalnih i općinskih vlasti te nevladinih udruženja koja se bave gender pitanjima, urađena je i anketa ruralnih domaćinstava kojom se dobila jasnija slika o aktuelnom položaju žena u ruralnim područjima USK. Stoga će se tokom

provedbe Strategije posebno pratiti korištenje podrške u okviru mjera prema poljoprivrednim gazdinstvima i preduzeća kojima upravljaju žene. Svi pokazatelji praćenja i evaluacije će biti razvrstani prema spolu. Svi izvještaji o praćenju i evaluaciji uključivat će dio o jednakim mogućnostima u kojem će se ispitati efekti strategije na ravnopravnost spolova. Aktivnosti informiranja i promocije će, također, biti usmjerene na ravnopravno sudjelovanje žena i muškaraca. Službenici za pitanja spola u centralnoj i lokalnoj upravi i nevladine organizacije koje rade na pitanjima ravnopravnosti spolova će se koristiti da pojačaju efekt. Ministarstvo poljoprivrede USK će usko surađivati na tim pitanjima s drugim relevantnim resornim ministarstvima u ovom Kantonu.

Demografska revitalizacija i pitanja mladih

Uočeni negativni demografski trendovi na području Unsko-sanskog kantona predstavljaju jedan od gorućih problema koji ima svoj negativan uticaj ne samo na nivou ljudske populacije već i na biljni i životinjski svijet i prirodu u cjelini, što se ogleda na negativnim efektima u dijelu očuvanja biodiverziteta, a posebno u dijelu održive proizvodnje i dostupnosti hrane. Ovdje treba istaći još jedan negativni efekat koji se dobiva sa smanjenjem ruralne populacije, a to je gubitak ruralnog naslijeđa, a time i identitetom ruralnih područja i ruralnim bogatstvom u cjelini. Stoga je zadržavanje i povratak mladih poljoprivrednih proizvođača imperativ svih (sektorskih) strateških dokumenta i planova i programa razvoja na svim nivoima vlasti. Bez mladih nema progres, napretka u proizvodnji, nema investicija i uopćeno razvoja u cjelini.

Zaštita okoliša i prilagođavanje klimatskim promjenama

U skladu sa Zelenim planom EU i Zelenom agendom za zemlje Zapadnog Balkana te u skladu sa trenutnim stanjem zaštite okoliša na području Unsko-sanskog kantona, u skladu sa klimatskim promjenama kojima se nameću novi uslovi i paradigma razvoja poljoprivredne proizvodnje i drugih ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima, pred svim akterima je odgovornost u implementaciji ovog strateškog dokumenta koji će morati uzeti u obzir navedena pitanja i osmisлити mehanizme kojima će se ispoštovati minimalni zahtjevi za zaštitu okoliša pri implementaciji svake predviđene mjere. Iako je zakonski okvir koji rješava spomenute probleme na nivou Federacije BiH, odgovornost je svake lokalne zajednice i samog Unsko-sanskog kantona da se on poštuje i da se prave određeni pomaci u kontekstu ostvarivanja ciljeva održivog razvoja (*Sustainable Development Goals*) koji se odnose na cijeli svijet.

2.3.5. Mjere

Za ostvarivanje Prioriteta 1.1. (Povećati obim, produktivnost i konkurentnost poljoprivredne proizvodnje) predviđene su sljedeće mjere:

- Mjera 1.1.1. Direktna plaćanja poljoprivrednim proizvođačima u biljnoj i animalnoj proizvodnji
- Mjera 1.1.2. Podrška unapređenju upravljanja poljoprivrednim zemljištem
- Mjera 1-1.3- Podrška pružanju savjetodavnih usluga poljoprivrednim proizvođačima
- Mjera 1.1.4. Podrška unapređenju sistema kvalitete za poljoprivredno-prehrambene proizvode i uvođenju potrebnih standarda
- Mjera 1.1.5. Investicije u fizičku imovinu poljoprivrednih gazdinstava

Za ostvarivanje Prioriteta 1.2. (Unaprijediti lance vrijednosti i poboljšati kvalitet poljoprivrednih proizvoda) predviđene su dvije mjere:

- Mjera 1.2.1. Podrška saradnji aktera u lancu snabdjevanja lokalnih tržišta - Pilot šema mlijeko, voće i povrće
- Mjera 1.2.2. Podrška uspostavi (nedostajućih) proizvođačkih grupa i organizacija

Za ostvarivanje Prioriteta 1.3. (Podržavati održivi ruralni razvoj i efikasnije upravljanje prirodnim resursima uz zaštitu prirode) predviđene su sljedeće mjere:

- Mjera 1.3.1. Podrška organskoj proizvodnji
- Mjera 1.3.2. Podrška uvođenju praksi upravljanju otpadom
- Mjera 1.3.3. Podrška diverzifikaciji ruralne ekonomije uključujući ruralni turizam
- Mjera 1.3.4. Podrška mladim poljoprivrednim proizvođačima za pokretanje poslovanja i osnivanje preduzeća u ruralnim područjima
- Mjera 1.3.5. Podrška razvoju infrastrukture i općih usluga u ruralnim područjima
- Mjera 1.3.6. Podrška lokalnom razvoju kroz podršku LEADER (CLLD) pristupu, LAG-ovima i izradi LPRR

Opis mjera sa okvirnim područjem djelovanja i indikatorima praćenja slijedi u nastavku ovog poglavlja.

Mjera 1.1.1. Direktna plaćanja poljoprivrednim proizvođačima u biljnoj i animalnoj proizvodnji

Direktna plaćanja poljoprivrednim proizvođačima u biljnoj i animalnoj proizvodnji treba nastojati da se ostvaruju po ha i grlu kao jedinstvenom kriteriju što predstavlja potrebn korak BiH približavanja ZPP EU. U skladu sa Zakonom o poljoprivredi Federacije BiH („Službene novine, br. 04/10“) sheme ovih plaćanja ne smiju da se podudaraju sa onima koje dolaze sa nivoa FMPVŠ, odnosno kantonalne mjere direktne podrške u biljnoj i animalnoj proizvodnji mogu uključivati sheme koje nisu obuhvaćene novačanim podrškama sa nivoa FMPVŠ³⁵. Na bazi dosadašnje direktne podrške proizvođačima u biljnoj proizvodnji koja je dolazila sa nivoa USK ova mjera se odnosi na podršku proizvodnje povrća na otvorenom i zaštićenom prostoru, podrški proizvodnji jagodastog voća (malina, kupina, borovnica, jagoda i aronija), podrški proizvodnje cvijeća i presadnica te podrški proizvodnji gljiva. U animalnoj proizvodnji mjera se odnosi na podršku sufinansiranju laboratorijskih pretraga mlijeka, podršku sufinansiranju ishrane, vještačkog osjemenjivanja i veterinarsko-zdravstvenih usluga ženskog rasplodnog podmlatka kod goveda, tov junadi koji nije obuhvaćen podrškom FMPVŠ, uzgoj podmlatka ovaca i koza, podrška pčelarstvu u domenu veterinarskih usluga poput sufinansiranja pretraga na američku kugu, podrška ribarstvu kroz podršku sufinansiranju nabavke hrane i veterinarsko zdravstvenog nadzora riblje mlađi te podrška peradarstvu u proizvodnji konzumnih jaja.

<i>Indikator</i>	<i>Izvor</i>	<i>Polazna vrijednost (2021.)</i>	<i>Ciljna vrijednost (2027.)</i>
Broj korisnika (OPG/PG) koji su podržani mjerom DP u biljnoj i animalnoj proizvodnji	MPVŠ USK	12.500	15.000
Godišnji iznos direktne podrške poljoprivrednim proizvođačima u biljnoj i animalnoj proizvodnji (milioni KM)	MPVŠ USK	4,88	8,40

Mjera 1.1.2. Podrška unapređenju upravljanja poljoprivrednog zemljišta

Ukoliko se želi povećati iskorištenost poljoprivrednog zemljišta, posebno intenzivnih oraničnih površina u USK, jedan od načina je uspostava i ažuriranje evidencije o poljoprivrednom zemljištu i baze podataka o korištenju državnog zemljišta. U tom smislu mjerom se želi unaprijediti i dići na viši nivo davanja zemljišta u zakup i koncesije, odnosno omogućiti donošenje Programa upravljanja upravljanja zemljištem što bi se moglo osigurati zajedničkim angažmanom relevantnih

³⁵ Prema Federalnom Zakonu o novačanim podrškama u poljoprivredi i ruralnom razvoju (Službene novine Federacije BiH br. 48/10) kantonalna ministarstva ne mogu poticati proizvodnje iz modela poticaja proizvodnji definirane ovim zakonom (Dodatak II) i mogu vršiti isplatu poticaja za druge proizvodnje od kantonalnog interesa kao i za proizvodnje iz Dodatka II. ovog zakona, ali samo do minimalne poticane količine navedene u Dodatku II.

općinskih/gradskih službi USK. Mjera podrazumijeva unapređenje korištenja državnog zemljišta kroz stimulisanje davanja zemljišta u zakup/koncesije. Davanje državnog poljoprivrednog zemljišta pod zakup se može izvršiti samo pod jasno utvrđenim uslovima i kriterijumima, uz potrebne kontrole i legislativno utvrđenu mogućnost raskidanja ugovora o zakupu kod uočenih kršenja utvrđenih uslova.

Osim spomenutog, mjerom se želi i rješavati problem stalne devastacije poljoprivrednog zemljišta i visok nivo zapuštenosti³⁶ i uništavanja, kao i nelegalna gradnja i njegovo pretvaranje u građevinsko zemljište. Ovom mjerom se uređuje zapušteno i devastirano poljoprivredno zemljište koristeći se savremenim tehničko-tehnološkim rješenjima. Neke od radnji koje mogu biti podržane ovakvom mjerom su: krčenje na zapuštenom poljoprivrednom zemljištu, čišćenje poljoprivrednog zemljišta, ravnanje, meliorativna kalcizacija, meliorativna fertilizacija, meliorativna humanizacija, odvodnja, produbljivanje oranica, formiranje terasa i drugo.

<i>Indikator</i>	<i>Izvor</i>	<i>Polazna vrijednost (2021.)</i>	<i>Ciljna vrijednost (2027.)</i>
Broj ha državnog poljoprivrednog zemljišta datog u zakup	MPVŠ USK	N/P	1.000
Udio korištenja oraničnog zemljišta (u %)	MPVŠ USK	45,13	60,00
Uređena površina poljoprivrednog zemljišta (u ha)	MPVŠ USK	0	500
Budžetski transferi u uređivanje poljoprivrednog zemljišta USK (u milionima KM)	MPVŠ USK	0	1,00

Mjera 1.1.3 - Podrška pružanju savjetodavnih usluga poljoprivrednim proizvođačima

Mjerom se podržavaju aktivnosti koje potiču razmjenu znanja i informacija među sudionicima u sektoru poljoprivrede i ruralnom razvoju u USK, što treba direktno povećati održivost i efikasnost poslovanja OPG (PG-PS) i ruralnih preduzeća. Od važnijih aktivnosti koje će biti predmet ove mjere i budžetskih transfera izdvajaju se održavanje obuka i treninga poljoprivrednih proizvođača kako iz oblasti novih tehničko-tehnoloških rješenja u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji tako i iz oblasti koje se odnose na digitalizaciju i informatizaciju poljoprivrednog sektora, odnosno na pametnu poljoprivredu. Ovom mjerom se podržavaju aktivnosti stručnog osoblja Poljoprivrednog zavoda u kontekstu saradnje sa znanstvenim, obrazovnim i stručnim institucijama, drugim savjetodavnim službama i krajnjim korisnicima u cilju stvaranja inovacija i prijenosa najnovijih znanja direktno u proizvodnju.

Ovom mjerom se zapravo žele ojačati savjetodavne usluge i tako doprinijeti ukupnom poboljšanju rada poljoprivrednika i ruralnih poduzeća. Ovom mjerom se promoviše korištenje savjetodavnih usluga među poljoprivrednicima, upraviteljima zemljišta i malim i srednjim poduzećima u ruralnim područjima kako bi se poboljšali ekonomski i okolišni rezultati, kao i povoljnost za klimu i otpornost poljoprivrednih farmi i poduzeća. Ova mjera će u slučaju aktiviranja IPARD fondova za BiH pomoći farmerima i drugim subjektima u njegovom korištenju, ali i drugih programa ruralnog razvoja.

<i>Indikator</i>	<i>Izvor</i>	<i>Polazna vrijednost (2021.)</i>	<i>Ciljna vrijednost (2027.)</i>
Broj poljoprivrednih savjetoavaca	MPVŠ USK	3	5
Broj poljoprivrednih proizvođača kao korisnika savjetodavnih usluga	MPVŠ USK	0	1.000

³⁶ Zapuštenim poljoprivrednim se smatra neobrađeno zemljište koje je zakorovljeno i obraslo samoniklim rastinjem na kojem je vegetacijsko-proizvodni ostatak duže od dvije godine.

Mjera 1.1.4. Podrška unapređenju sistema kvalitete za poljoprivredno-prehrambene proizvode i uvođenju potrebnih standarda

Budući da se u narednim godinama očekuje veći porast alternativnih sistema proizvodnje i dobrovoljnih standarda kvalitete za ekološke i druge certificirane proizvode u odnosu na konvencionalne proizvode te da troškovi usklađivanja povezani s dobrovoljnim standardima kvalitete mogu biti ograničavajući faktor ako ne postoji poticajna politika, snažne proizvođačke organizacije i prilagođena podrška u prijelaznom razdoblju, ovom mjerom se dodatno kantonalnog nivoa (osim sa nivoa Federacije BiH) potiču poljoprivredni proizvođači na usvajanje standarda kojima se promovišu javni i privatni sistemi kvalitete, uključujući sisteme sigurnosti hrane, kvalitete, veterinarskih i fitosanitarnih standarda, zdravlja i dobrobiti životinja, te zaštite okoliša, naravno u skladu sa budžetskim mogućnostima i raspoloživim sredstvima. Na ovaj način proizvođači bi unaprijedili svoju proizvodnost i cjelokupne standarde kvalitete. Uvođenje standarda je tržišni zahtjev koji traži određena financijska ulaganja, a to u početnoj fazi i na ovom stepenu razvoja OPG/PG ne mogu sami izvesti. Zato im je potrebna odgovarajuća budžetska podrška koja treba dolaziti sa raznih nivoa, uključujući i kantonalni.

<i>Indikator</i>	<i>Izvor</i>	<i>Polazna vrijednost (2021.)</i>	<i>Ciljna vrijednost (2027.)</i>
Broj OPG/PG koji su usvojili neki od standarda za unapređenje sistema kvalitete	MPVŠ USK	N/P	150
Broj standarda uvedenih na OPG/PG	MPVŠ USK	0	5

Mjera 1.1.5. Investicije u fizičku imovinu poljoprivrednih gazdinstava

Brojne su oblasti u kojima je moguća podrška u fizičku imovinu poljoprivrednih gazdinstava - podizanje višegodišnjih zasada, izgradnja plastenika (staklenika), izgradnja objekata za smještaj stoke ili skladištenje proizvoda, investicije u poljoprivrednu mehanizaciju, sisteme za navodnjavanje i druga stalna sredstva rada kojima je moguće povećati obim proizvodnje i produktivnost rada. Od sektora koji se smatraju prioritetnim sa potencijalom za razvoj konkurentne proizvodnje kvalitetnih proizvoda za domaća i izvozna tržišta izdvajaju se sektor mesa i mlijeka (mliječnih proizvoda), sektor voća i povrća, stoka i med. Mjera će biti finansirana od strane MPVŠ USK, ali i u kombinaciji sa sredstvima iz drugih izvora od budžetskih sredstva FMPVŠ do sredstava međunarodnih organizacija poput EU 'EU4Agri fondovi), FAO, IFAD, USAID, Svjetska banka i dr. Za realizaciju mjere mogući su različiti modeli finansiranja sa sredstvima nekih od spomenutih izvora, uz koofinansiranje (participaciju) samog korisnika.

<i>Indikator</i>	<i>Izvor</i>	<i>Polazna vrijednost (2021.)</i>	<i>Ciljna vrijednost (2027.)</i>
Broj obuhvaćenih OPG/PG kao korisnika mjere	MPVŠ USK	N/P	250
Vrijednost godišnjih investicija u fizičku imovinu OPG/PG (u milionima KM)	MPVŠ USK	0,05	4,00

Mjera 1.2.1. Podrška saradnji aktera u lancu snabdjevanja lokalnih tržišta - Pilot šema mlijeko, voće i povrće

Mjera se odnosi na podršku horizontalnoj i vertikalnoj saradnji aktera u lancu snabdjevanja i uspostavljanju kratkih lanaca snabdjevanja i lokalnih tržišta. Povećanje dohotka OPG/PG se može ostvariti kroz osnivanje kratkih lanaca snabdjevanja (OPG - potrošač bez posrednika). S obzirom da je ovakva mjera također promovisana kroz Nacrt Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Federacije BiH za period 2021.-2027. (mjera Pilot sheme voća, povrća i mlijeka) to daje mogućnost kombinovanja novčane podrške i vrsta podržavanih proizvoda. Ovom mjerom se želi potaknuti

poljoprivredne proizvođače na zajednički rad, odgovarajući na nekoliko ključnih izazova i potreba ruralne ekonomije, s obzirom na veličinu poljoprivrednih gazdinstava, zavisnost o posrednicima u poljoprivrednom i prehrambeno-prerađivačkom sektoru, nisku sklonost saradnji i visokim troškovima uvođenja inovacija za pojedina gazdinstva.

Mjera će biti uvedena kao pilot projekt, kada bi se utvrdilo na koji način i u kojem obimu bi se ovakva mjera mogla redovno provoditi u USK. Projektom bi se u najprije obuhvatilo glavni poljoprivredni proizvodi u kojima Kanton prednjači, a to su mlijeko, voće i povrće, dok bi se kasnije mogli uključiti i neki drugi proizvodi. Kao korisnike mjera obuhvata djecu od vrtičke do srednjoškolske dobi i socijalno najugroženije osobe korisnike javnih kuhinja.

<i>Indikator</i>	<i>Izvor</i>	<i>Polazna vrijednost (2021.)</i>	<i>Ciljna vrijednost (2027.)</i>
Broj korisnika podrške	MPVŠ USK	0	700
Ukupan broj ustanova uključenih u podršku	MPVŠ USK	0	10

Mjera 1.2.2. Podrška uspostavi (nedostajućih) proizvođačkih grupa i organizacija

Mjera služi za povezivanje malih poljoprivrednih proizvođača s organizatorima otkupa i prerađivačima kroz uspostavu i rad proizvođačkih grupa (organizacija) kako bi se povećao stepen integriranosti unutar lanaca vrijednosti, uskladila ponuda sa tržišnom potražnjom, osiguralo unificiranje tehnologije proizvodnje i ujedno podizao kvalitet poljoprivrednih proizvoda sa malih farmi. Mjerom bi se podržalo finansiranje administrativnih troškove uspostave i rada proizvođačke grupe i troškove realiziranja poslovnog plana proizvođačke grupe. Kriteriji podrške za administrativne troškove mogli bi se vezati za vrijednost godišnje proizvodnje proizvođačke grupe. Kod dodjele sredstava za administrativne troškove posebne pogodnosti trebaju imati poljoprivredne organizacije (zadruga) sa većim brojem svojih članova (zadugara).

Mjera se može odnositi i na postojeće zadruge i proizvođačke grupe kroz unapređenje materijalnih resursa kojima raspolažu za obavljanje funkcije zbog koje postoje (otkup, smrzavanje, pakovanje, prerada, prodaja i dr.) kao i ljudske resurse (unapređenje vještina i znanja u oblasti menadžmenta, marketinga i dr.). Naime, ova mjera se može naslanjati na Mjeru 1.1.3. - Stavljanje raspoloživih prirodnih resursa u funkciju razvoja privrede USK iz Strategije razvoja Unsko-sanskog kantona za period 2021. -2027. u dijelu koji se odnosi na stimulisanje investicija u kapacitete za otkup i preradu poljoprivrednih proizvoda.

<i>Indikator</i>	<i>Izvor</i>	<i>Polazna vrijednost (2021.)</i>	<i>Ciljna vrijednost (2027.)</i>
Broj uspostavljenih proizvođačkih grupa	MPVŠ USK	0	5
Broj OPG uključenih u proizvođačke grupe	MPVŠ USK	0	500

Mjera 1.3.1. Podrška organskoj proizvodnji

Područje Unsko-sanskog kantona ima veoma povoljne uslove za razvoj organske proizvodnje koja se ogleda u relativno dobro očuvanom agro-okolišu, bogatstvu površina netaknutog zemljišta i voda koja nisu onečišćene. Mjera podrazumijeva finansijsku podršku poljoprivrednim proizvođačima koji žele da se bave organskom proizvodnjom. Mjera se odnosi na sufinansiranje troškova certificiranja proizvodnje ili kao godišnje plaćanje po ha proizvodnje.

<i>Indikator</i>	<i>Izvor</i>	<i>Polazna vrijednost (2021.)</i>	<i>Ciljna vrijednost (2027.)</i>
Broj proizvođača koji su u shemi organske proizvodnje	MPVŠ USK	0	10
Broj ha u organskoj proizvodnji	MPVŠ USK	0	100

Mjera 1.3.2. Podrška uvođenju praksi upravljanju otpadom

Problemima upravljanja otpadom u ruralnim područjima (gdje je nezadovoljavajući nivo efikasnosti rada komunalnih službi) se još uvijek posvećuje vrlo malo pažnje, polazeći od pretpostavki da je u ovakvim područjima produkcija otpada mala zbog niže gustine naseljenosti. Poljoprivredna proizvodnja jedan je od značajnijih zagađivača okoliša i zbog prevelikog korištenja đubriva, zaštitnih sredstava i drugih hemikalija u biljnoj i animalnoj proizvodnji predstavlja važan izvor zagađenja. U svrhu smanjenja zagađenja ovom mjerom se podržava edukacija poljoprivrednih proizvođača o važnosti ovog problema i povećanju svijesti o važnosti preventivnog djelovanja, ali i aktivnosti kojima se unapređuje praksa odlaganja poljoprivrednog otpada, poput pravilnog odlaganja animalnog otpada.

<i>Indikator</i>	<i>Izvor</i>	<i>Polazna vrijednost (2021.)</i>	<i>Ciljna vrijednost (2027.)</i>
Broj provedenih obuka iz oblasti upravljanja otpadom	MPVŠ USK	0	10
Broj OPG/PG koji odlažu stajnjak u skladu sa EU standardima	MPVŠ USK	0	50

Mjera 1.3.3. Podrška diverzifikaciji ruralne ekonomije uključujući ruralni turizam

Cilj ove mjere je poticanje zapošljavanja kroz otvaranje novih radnih mjesta i održavanje postojećih radnih mjesta kroz razvoj novih poslovnih aktivnosti, čime će se podići nivo ekonomske aktivnosti u ruralnim područjima i ublažiti (zaustaviti) ruralnu depopulaciju. Mjera se odnosi na mala ulaganja u poljoprivredna gazdinstva kao i druga ulaganja za povećanje ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima. Mjera podrazumijeva i Investicijska podrška razvoju turističkog sektora (ruralni turizam) kao relevantnog instrumenta kako bi se osigurale nove mogućnosti zapošljavanja i prihoda u ruralnim područjima. Analiza lanaca vrijednosti je pokazala da i apiturizam³⁷ ima svoju perspektivu koju bi kroz ovu mjeru trebalo podržati. Operativna akcija će biti identificiranje relevantnih pod-sektora za podršku investicijama, dizajniranje mjera za podršku ulaganjima, mobiliziranje finansiranja i osiguranje provedbe. Aktivnosti će uključivati podršku malim ulaganjima na farmama, kao i druga ulaganja potrebna za povećanje ekonomske aktivnosti u ruralnim područjima.

<i>Indikator</i>	<i>Izvor</i>	<i>Polazna vrijednost (2021.)</i>	<i>Ciljna vrijednost (2027.)</i>
Broj projekata iz oblasti diverzifikacije ruralne ekonomije	MPVŠ USK	0	5
Broj OPG/PG sa diverzificiranim izvorima prihoda	MPVŠ USK	0	25

³⁷ Apiturizam predstavlja suvremeni vid održivog turizma, koji u skladu sa principima zelene ekonomije u velikoj mjeri doprinosi obogaćivanju domaće turističke ponude, dok istovremeno potiče ekonomičnost pčelarstva na određenom području. Radi se o posebnom, veoma specifičnom obliku turizma, koji pored vizualnih i terapijskih blagodati osigurava i mogućnost degustacije velikog broja različitih pčelinih proizvoda, te jednu skoro u potpunosti inovativnu sferu turizma – aktivno učenje o pčelarstvu.

Mjera 1.3.4. Podrška mladim poljoprivrednim proizvođačima za pokretanje poslovanja i osnivanje preduzeća u ruralnim područjima

Po uzoru na EU, ali i na Federaciju BiH gdje je slična mjera ušla u strateški dokument za period do 2027. godine i u Unsko-sanskom kantonu se može kroz ovu mjeru podržati mladi poljoprivredni proizvođači kojima može biti dodijeljena početna pomoć za pokretanje poslovanja, odnosno za osnivanje ruralnih poduzeća iz oblasti poljoprivrede. Osim poljoprivrednih, mjera podrazumijeva pomoć i dodjelu sredstava za nepoljoprivredne djelatnosti na ruralnom prostoru, sredstva koja se dodjeljuju poljoprivrednicima ili članovima domaćinstva poljoprivrednog gazdinstva koji u trenutku proširenja djelatnosti na nepoljoprivredne aktivnosti u okviru mikro ili malih poduzeća obavljaju poljoprivrednu djelatnost na poljoprivrednom gazdinstvu. Podrška bi se dodjeljivala na osnovu poslovnog plana koji bi prethodno bio dostavljen od strane poljoprivrednika i ocijenjen od kompetentne Komisije.

<i>Indikator</i>	<i>Izvor</i>	<i>Polazna vrijednost (2021.)</i>	<i>Ciljna vrijednost (2027.)</i>
Broj OPG koji su koristili mjeru za pokretanja poslovanja mladih poljoprivrednika	MPVŠ USK	0	30
Broj žena koji su nosioci OPG/PG kao korisnika mjere za pokretanje poslovanja mladih poljoprivrednika	MPVŠ USK	0	15

Mjera 1.3.5. Podrška razvoju infrastrukture i općih usluga u ruralnim područjima

Posljedica nerazvijene fizičke ruralne infrastrukture i ograničene dostupnosti određenih javnih usluga u ruralnim područjima u USK direktno utječe na neuravnotežen ekonomski, ruralni, društveni i teritorijalni razvoj. Mjera podrazumijeva ulaganja u fizičku infrastrukturu neophodnu za ukupan razvoj ruralnih područja USK. Mjera se fokusira na uravnoteženi ruralni teritorijalni razvoj i unapređenje uslova života i rada ruralnog stanovništva i poboljšanje njihove cjelokupne povezanosti i pristupa. Podrška se odnosi na ulaganja u fizičku infrastrukturu u ruralnim područjima kao što su putna infrastruktura, elektroopskrba, vodoopskrba, kanalizacija, radio, TV, internet i na unaprjeđenje dostupnosti usluga koje su potrebite ruralnom stanovništvu. Treba naglasiti da ova mjera je karakteristična za sve zemlje u procesu tranzicije u kojima je razvoj ruralnih područja dominantan prioritet zbog udjela stanovništva koje živi u ruralnim područjima, velikog dijela teritorije koja je ruralna, kao i niskog nivoa razvijenosti infrastrukture i javnih usluga u ruralnom u odnosu na urbana područja.

<i>Indikator</i>	<i>Izvor</i>	<i>Polazna vrijednost (2021.)</i>	<i>Ciljna vrijednost (2027.)</i>
Broj pokrenutih infrastrukturnih projekata	MPVŠ USK	0	10
Godišnja podrška razvoju infrastrukture i općih usluga (KM)	MPVŠ USK	20.000	300.000

Mjera 1.3.6. Podrška lokalnom razvoju kroz podršku LEADER (CLLD) pristupu, LAG-ovima i izradi LPRR

Cilj mjere i primjene pristupa LEADER je povećati učestvovanje ruralnog stanovništva i razviti civilno društvo i socijalni dijalog među ruralnim stanovništvom, olakšati dobro upravljanje kroz lokalna partnerstva i poticati zapošljavanje i razviti ljudski kapital. Unsko-sanski kanton je bio BiH primjer dobro organizovane LAG - (LAG Una-Sana) koja je nažalost gotovo u potpunosti prestala sa svojim aktivnostima. Uvrštavanje LAG i LEADER pristupa u novi Zakon o poljoprivredi i Zakon o novačanim podsticajima u Federaciji BiH (još uvijek je u formi draft verzije), kao i očekivana finansijska podrška kroz IPARD III program s obzirom na kandidatski status koji BiH ima

(ili barem nivo EU4Agri program) stvaraju se potrebni preduslovi za razvoj LAG u USK što bi se dodatno moglo unaprijediti budžetskom podrškom sa kantonalnog nivoa.

Aktivnosti će se provoditi u kratkom roku počevši s razvojem kapaciteta, stjecanjem vještina i izradom lokalnih razvojnih strategija s punom provedbom u srednjoročnom razdoblju kada se LAG-ovi uspostave i budu prepoznati. Mjera će biti prihvatljiva u okviru programa IPARD III (ili EU4Agri), ali može biti dopunjena i podrškom drugih donatora.

<i>Indikator</i>	<i>Izvor</i>	<i>Polazna vrijednost (2021.)</i>	<i>Ciljna vrijednost (2027.)</i>
Broj LAG-ova	MPVŠ USK	0 (1)	1-2
Broj LPRR	MPVŠ USK	0	3

LAG - Lokalna akciona grupa

LPRR - plan ruralnog razvoj

U Prilogu 53 ovog dokumenta daje se detaljan opis pojedinačnih mjera po sljedećim stavkama:

- Veza sa strateškim ciljem
- Prioritet
- Naziv mjere
- Opis mjere sa okvirnim područjem djelovanja
- Veza sa strateškim projektom
- Indikatori za praćenje rezultata mjere
- Razvojni efekti i doprinos mjere ostvarenju prioriteta
- Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja
- Razdoblje implementacije mjere
- Insitucija odgovorna za koordinaciju i implemnetaciju mjere
- Nosioци mjere
- Ciljne grupe

2.3.5. Identifikacija strateških projekata

Analizom stanja u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja Unsko-sanskog kantona izvršenom u prvom dijelu ovog dokumenta uočeno je nekoliko mogućih intervencija koje bi mogle biti obuhvaćene pojmom strateški projekti, ali zbog ograničenih budžetskih sredstava predlaže se jedna, na području razvoja lanaca vrijednosti u poljoprivrednoj proizvodnji. Dodatni motiv za uključivanje ove vrste intervencije i detaljniju elaboraciju ovog strateškog projekta je uključenost FAO organizacije koja kroz projekt "Podrška planiranju lokalnog razvoja poljoprivrede i ruralnih područja" (engl. *Supporting local agricultural and rural development planning*), broj TCP/BIH/3804 ima namjeru i finansijski podržati razvoj odabranih lanaca vrijednosti na području USK, a to su lanac vrijednosti u proizvodnji meda i lanac vrijednosti u proizvodnji mesa.

Naziv strateškog projekta	Unapređenje odabranih lanaca vrijednosti u poljoprivrednoj proizvodnji
Opis strateškog projekta	Lanac vrijednosti podrazumijeva uspostavljanje organizovane poljoprivredne proizvodnje i plasmana poljoprivrednog proizvoda do krajnjeg kupca u kojem je pozicija poljoprivrednog proizvođača takva da može osigurati maksimalan prihod i konkurentsku poziciju u odnosu na druge karike u lancu. Među pet analiziranih lanaca vrijednosti od strane nacionalnog FAO eksperta, predstavnika Radne grupe i brojnih sudionika (farmera, udruženja poljoprivrednih proizvođača, predstavnika relevantnih institucija te NVO i drugih relevantnih aktera) odabrani su kao najperspektivniji lanci vrijednosti u oblasti proizvodnje meda i proizvodnje mesa. Ovim projektom se predviđa set

	investicija i drugih aktivnosti kojima bi se uspostavili efikasniji lanci vrijednosti u odabrana dva subsektora. U oblasti proizvodnje meda to bi podrazumijevalo omogućavanje transporta košnica i maksimalno iskorištavanje paše, unaprjeđenje promocije pčelarskih proizvoda, brendiranje meda nekom od EU oznaka zaštite, nabavku potrebne opreme (alata) te razvoj apiturizma kao novog, atraktivnog oblika turizma, dok bi kod lanca vrijednosti vezanog za proizvodnju mesa trebalo podržati unaprjeđenije tehničko-tehnološkog nivoa proizvodnje, veće organiziranosti poljoprivrednih proizvođača, kao i samo unaprjeđenje prerade mesa.					
Očekivani efekti	Očekivani efekti kod oba lanca vrijednosti će se ogledati u sljedećem: <ul style="list-style-type: none"> ▪ Rast ukupnih prihoda proizvođača koji su u odabranim lancima vrijednosti ▪ Bolja iskorištenost prirodnih kapaciteta (paše u proizvodnji meda, prirodnih travnjaka u proizvodnji mesa) ▪ Rast dodatne vrijednosti ▪ Povećan nivo finalizacije proizvoda ▪ Uspostava lanaca vrijednosti 					
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja (KM)	Godina	2023.	2024.	2025.	2026.	2027.
	Iznos:	100.000				
	Izvor:	FAO				
	Iznos:	50.000	50.000	50.000	50.000	50.000
	Izvor:	USK	USK	USK	USK	USK
	Iznos:	50.000	50.000	50.000	50.000	50.000
	Izvor:	FMPVŠ	FMPVŠ	FMPVŠ	FMPVŠ	FMPVŠ

2.4. PROVJERA MEĐUSOBNE USKLAĐENOSTI STRATEŠKIH DOKUMENTA

Usklađenost Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Unsko-sanskog kantona sa ostalim strateškim dokumentima, a prije svega sa Strategijom razvoja Unsko-sanskog kantona 2021.-2027. i Strategijom poljoprivrede i ruralnog razvoja Federacije BiH vrši Federalni zavod za programiranje razvoja. Sve preporuke dobivene od navedenog tijela ugrađene su u ovu Strategiju.

Strateški dokument višeg nivoa	Vezani strateški cilj/prioritet/mjera iz Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Unsko-sanskog kantona za period 2023.-2027.
Okvir za realizaciju Ciljeva održivog razvoja u BiH	
<p>Razvojni pravac „Dobra uprava i upravljanje javnim sektorom“</p> <p>Akcelerator 1.1. Efikasan, otvoren, inkluzivan i odgovoran javni sektor 1.1.4. Funkcionalan sistem kreiranja politika i upravljanja održivim razvojem</p> <p>Ciljevi održivog razvoja: Br.5. (Postići rodnu ravnopravnost i osnaživati žene i djevojčice) Br.8. Promovirati inkluzivan i održiv ekonomski rast, zaposlenost i dostojanstven rad za sve Br.12. Osigurati modele održive potrošnje i proizvodnje</p>	<p>Strateški cilj 1. Unaprijeđena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj</p> <p>Prioritet 1.1. Povećati obim, produktivnost i konkurentnost poljoprivredne proizvodnje Mjera 1.1.1. Direktna plaćanja poljoprivrednim proizvođačima u biljnoj i animalnoj proizvodnji Mjera 1.1.3. Podrška pružanju savjetodavnih usluga poljoprivrednim proizvođačima Mjera 1.1.4. Podrška unapređenju sistema kvalitete za poljoprivredno-prehrambene proizvode i uvođenju potrebnih standarda</p> <p>Prioritet 1.3. Podržavati održivi ruralni razvoj i efikasnije upravljanje prirodnim resursima uz zaštitu prirode Mjera 1.3.4. Podrška mladim poljoprivrednim proizvođačima za pokretanje poslovanja i osnivanje preduzeća u ruralnim područjima</p>
<p>Razvojni pravac „Pametni rast“</p> <p>Akcelerator 2.1. Povoljno okruženje za poduzetništvo i inovacije 2.1.6. Stvaranje i uključivanje u globalne lance vrijednosti</p> <p>Akcelerator 2.5. Pametno upravljanje prirodnim resursima i okolišem 2.5.3. Zaštita i obnova prirodnog kapitala 2.5.5. Jačanje kontrole i praćenje kvaliteta eko sistema 2.5.6. Održivi turizam</p> <p>Ciljevi održivog razvoja: Br.8. Promovirati inkluzivan i održiv ekonomski rast, zaposlenost i dostojanstven rad za sve Br.10. Smanjiti nejednakost unutar i između zemalja Br.12. Osigurati modele održive potrošnje i proizvodnje</p>	<p>Strateški cilj 1. Unaprijeđena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj</p> <p>Prioritet 1.2. Unaprijediti lance vrijednosti i poboljšati kvalitet poljoprivrednih proizvoda Mjera 1.2.1. Podrška saradnji aktera u lancu snabdjevanja lokalnih tržišta - Pilot šema mlijeko, voće i povrće Mjera 1.2.2. Podrška uspostavi (nedostajućih) proizvođačkih grupa i organizacija</p> <p>Prioritet 1.3. Podržavati održivi ruralni razvoj i efikasnije upravljanje prirodnim resursima uz zaštitu prirode Mjera 1.3.3. Podrška diverzifikaciji ruralne ekonomije uključujući ruralni turizam</p>
Green Deal	
<p>Preobrazba ekonomije EU za održivu budućnost – Oblikovanje politika Cilj 1: Veće klimatske ambicije za 2030. i 2050. Cilj 2: Opskrba čistom, cjenovno pristupačnom i sigurnom energijom Cilj 7: Očuvanje i obnova ekosistema i biološke raznolikosti</p>	<p>Strateški cilj 1. Unaprijeđena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj</p> <p>Prioritet 1.3. Podržavati održivi ruralni razvoj i efikasnije upravljanje prirodnim resursima uz zaštitu prirode Mjera 1.3.1. Podrška organskoj proizvodnji Mjera 1.3.3. Podrška diverzifikaciji ruralne ekonomije uključujući ruralni turizam</p>

<p>Cilj 6: Od „polja do stola”: osmišljavanje pravednog i zdravog prehrambenog sustava koji je prihvatljiv za okoliš</p>	<p>Strateški cilj 1. Unaprijeđena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj Prioritet 1.1. Povećati obim, produktivnost i konkurentnost poljoprivredne proizvodnje Mjera 1.1.1. Direktna plaćanja poljoprivrednim proizvođačima u biljnoj i animalnoj proizvodnji Mjera 1.1.3. Podrška pružanju savjetodavnih usluga poljoprivrednim proizvođačima Mjera 1.1.4. Podrška unapređenju sistema kvalitete za poljoprivredno-prehrambene proizvode i uvođenju potrebnih standarda</p>
<p>Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Feedracije BiH 2021.-2027. (Nacrt)</p>	
<p>Strateški cilj 1: Pametan, otporan i diversificiran sektor poljoprivrede sa garantovanom povećanom sigurnošću snabdjevenosti hranom Prioritet 1.1. Podržavati održiv dohodak i otpornost poljoprivrednih gazdinstava kako bi se poboljšala sigurnost snabdjevenosti hranom Mjera 1.1.2. Osnovno plaćanje po ha obrađene površine Mjera 1.1.4. Osnovno plaćanje po grlu Mjera 1.1.6. Podrška pčelarstvu Mjera 1.2.1. Podrška ulaganjima Mjera 1.2.2. Podrška razmjeni znanja i informacija Prioritet 1.2. Jačati tržišne orijentiranosti povećanjem konkurentnosti, uključujući stavljanje većeg naglaska na istraživanje, tehnologiju i digitalizaciju Mjera 1.2.1. Podrška razmjeni znanja i informacija Prioritet 1.3. Unaprijediti položaj poljoprivrednih proizvođača u lancu vrijednosti poljoprivrednih proizvoda Mjera 1.3.2. Pilot shema voća, povrća i mlijeka Mjera 1.3.4. Podrška saradnji od interesa za poljoprivredu i ruralni razvoj</p>	<p>Strateški cilj 1. Unaprijeđena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj Prioritet 1.1. Povećati obim, produktivnost i konkurentnost poljoprivredne proizvodnje Mjera 1.1.1. Direktna plaćanja poljoprivrednim proizvođačima u biljnoj i animalnoj proizvodnji Mjera 1.1.3. Podrška pružanju savjetodavnih usluga poljoprivrednim proizvođačima Mjera 1.1.4. Podrška unapređenju sistema kvalitete za poljoprivredno-prehrambene proizvode i uvođenju potrebnih standarda Mjere 1.1.5. Investicije u fizičku imovinu poljoprivrednih gazdinstava Prioritet 1.1. Povećati obim, produktivnost i konkurentnost poljoprivredne proizvodnje Mjera 1.1.3. Podrška pružanju savjetodavnih usluga poljoprivrednim proizvođačima Prioritet 1.2. Unaprijediti lance vrijednosti i poboljšati kvalitet poljoprivrednih proizvoda Mjera 1.2.1. Podrška saradnji aktera u lancu snabdjevanja lokalnih tržišta - Pilot šema mlijeko, voće i povrće Mjera 1.3.6. Podrška lokalnom razvoju kroz podršku LEADER (CLLD) pristupu, LAG-ovima i izradi LPRR</p>
<p>Strateški cilj 2: Snažnija primjena ekoloških praksi u proizvodnji kojima se prilagođava i ublažava uticaj klimatskih promjena Prioritet 2.2. Podržavati održivi razvoj i efikasnije upravljanje prirodnim resursima kao što su voda, tlo i zrak Mjera 2.1.1. Podrška za organsku proizvodnju i proizvodnju u konverziji Prioritet 2.3. Doprinositi zaštiti biodiverziteta, poboljšanju usluga ekosistema te očuvanju prirodnih staništa i pejzaža</p>	<p>Strateški cilj 1. Unaprijeđena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj Prioritet 1.3. Podržavati održivi ruralni razvoj i efikasnije upravljanje prirodnim resursima uz zaštitu prirode Mjera 1.3.1. Podrška organskoj proizvodnji Mjera 1.3.3. Podrška diverzifikaciji ruralne ekonomije uključujući ruralni turizam Prioritet 1.3. Podržavati održivi ruralni razvoj i efikasnije upravljanje prirodnim resursima uz zaštitu prirode</p>

	Mjera 1.3.2. Podrška uvođenju praksi upravljanju otpadom
Strateški cilj 3. Snažnija socio-ekonomska struktura (održivog razvoja) ruralnih područja Prioritet 3.1. Privlačiti mlade poljoprivrednike i stvarati poslovni ambijent u ruralnim područjima Mjera 3.1.1. Podrška dohotku za mlade poljoprivrednike koji preuzimaju upravljanje PG Mjera 3.1.2. Pokretanje poslovanja mladih poljoprivrednika i osnivanje poduzeća na ruralnom prostoru Mjera 3.1.3. Podrška razvoju ruralne infrastrukture	Strateški cilj 1. Unaprijeđena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj Prioritet 1.3. Podržavati održivi ruralni razvoj i efikasnije upravljanje prirodnim resursima uz zaštitu prirode Mjera 1.3.4. Podrška mladim poljoprivrednim proizvođačima za pokretanje poslovanja i osnivanje preduzeća u ruralnim područjima Mjera 1.3.5. Podrška razvoju infrastrukture i općih usluga u ruralnim područjima
Strategija razvoja Unsko-sanskog kantona 2021.-2027.	
Strateški cilj br.1. Privredni razvoj zasnovan na znanju i održivom korištenju prirodnih resursa Prioritet br.1. Uspostavljanje sistema za održivo korištenje i odgovorno upravljanje resursima Mjera 1.1.1. Unapređenje kapaciteta za održivo korištenje poljoprivrednog zemljišta i povezivanje s prerađivačkim kapacitetima	Strateški cilj 1. Unaprijeđena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj Prioritet 1.1. Povećati obim, produktivnost i konkurentnost poljoprivredne proizvodnje Mjera 1.1.1. Direktna plaćanja poljoprivrednim proizvođačima u biljnoj i animalnoj proizvodnji Mjera 1.1.3. Podrška pružanju savjetodavnih usluga poljoprivrednim proizvođačima Mjera 1.1.4. Podrška unapređenju sistema kvalitete za poljoprivredno-prehrambene proizvode i uvođenju potrebnih standarda

2.5. INDIKATIVNI FINANSIJSKI OKVIR

U skladu sa Uredbom o izradi strateških dokumenata u Federaciji BiH, na temelju situacijske analize i projekcije, kao i definisanih mjera, izrađuje se indikativni finansijski okvir za cjelokupno razdoblje važenja strateškog dokumenta. U njemu je prikazana procjena potrebnih finansijskih sredstava po strateškim ciljevima, prioritetima i mjerama iz budžeta Vlade Unsko-sanskog kantona, ali i ostalih izvora finansiranja kao što su sredstva Europske unije (EU4AGRI projekt) i donacije domaćih i stranih organizacija, institucija i poduzeća.

Tabela 7: Indikativni finansijski okvir

INDIKATIVNI FINANSIJSKI OKVIR ZA PERIOD VAŽENJA STRATEŠKOG DOKUMENTA					
Oznaka strateškog cilja, prioriteta i mjere	Strukt. fin. (%)*	Ukupno (KM)	Budžet institucije (KM)	Ostali izvori	
				Iznos (KM)	Naziv potencijalnog izvora
1. Strateški cilj 1.	100,00	68.200.000	59.750.000	8.450.000	
Prioritet 1.1.	92,86	63.330.000	57.230.000	6.100.000	
Mjera 1.1.1. Direktna plaćanja poljoprivrednim proizvođačima u biljnoj i animalnoj proizvodnji	65,40	44.600.000	44.600.000		
Mjera 1.1.2. Podrška unapređenju upravljanja poljoprivrednim zemljištem	5,57	3.800.000	2.800.000	1.000.000	Ostali izvori

Mjera 1.1.3. Podrška pružanju savjetodavnih usluga poljoprivrednim proizvođačima	0,53	360.000	360.000		
Mjera 1.1.4. Podrška unapređenju sistema kvalitete za poljoprivredno-prehrambene proizvode i uvođenju potrebnih standarda	0,28	190.000	90.000	100.000	EU
Mjera 1.1.5. Investicije u fizičku imovinu poljoprivrednih gazdinstava	21,09	14.380.000	9.380.000	5.000.000	EU/IFAD
Prioritet 1.2.	0,37	250.000	100.000	150.000	
Mjera 1.2.1. Podrška saradnji aktera u lancu snabdjevanja lokalnih tržišta - Pilot šema mlijeko, voće i povrće	0,15	100.000	50.000	50.000	
Mjera 1.2.2. Podrška uspostavi (nedostajućih) proizvođačkih grupa i organizacija	0,22	150.000	50.000	100.000	FAO
Prioritet 1.3.	6,77	4.620.000	2.420.000	2.200.000	
Mjera 1.3.1. Podrška organskoj proizvodnji	0,06	40.000	40.000		
Mjera 1.3.2. Podrška uvođenju praksi upravljanju otpadom	0,85	580.000	80.000	500.000	
Mjera 1.3.3. Podrška diverzifikaciji ruralne ekonomije uključujući ruralni turizam	1,03	700.000	200.000	500.000	EU
Mjera 1.3.4. Podrška mladim poljoprivrednim proizvođačima za pokretanje poslovanja i osnivanje preduzeća u ruralnim područjima	2,20	1.500.000	1.500.000		
Mjera 1.3.5. Podrška razvoju infrastrukture i općih usluga u ruralnim područjima	2,05	1.400.000	400.000	1.000.000	IFAD/Ostali izvori
Mjera 1.3.6. Podrška lokalnom razvoju kroz podršku LEADER (CLLD) pristupu, LAG-ovima i izradi LPRR	0,59	400.000	200.000	200.000	EU
Ukupno iz strateškog dokumenta***	100%				

PREGLED PO IZVORIMA
(iznosi u KM i postotni udio)

Budžetska sredstva	Kreditna sredstva	Sredstva EU	Ostale donacije
59.750.000 KM	0,00 KM	2.500.000 KM	5.950.000 KM
87,61%	0,00 %	3,67%	8,72%

*Struktura udjela finansiranja (u %) prioriteta i strateških ciljeva u ukupnom iznosu finansiranja strateškog dokumenta.

**Broj mjera nije ograničen pa se može dodavati onoliko mjera koliko je potrebno za ostvarivanje određenog prioriteta.

***Struktura finansiranja po izvorima finansiranja.

Napomena: Sredstva za finansiranje strateškog dokumenta zasnivaju se na projekcijama dostupnih i očekivanih finansijskih sredstava u momentu izrade strateškog dokumenta. Detaljan finansijski plan po mjerama je dat u prilogu ovog dokumenta i čini njegov sastavni dio.

2.6. SAŽETI PREGLED STRATEGIJE POLJOPRIVREDE I RURALNOG RAZVOJA

Uredbom o izradi strateških dokumenata u Federaciji BiH propisan je sadržaj Sažetog pregleda strateškog dokumenta u kojemu se prikazuju pojedinačni strateški ciljevi, prioriteti i mjere sa polaznim i završnim vrijednostima njihovih indikatora te iznosi planiranih sredstava i izvori finansiranja. Sažeti pregled strateškog dokumenta zapravo predstavlja pregled ključnih parametara strateškog dokumenta koji su zbog lakšeg praćenja prikazani u sažetom tabličnom obliku.

Tabela 8: Sažeti pregled strateškog dokumenta

SAŽETI PREGLED STRATEŠKOG DOKUMENTA				
Redni broj i oznaka	Naziv (Opis)	Indikatori i finansijski izvori		
		Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora*	Ciljne vrijednosti indikatora**
1. Strateški cilj	Unaprijeđena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj	Pokrivenost uvoza izvozom poljoprivredno prehrambenih proizvoda	86,40%	95,00%
		Vrijednost proizvodnje u milionima KM	169,20	203,00
		Zaposlenost u sektoru poljoprivrede, u %	8,9	8,0
		Indeks razvijenosti	8	5
		Učešće mladih poljoprivrednika kao nosioca OPG/PG u ukupnom broju OPG/PG, U %	19,67	25,00
	Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)	
	59.740.000	9.350.000	69.090.000	
1.1. Prioritet	Povećati obim, produktivnost i konkurentnost poljoprivredne proizvodnje	Indikatori prioriteta	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Zasijane oranične površine (ha)	42.986	50.000
		Broj uslovnih grla stoke	32.042	37.000
		Broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava	12.050	15.000
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
	57.230.000	6.100.000	63.330.000	
1.1.1. Mjera	Direktna plaćanja poljoprivrednim proizvođačima u biljnoj i animalnoj proizvodnji	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Broj korisnika (OPG/PG) koji su podržani mjerom DP	12.500	15.000
	Godišnji iznos podrške poljoprivrednim proizvođačima u animalnoj proizvodnji (KM)	4.880.000	8.400.000	

		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		44.600.000	0	44.600.000
1.1.2. Mjera	Podrška unapređenju upravljanja poljoprivrednim zemljištem	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Broj hektara državnog poljoprivrednog zemljišta datog u zakup	N/P	1.000
		Udio korištenja oraničnog zemljišta (%)	45,13%	60,00%
		Uređena površina poljoprivrednog zemljišta (ha)	0	500
		Budžetski transferi u uređivanje poljoprivrednog zemljišta (miliona KM)	0	1,00
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		2.800.000	1.000.000	3.800.000
1.1.3. Mjera	Podrška pružanju savjetodavnih usluga poljoprivrednim proizvođačima	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Broj poljoprivrednih savjetodavaca	3	5
		Broj poljoprivrednih proizvođača koji su dobili savjetodavne usluge	0	1.000
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		360.000	0	360.000
1.1.4. Mjera	Podrška unapređenju sistema kvalitete za poljoprivredno-prehrambene proizvode i uvođenju potrebnih standarda	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Broj OPG/PG koji su usvojili neki od standarda za unapređenje sistema kvalitete	N/P	150
		Broj standarda uvedenih na OPG/PG	0	5
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		90.000	100.000	190.000

1.1.5. Mjera	Investicije u fizičku imovinu poljoprivrednih gazdinstava	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Broj obuhvaćenih OPG/PG kao korisnika mjere Vrijednost godišnjih investicija u fizičku imovinu OPG/PG (KM)	N/P 50.000	250 4.000.000
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		9.380.000	5.000.000	14.380.000
1.2. Prioritet	Unaprijediti lance vrijednosti i poboljšati kvalitet poljoprivrednih proizvoda	Indikatori prioriteta	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Broj poljoprivrednih proizvodnji sa organizovanim otkupom Broj uspostavljenih lanaca vrijednosti Budžetska podrška poljoprivrednoj proizvodnji sa nivoa USK (KM)	3 0 4.950.000	10 5 12.560.000
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		100.000	150.000	250.000
1.2.1. Mjera	Podrška saradnji aktera u lancu snabdjevanja lokalnih tržišta - Pilot šema mlijeko, voće i povrće	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Broj korisnika podrške Ukupan broj institucija uključenih u podršku	0 0	700 10
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		50.000	50.000	100.000
1.2.2. Mjera	Podrška uspostavi (nedostajućih) proizvođačkih grupa i organizacija	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Broj uspostavljenih proizvođačkih grupa Broj OPG/PG uključenih u proizvođačke grupe	0 0	5 500
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		50.000	100.000	150.000

1.3. Prioritet	Podržavati održivi ruralni razvoj i efikasnije upravljanje prirodnim resursima uz zaštitu prirode	Indikatori prioriteta	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		% stanovnika u ruralnim područjima od ukupnog broja stanovnika (2013)	65,78%	70,00%
		Poljoprivredna površina pod organskom proizvodnjom (bez pašnjaka) u ha	N/P	500
		Broj izrađenih LRS Broj podržanih LAG-ova	0 0	3 1
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		2.920.000	2.700.000	5.620.000
1.3.1. Mjera	Podrška organskoj proizvodnji	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Broj proizvođača koji su u shemi organske proizvodnje	0	10
		Broj ha u organskoj proizvodnji	0	100
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		40.000	0	40.000
1.3.2. Mjera	Podrška uvođenju praksi upravljanju otpadom	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Broj provedenih obuka iz oblasti upravljanja otpadom	0	10
		Broj OPG/PG koji odlažu stajnjak u skladu sa EU standardima	0	50
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		80.000	500.000	580.000
1.3.3. Mjera	Podrška diverzifikaciji ruralne ekonomije uključujući ruralni turizam	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Broj projekata iz oblasti diverzifikacije ruralne ekonomije	0	10
		Broj poljoprivrednih gazdinstava sa diverzificiranim izvorima prihoda	0	50
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)

		200.000	500.000	700.000
1.3.4. Mjera	Podrška mladim poljoprivrednim proizvođačima za pokretanje poslovanja i osnivanje preduzeća u ruralnim područjima	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Broj OPG koja su koristila mjeru za pokretanje poslovanja mladih poljoprivrednika	o	30
		Broj žena koje su nosioci OPG/PG kao korisnika mjere za pokretanje poslovanja mladih poljoprivrednika	0	15
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		1.500.000	0	1.500.000
1.3.5. Mjera	Podrška razvoju infrastrukture i općih usluga u ruralnim područjima	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Broj pokrenutih infrastrukturnih projekata	0	10
		Godišnja podrška razvoju infrastrukture i općih usluga (KM)	20.000	300.000
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		400.000	1.000.000	1.400.000
1.3.6. Mjera	Podrška lokalnom razvoju kroz podršku LEADER (CLLD) pristupu, LAG-ovima i izradi LPRR	Indikatori mjere	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljne vrijednosti indikatora
		Broj LAG-ova	0 (1)	1-2
		Broj LPRR	0	3
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		200.000	200.000	400.000
*Kolona „Polazne vrijednosti indikatora“ odnosi se na godinu izrade strateškog dokumenta.				
**Kolona „Ciljne vrijednosti indikatora“ se obično odnosi na posljednju godinu provedbe strateškog dokumenta.				

Izvor podataka za indikatore: Za opće ekonomske pokazatelje - relevantni statistički bilteni Federalnog zavoda za statistiku (oblasti Nacionalni računi, Tržište rada, Robni promet sa inostranstvom) i Anketa o radnoj snazi. Za ostale podatke baza podataka FMPVŠ (Registar OPG/PPG i Registar klijenata).

2.7. DEFINISANJE OKVIRA ZA PROVOĐENJE, PRAĆENJE, IZVJEŠTAVANJA I EVALUACIJU STRATEGIJE

U procesu izrade Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Unsko-sanskog kantona bilo je potrebno stvoriti kvalitetan temelj za njeno provođenje, praćenje, izvještavanje i evaluaciju. To se postiže poštovanjem principa da odabrani ciljevi (prioriteti) moraju biti usklađeni sa utvrđenim

problemima i javnim potrebama, da odnos očekivanih efekata i raspoloživih resursa bude što bliži optimalnom te da polazne i ciljne vrijednosti indikatora trebaju biti objektivno i realistično procijenjene, odnosno da posljedice razvojne intervencije budu što bolje usklađene s potrebama ciljnih grupa i da pozitivne promjene i efekti trebaju biti trajno održivi.

Monitoring (praćenje) i evaluacija (procjena učinaka) su neizostavne aktivnosti u ciklusu dizajniranja i implementacije strategija, programa, projekata i mjera i obavezne su za sve projekte i programe finansirane od strane EU te su racionalan izbor u strateškom planiranju za sve države koje imaju ambicije u pravcu EU integracija. Monitoring i evaluacija su dvije zasebne, ali međusobno povezane faze provedbe javnih politika koje koriste različite alate kako bi se osiguralo pravovremeno prikupljanje adekvatnih podataka, izvještavanje o napretku, procjena učinka napretka te učenje na temelju prethodnog iskustva.

Monitoring istražuje što se dogodilo vezano za dostizanje očekivanih rezultata ili napretka, dok evaluacija analizira zašto se nešto dogodilo i koji je uticaj te promjene, odnosno usmjerena je na rezultate, učinke i razloge zbog kojih su se promjene dogodile, odnosno istražuje uzroke i učinke promjene evidentirane monitoringom. Prema EU standardima, evaluacija je sistemska i objektivna procjena projekata, programa i politika koje su u toku ili su završene, njihova dizajna, provedbe i rezultata. Alat je to koji služi donositeljima odluka za učenje o funkcioniranju i stvarnom učinku finansijskih intervencija, u odnosu na inicijalna očekivanja i procjene. Njime se ocjenjuje djelotvornost, učinkovitost, učinak, održivost, relevantnost i druge značajke određene javne politike ili intervencije.

Međutim, u skladu sa Uredbom o izradi strateških dokumenata u Federaciji BiH Ministarstvo poljoprivrede USK je pored praćenja i evaluacije dužno definisati i okvir za provođenje i izvještavanje o realizaciji Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja. Za ovu svrhu potrebno je osigurati organizacijske predušlove kako bi u okviru organizacijskog ustroja postojala sistematizirana i popunjena radna mjesta za programiranje mjera, njihovu provedbu, praćenje izvještavanje i ocjenu učinaka poljoprivredne politike i politike ruralnog razvoja.

Provedba

Provedba Strategije putem implementacije definiranih politika osigurana je kroz primjenu Uredbe o trogodišnjem i godišnjem planiranju rada, monitoringu i izvještavanju u Federaciji BiH („Službene novine Federacije BiH“, broj: 74/19) na temelju koje se donose trogodišnji i godišnjih planovi rada. Prilikom izrade trogodišnjeg plana rada, MPVŠ USK ima obavezu preuzeti relevantne mjere iz sektorske strategije za čiju implementaciju su nadležni sa pripadajućim indikatorima, kao i polazne i ciljne vrijednosti indikatora za svaku godinu trogodišnjeg perioda. Mjere iz Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja se unose kao programi u trogodišnjem planu rada, a svaki program u trogodišnjem planu rada utvrđuje se i kao program u Dokumentu okvirnog budžeta (DOB-u) sa dodijeljenom šifrom. To znači da je mjera iz Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja jednaka programu u trogodišnjem planu rada i DOB-u. Za svaki od utvrđenih programa (mjera) definiraju se aktivnosti/projekti, čija realizacija u trogodišnjem periodu doprinosi ostvarenju mjere, prioriteta i strateškog cilja iz Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja.

Monitoring

Monitoring (praćenje) Strategije predstavlja sistematično i kontinuirano prikupljanje, analiziranje i korištenje podataka i indikatora radi mjerenja napretka realizacije Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja, u svrhu poduzimanja odgovarajućih mjera radi eventualnih korekcija i izvještavanja o ostvarenim rezultatima. On obezbjeđuje donosiocima odluka u sprovođenju politike razvoja mogućnost kontinuiranog dobijanja povratnih informacija o implementaciji programa i projekata, odnosno rezultatima njihove implementacije, a samim tim i mogućnost poređenja ostvarenog i planiranog.

Izvjestavanje

Godišnji izvještaj o radu priprema se s ciljem praćenja provođenja planiranih aktivnosti/projekata i ocjene doprinosa u ostvarivanju programa (mjera) organa i institucija na svim nivoima vlasti. Izvjestavanje o realizaciji Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja također je propisano spomenutom Uredbom Vlade Federacije BiH. Ministarstvo poljoprivrede USK, u skladu sa navedenom Uredbom, ima obavezu izrade godišnjeg izvještaja o radu na temelju prikupljenih podataka neophodnih za praćenje ostvarenja godišnjeg plana rada. Kako godišnji plan rada proizlazi iz Strategije, u godišnjem izvještaju o radu može se dobiti uvid u stepen realizacije strateških ciljeva i prioriteta u toj godini.

U godišnjem izvještaju o radu precizno se navodi da li su i u kojoj mjeri izvršene planirane aktivnosti iz godišnjih programa rada, zatim očekivani i ostvareni rezultati, planirana i utrošena sredstva za izvršenje aktivnosti i, za eventualno neizvršenje, razlog za neizvršenje ili djelomično izvršenje. Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva i Vlada USK pored toga trebaju izraditi Izvještaj o razvoju za svaku godinu implementacije koji kao polazne parametre koristi strateške ciljeve, prioritete i indikatore iz relevantnih strateških dokumenata, u konkretnom slučaju iz Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja USK.

Evaluacija

Evaluacija, odnosno ocjena Strategije predstavlja procjenu njene relevantnosti, učinka, uticaja i efikasnosti. Njome se preispituje sadržaj implementiranih mjera, odnosno pojedinih projekata i aktivnosti putem kojih se realizuje cjelokupni plan i donose zaključci o uspješnosti i učincima njihove realizacije. Rezultati kvalitetno sprovedene evaluacije pružaju korisne i pouzdane informacije na osnovu kojih se stečena iskustva i naučene lekcije ugrađuju u buduće procese odlučivanja i strateškog planiranja te pruža mogućnost da se u budućnosti izbjegnju eventualne uočene greške iz prošlosti.

Prema Uredbi o evaluaciji strateških dokumenata u Federaciji BiH („Službene novine Federacije BiH“, broj: 74/19), za sve strateške dokumente u Federaciji BiH obavezne su: (i) Ex-ante (prethodna evaluacija), koja se radi u fazi izrade strateških dokumenata prije njihovog usvajanja, i (ii) Evaluacija u toku, koja se radi u preposljednjoj godini implementacije strateških dokumenata. Ex-ante evaluacija se radi s ciljem unapređenja kvaliteta, relevantnosti i koherentnosti strateških dokumenata. Evaluacija u toku se radi s ciljem utvrđivanja stepena implementacije strateških dokumenata, te efektivnosti i efikasnosti planiranih mjera i rezultata prema zacrtanim ciljevima i očekivanjima, kao i sumiranja rezultata i osiguranja ulaznih elemenata za strateške dokumente za sljedeći planski ciklus. Evaluacija u toku će se raditi u preposljednjoj godini implementacije Strategije razvoja (2026. godine) i nju će, provesti nezavisni vanjski evaluator, dok će se evaluacija na sredini perioda implementacije raditi ukoliko se za njom ukaže potreba.

U okviru aktivnosti definiranja okvira za provođenje izrađen je Akcijski plan za implementaciju Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Unsko-sanskog kantona 2023.-2027. godina koji se nalazi u prilogu.

Akcijski plan minimalno sadrži sljedeće elemente:

- naziv strateškog cilja i prioriteta,
- naziv planiranih mjera i strateških projekata sa polaznim i ciljnim vrijednostima indikatora za praćenje rezultata mjere,
- okvirnu finansijsku vrijednost po godinama,
- očekivane izvore finansiranja,
- razdoblje implementacije,
- nositelje realizacije i
- ciljne grupe korisnika

3. AKCIJSKI PLAN

AKCIJSKI PLAN IMPLEMENTACIJE STRATEGIJE POLJOPRIVREDE I RURALNOG RAZVOJA UNSKO-SANSKOG KANTONA 2023.-2027. GODINA											
Strateški cilj 1:	Unaprijeđena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj										
Prioritet 1.1:	Povećati obim, produktivnost i konkurentnost poljoprivredne proizvodnje										
	Mjera		Aktivnost	Nositelj	Rok izvršenja	Budžet 2023.	Budžet 2024.	Budžet 2025.	Budžet 2026.	Budžet 2027.	Mjerljivi indikatori izvršenja
Mjera 1.1.1.	Direktna plaćanja poljoprivrednim proizvođačima u biljnoj i animalnoj proizvodnji										
		1.1.1.1	Donošenje Pravilnika za mjere direktnih plaćanja poljoprivrednim proizvođačima u biljnoj i animalnoj proizvodnji (ukoliko bude novih shema plaćanja)	Odjel za novčane podrške MPVŠ USK	2024.						- Pravilnik objavljen u Službenom glasniku USK
		1.1.1.2	Nadogradnja softvera za direktna plaćanja radi implementacije mjere direktnih plaćanja u biljnoj i animalnoj proizvodnji (ukoliko bude novih shema plaćanja)	Odjel za novčane podrške MPVŠ USK u saradnji sa Službom za IT	2024.						- Nadogradnja softvera je u funkciji implementacije mjera podrške direktnim plaćanjima u animalnoj proizvodnji
		1.1.1.3	Implementacija mjere podrške za direktna plaćanja	Odjel za novčane	2023.-2027.	9.500.000	9.200.000	8.900.000	8.600.000	8.400.000	- Broj korisnika (OPG/PG) koji

			poljoprivrednog zemljišta	Odjelom za novčanu podršku USK							Službenom glasniku USK
		1.1.2.5	Implementacija mjere podrške unapređenju upravljanja poljoprivrednim zemljištem	Odjel za novčane podrške MPVŠ USK	2023.- 2027.	700.000 (Budžet) 200.000 (Ostali izvori)	525.000 (Budžet) 200.000 (Ostali izvori)	525.000 (Budžet) 200.000 (Ostali izvori)	525.000 (Budžet) 200.000 (Ostali izvori)	525.000 (Budžet) 200.000 (Ostali izvori)	- Broj ha državnog poljoprivrednog zemljišta datog u zakup - % korištenja oraničnog zemljišta - Uređena površina poljoprivrednog zemljišta (ha) - Budžetski transferi u uređivanje poljoprivrednog zemljišta
Mjera 1.1.3.	Podrška pružanju savjetodavnih usluga poljoprivrednim proizvođačima										
		1.1.3.1	Donošenje Pravilnika za mjeru podrške pružanju savjetodavnih usluga poljoprivrednim proizvođačima	Sektor za poljoprivredu u saradnji sa Poljoprivrednim zavodom USK	2024.						- Pravilnik objavljen u Službenom glasniku USK
		1.1.3.2	Implementacija mjere podrške pružanju savjetodavnih usluga	Odjel za novčane podrške MPVŠ USK	2023. - 2027.		50.000	80.000	100.000	130.000	- Broj poljoprivrednih savjetodavaca

	rednih gazdinstava										
		1.1.5.1	Donošenje Pravilnika za mjere podrške ulaganjima u fizičku imovinu poljoprivrednih gazdinstava	Odjel za poljoprivredu u saradnji sa Odjelom za novčanu podršku USK	2024.						- Pravilnik objavljen u Službenom glasniku USK
		1.1.5.2	Implementacija mjere podrške ulaganjima u fizičku imovinu poljoprivrednih gazdinstava	Odjel za novčanu podršku USK	2023.-2027.	380.000 (Budžet) 1.000.000 (IFAD/ EU)	1.500.00 0 (Budžet) 1.000.000 (IFAD/ EU)	2.000.00 0 (Budžet) 1.000.000 (IFAD/ EU)	2.500.00 0 (Budžet) 1.000.000 (IFAD/ EU)	3.000.00 0 (Budžet) 1.000.000 (IFAD/ EU)	- Broj obuhvaćenih OPG/PG kao korisnika mjere - Vrijednost godišnjih investicija u fizičku imovinu OPG/PG
Prioritet 1.2.	<i>Unaprijediti lance vrijednosti i poboljšati kvalitet poljoprivrednih proizvoda</i>										
	Mjera		Aktivnost	Nositelj	Rok izvršenja	Budžet 2023.	Budžet 2024.	Budžet 2025.	Budžet 2026.	Budžet 2027.	Mjerljivi indikatori izvršenja
Mjera 1.2.1.	Podrška saradnji aktera u lancu snabdjevanja lokalnih tržišta - Pilot šema mlijeko, voće i povrće										
		1.2.1.1	Donošenje Pravilnika o načinu implementacije podrške u okviru sheme mlijeko, voće i povrće	Odjel za poljoprivredu u saradnji sa Odjelom za novčanu podršku USK	2023. - 2024.						- Pravilnik objavljen u Službenom glasniku USK

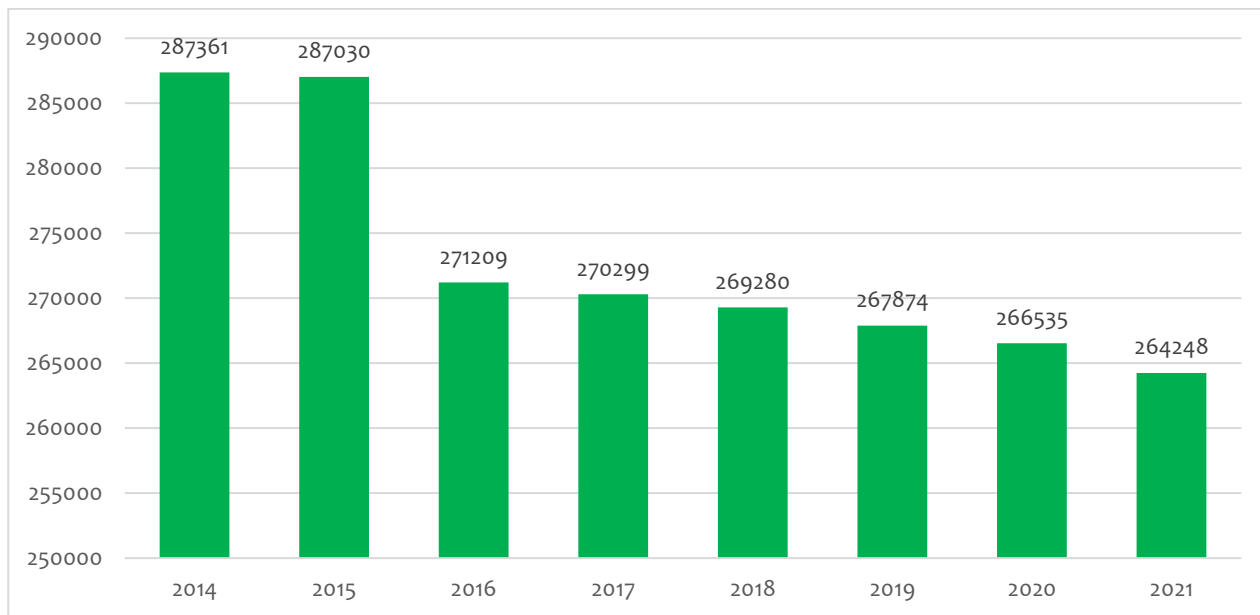
		1.2.1.2	Uspostava registra korisnika za pilot sheme mlijeka, voća i povrća	Odjel za poljoprivredu i odjel za novčanu podršku USK u saradnji sa Službom za IT	2024.							- Registar korisnika pilot shema mlijeka, voća i povrća uspostavljen i u funkciji je realizacije pilot mjere
		1.2.1.3	Implementacija mjere pilot sheme mlijeka, voća i povrća u javnim ustanovama (školama i predškolskim ustanovama)	Odjel za novčanu podršku USK	2023. - 2027	10.000 (Budžet) 10.000 (Ostali izvori)	10.000 (Budžet) 10.000 (Ostali izvori)	10.000 (Budžet) 10.000 (Ostali izvori)	10.000 (Budžet) 10.000 (Ostali izvori)	10.000 (Budžet) 10.000 (Ostali izvori)		- Broj korisnika podrške - Ukupan broj ustanova uključen u podršku
Mjera 1.2.2.	Podrška uspostavi (nedostajućih) proizvođačkih grupa i organizacija											
		1.2.2.1	Donošenje Pravilnika o načinu podrške uspostavi proizvođačkih grupa i organizacija	Odjel za poljoprivredu u saradnji sa Odjelom za novčanu podršku USK	2023. - 2024.							- Pravilnik objavljen u Službenom glasniku USK
		1.2.2.2	Implementacija mjere podrške uspostavi proizvođačkih grupa i organizacija	Odjel za novčanu podršku USK	2023. - 2027.	10.000 (Budžet) 20.000 (FAO/EU)	10.000 (Budžet) 20.000 (FAO/EU)	10.000 (Budžet) 20.000 (FAO/EU)	10.000 (Budžet) 20.000 (FAO/EU)	10.000 (Budžet) 20.000 (FAO/EU)		- Broj uspostavljenih proizvođačkih grupa Broj OPG uključenih u proizvođačke grupe

Prioritet 1.3. <i>Podržavati održivi ruralni razvoj i efikasnije upravljanje prirodnim resursima uz zaštitu prirode</i>											
	Mjera		Aktivnost	Nositelj	Rok izvršenja	Budžet 2023.	Budžet 2024.	Budžet 2025.	Budžet 2026.	Budžet 2027.	Mjerljivi indikatori izvršenja
Mjera 1.3.1.	Podrška organskoj proizvodnji										
		1.3.1.1	Donošenje Pravilnika za mjeru podrške organskoj proizvodnji	Odjel za poljoprivredu u saradnji sa Odjelom za novčanu podršku USK	2024.						- Pravilnik objavljen u Službenom glasniku USK
		1.3.1.2	Implementacija mjere podrške organskoj proizvodnji	Odjel za novčanu podršku USK	2023. - 2027.	0	10.000	10.000	10.000	10.000	- Broj proizvođača koji su u shemi organske proizvodnje - Broj ha u organskoj proizvodnji
Mjera 1.3.2.	Podrška uvođenju praksi upravljanju otpadom										
		1.3.2.1	Izrada Programa (studije) upravljanja otpadom u ruralnim područjima USK	Odjel za poljoprivredu MPVŠ USK	2023.- 2024.	20.000 (ostali izvor)					- Program (studija) upravljanja otpadom u ruralnim područjima USK USK
		1.3.2.2	Donošenje Pravilnika za mjeru podrške uvođenju praksi upravljanju otpadom	Odjel za poljoprivredu u saradnji sa Odjelom za	2024.						- Pravilnik objavljen u Službenom glasniku USK

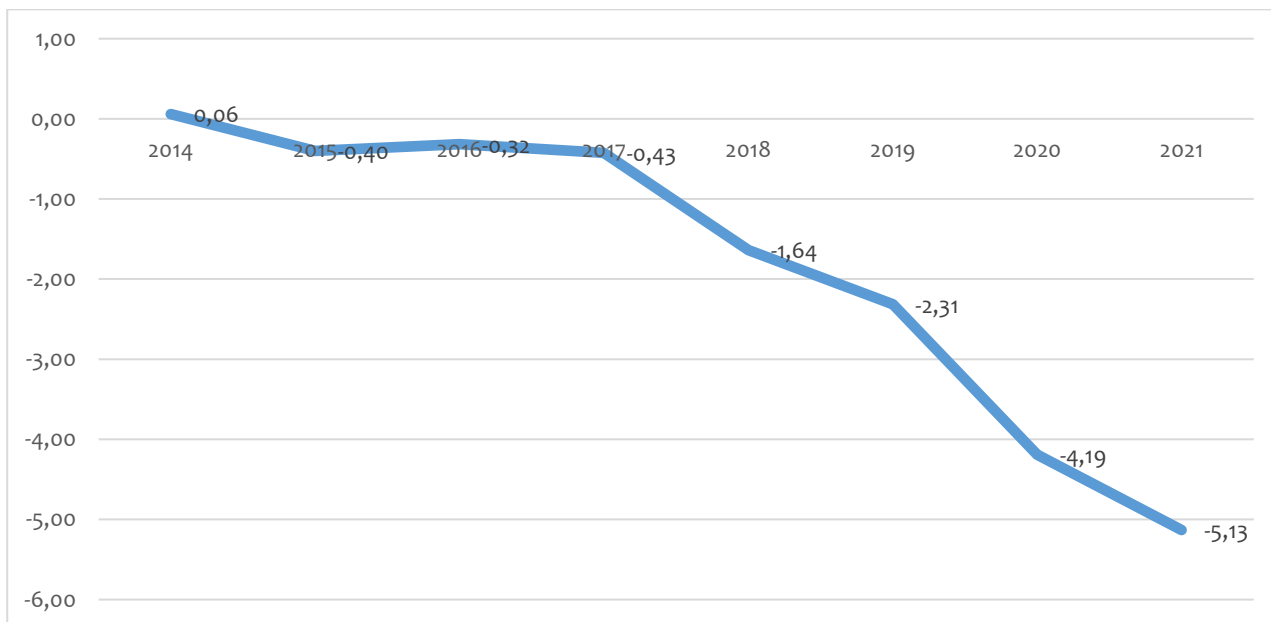
	poljoprivrednim proizvođačima za pokretanje poslovanja i osnivanje preduzeća u ruralnim područjima										
		1.3.4.1	Donošenje Pravilnika o podršci poslovanju mladih poljoprivrednika i osnivanju preduzeća u ruralnim područjima USK	Odjel za poljoprivredu u saradnji sa Odjelom za novčanu podršku USK	2023. - 2024.						- Pravilnik objavljen u Službenom glasniku USK
		1.3.4.2	Implementacije mjere podrške poslovanju mladih poljoprivrednika i osnivanju preduzeća u ruralnim područjima USK	Odjel za novčanu podršku USK	2024.	500.000	250.000	250.000	250.000	250.000	- Broj OPG koji su koristili mjeru za pokretanje poslovanja mladih poljoprivrednika - Broj žena koji su nosioci OPG/PG
Mjera 1.3.5.	Podrška razvoju infrastrukture i općih usluga u ruralnim područjima										
		1.3.5.1	Donošenje Pravilnika o podršci razvoju infrastrukture i općih	Odjel za poljoprivredu u saradnji sa Odjelom za	2023. - 2024.						- Pravilnik objavljen u Službenom glasniku USK

			usluga u ruralnim područjima USK	novčanu podršku USK							
		1.3.5.2	Implementacije mjere podrške razvoju infrastrukture i općih usluga u ruralnim područjima USK	Odjel za novčanu podršku USK	2024.	200.000 (IFAD/ Ostali izvori)	100.000 (Budžet) 200.000 (IFAD/ Ostali izvori)	100.000 (Budžet) 200.000 (IFAD/ Ostali izvori)	100.000 (Budžet) 200.000 (IFAD/ Ostali izvori)	100.000 (Budžet) 200.000 (IFAD/ Ostali izvori)	- Broj pokrenutih infrastrukturnih projekata u ruralnim područjima - Godišnja podrška razvoju infrastrukture i općih usluga u ruralnim područjima
Mjera 1.3.6.	Podrška lokalnom razvoju kroz podršku LEADER (CLLD) pristupu, LAG-ovima i izradi LPRR										
		1.3.6.1	Donošenje zakona o poljoprivredi i novčanim podsticajima Federacije BiH i formalizacija LEADER koncepta i osnivanja LAG-ova	MPVŠ FBIH	2023.						- Zakon o poljoprivredi i novčanim podsticajima Federacije BiH koji uključuju formalizaciju LEADER koncepta i osnivanja LAG-ova u Federaciji BiH

		1.3.6.2	Donošenje Pravilnika za mjeru podrške razvoju putem LEADER pristupa i aktivnosti LAG-ova	Sektor za poljoprivredu u suradnji sa Sektorom za RR	2023. - 2024.							- Pravilnik objavljen u Službenom glasniku USK
		1.3.6.3	Implementacija mjere podrške lokalnom razvoju kroz podršku LEADER pristupu i osnivanjima LAG-ova	PIU šumarstva u suradnji sa Sektorom za polj. i Službom za IT	2024.- 2027.	40.000 (EU)	50.000 (Budžet) 40.000 (EU)	50.000 (Budžet) 40.000 (EU)	50.000 (Budžet) 40.000 (EU)	50.000 (Budžet) 40.000 (EU)		- Broj LAG-ova - Broj LPRR

PRILOG 1**Kretanje (procijenjenog) broja stanovnika u Unsko-sanskom kantonu, Period 2014. - 2021.**

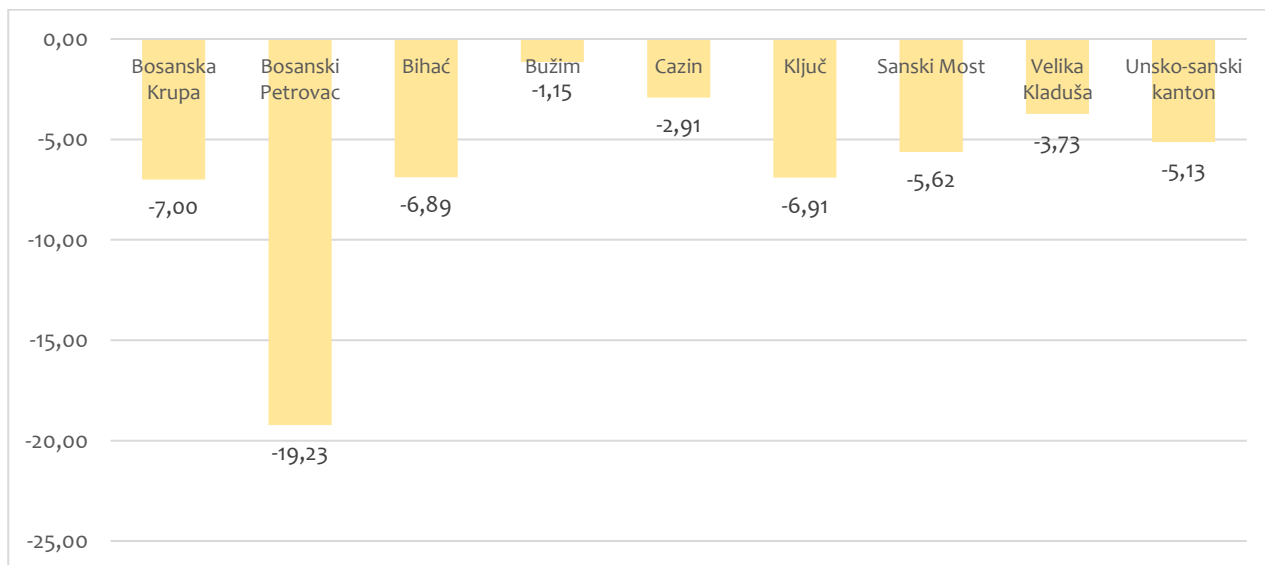
Izvor: Unsko-sanski kanton u brojkama, Period 2014-2021, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo

PRILOG 2**Kretanje prirodnog priraštaja stanovništva Unsko-sanskog kantona za period 2014.-2021. (u %)**

Izvor: Vlastita izračunavanja prof. Bajramovića (FAO konsultanta na izradi ovog dokumenta) na bazi statističkih podataka o procijenjenom broju stanovnika, rođenim i umrlima u Unsko-sanskom kantonu objavljenih u Publikaciji Unsko-sanski kanton u brojkama Federalnog zavoda za statistiku.

PRILOG 3

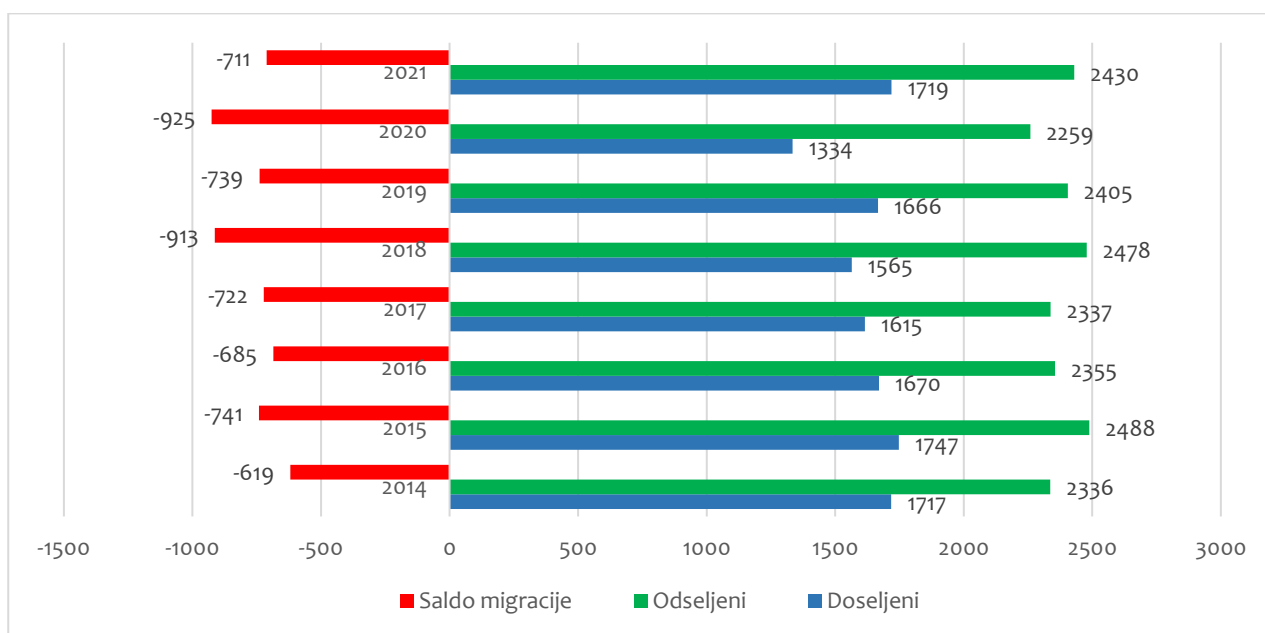
Prirodni priraštaj stanovništva po općinama/gradovima Unsko-sanskog kantona u 2021. godini (u %)

Izvor: Vlastita izračunavanja prof. Bajramovića (FAO konsultanta na izradi ovog dokumenta) na bazi statističkih podataka o procijenjenom broju stanovnika, rođenim i umrlima u Unsko-sanskom kantonu objavljenih u Publikaciji Unsko-sanski kanton u brojkama Federalnog zavoda za statistiku.

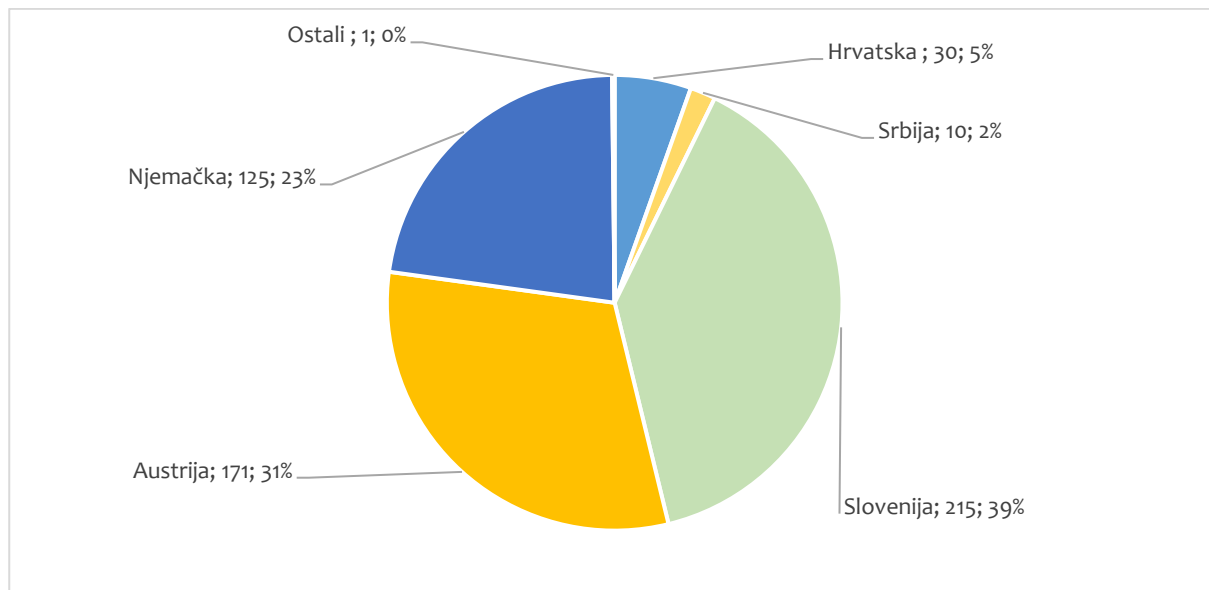
PRILOG 4

Kretanje broja odseljenih, doseljenih i saldo migracija stanovnika u Unsko-sanskom kantonu, Period 2014. – 2021.

Izvor: Statistički bilteni Migracije stanovništva za period 2014.-2021. Federalnog zavoda za statistiku

PRILOG 5
Struktura odseljenih stanovnika Unsko-sanskog kantona po zemljama (2021)

Izvor: Statistički bilten Migracije stanovništva za 2021. Federalnog zavoda za statistiku

PRILOG 6
**Broj domaćinstava po tipu naseljenih mjesta (urbano/ruralno)
u Unsko-sanskom kantonu po općinama/gradovima (2013)**

Općina/Grad	Broj domaćinstava			Struktura u % (Ukupno = 100)		
	Tip naseljenih mjesta			Tip naseljenih mjesta		
	Urbano	Ruralno	Ukupno	Urbano	Ruralno	Ukupno
Bosansko Krupa	3.279	4.393	7.672	42,74	57,26	100,00
Bosanski Petrovac	1.225	1.572	2.797	43,80	56,20	100,00
Bihać	13.416	4.877	18.293	73,34	26,66	100,00
Bužim	0	4.326	4.326	0,00	100,00	100,00
Cazin	3.998	12.684	16.682	23,97	76,03	100,00
Ključ	1.646	3.344	4.990	32,99	67,01	100,00
Sanski Most	5.346	6.499	11.845	45,13	54,87	100,00
Velika Kladuša	1.627	10.023	11.650	13,97	86,03	100,00
USK (ukupno)	30.537	47.718	78.255	39,02	60,98	100,00

Izvor: Popis stanovništva BiH 2013, Tabela Broj domaćinstava prema broju članova i tipu naseljenog mjesta po općinama/gradovima

PRILOG 7

Broj i struktura stanovništva po spolu i tipu naseljenih mjesta (urbano/ruralno)
u Unsko-sanskom kantonu po općinama/gradovima (2013)

Opis	Općina/Grad								USK Ukupno
	Bosanska Krupa	Bosanski Petrovac	Bihać	Bužim	Cazin	Ključ	Sanski Most	Velika Kladuša	
Urbano									
Ukupno	10.196	3.427	39.690	0	13.863	4.898	16.913	4.520	93.507
Muški	4.915	1.675	18.845	0	6.763	2.354	8.227	2.087	44.866
Ženski	5.281	1.752	20.845	0	7.100	2.544	8.686	2.433	48.641
Ženski/Ukupno (%)	51,79	51,12	52,52		51,22	51,94	51,36	53,83	52,02
Ruralno									
Ukupno	15.349	3.901	16.571	19.340	52.286	11.846	24.562	35.899	179.754
Muški	7.633	2.003	8.196	9.885	26.309	6.011	12.599	17.802	90.438
Ženski	7.716	1.898	8.375	9.455	25.977	5.835	11.963	18.097	89.316
Ženski/Ukupno (%)	50,27	48,65	50,54	48,89	49,68	49,26	48,71	50,41	49,69
Ukupno									
Ukupno	25.545	7.328	56.261	19.340	66.149	16.744	41.475	40.419	273.261
Muški	12.548	3.678	27.041	9.885	33.072	8.365	20.826	19.889	135.304
Ženski	12.997	3.650	29.220	9.455	33.077	8.379	20.649	20.530	137.957
Ženski/Ukupno (%)	50,88	49,81	51,94						
Ruralno/Ukupno									
Ukupno	60,09	53,23	29,45	100,00	79,04	70,75	59,22	88,82	65,78
Muški	60,83	54,46	30,31	100,00	79,55	71,86	60,50	89,51	66,84
Ženski	59,37	52,00	28,66	100,00	78,53	69,64	57,94	88,15	64,74

Izvor: Popis stanovništva 2013, Tabela: Stanovništvo prema starosti po petogodištima, spolu i tipu naseljenog mjesta po općinama/gradovima.

PRILOG 8

Broj domaćinstava prema broju članova u ruralnim naseljenim mjestima
u Unsko-sanskom kantonu po općinama/gradovima (2013)

Općina/grad	Broj članova domaćinstva								Uku- pno	Prosje- čan broj čl.
	1	2	3	4	5	6	7	8 i više		
Bosanska Krupa	616	882	799	925	590	331	152	98	4393	3,30
Bosanski Petrovac	468	498	247	206	87	43	13	10	1572	2,17
Bihać	776	1023	808	1029	645	358	142	96	4877	3,19
Bužim	290	469	615	1044	800	523	268	317	4326	4,31
Cazin	1070	1636	2194	3036	2109	1269	673	697	12684	3,99
Ključ	459	674	588	753	431	225	101	113	3344	3,33
Sanski Most	868	1142	1023	1456	892	539	256	323	6499	3,58
Velika Kladuša	1326	1847	1852	2220	1395	777	318	288	10023	3,40
USK (ukupno)	5.873	8.171	8.126	10.669	6.949	4.065	1.923	1.942	47718	3,59

Struktura u % (Ukupno = 100)									
Bosanska Krupa	14,02	20,08	18,19	21,06	13,43	7,53	3,46	2,23	100,00
Bosanski Petrovac	29,77	31,68	15,71	13,10	5,53	2,74	0,83	0,64	100,00
Bihać	15,91	20,98	16,57	21,10	13,23	7,34	2,91	1,97	100,00
Bužim	6,70	10,84	14,22	24,13	18,49	12,09	6,20	7,33	100,00
Cazin	8,44	12,90	17,30	23,94	16,63	10,00	5,31	5,50	100,00
Ključ	13,73	20,16	17,58	22,52	12,89	6,73	3,02	3,38	100,00
Sanski Most	13,36	17,57	15,74	22,40	13,73	8,29	3,94	4,97	100,00
Velika Kladuša	13,23	18,43	18,48	22,15	13,92	7,75	3,17	2,87	100,00
USK (ukupno)	12,31	17,12	17,03	22,36	14,56	8,52	4,03	4,07	100,00

Izvor: Popis stanovništva BiH 2013, Tabela Broj domaćinstava prema broju članova i tipu naseljenog mjesta po općinama/gradovima

PRILOG 9

Zaposlenost i nezaposlenost u Unsko-sanskom kantonu za period 2014.-2021.

Opis	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Radna snaga	78.258	78.288	77.974	79.849	75.859	72.318	72.067	70.338
Zaposleni	32.155	31.853	32.778	37.364	37.687	38.220	37.085	37.712
Od toga								
Muškarci	18.870	18.754	19.392	21.791	21.695	21.869	21.238	21.586
Žene	13.285	13.099	13.386	15.573	15.992	16.351	15.847	16.126
Zaposleni u sektoru poljoprivrede - A	1.177	1.131	1.293	1.510	1.551	1.494	1.533	1.619
Učešće sektora A u ukupnoj zaposlenosti (%)	3,66	3,55	3,94	4,04	4,12	3,91	4,13	4,29
Nezaposleni	46.103	46.435	45.196	42.485	38.172	34.098	34.982	32.626
Od toga								
Muškarci	23.757	23.899	22.909	21.032	19.155	15.203	15.558	14.670
Žene	22.346	22.536	22.287	21.453	19.017	18.895	19.424	17.956
Stopa nezaposlenost (%)								
Ukupna	58,9	59,3	58,0	53,2	50,3	47,2	48,5	46,4
Muškarci	55,7	56,0	54,2	49,1	46,9	41,0	42,3	40,5
Žene	62,7	63,2	62,5	57,9	54,3	53,6	55,1	52,7

Izvor: Statistički tematski bilten Zaposlenost, nezaposlenost i plaće Federalnog zavoda za statistiku i Bilteni Federalnog zavoda za programiranje razvoja Socio-ekonomski pokazatelji po općinama

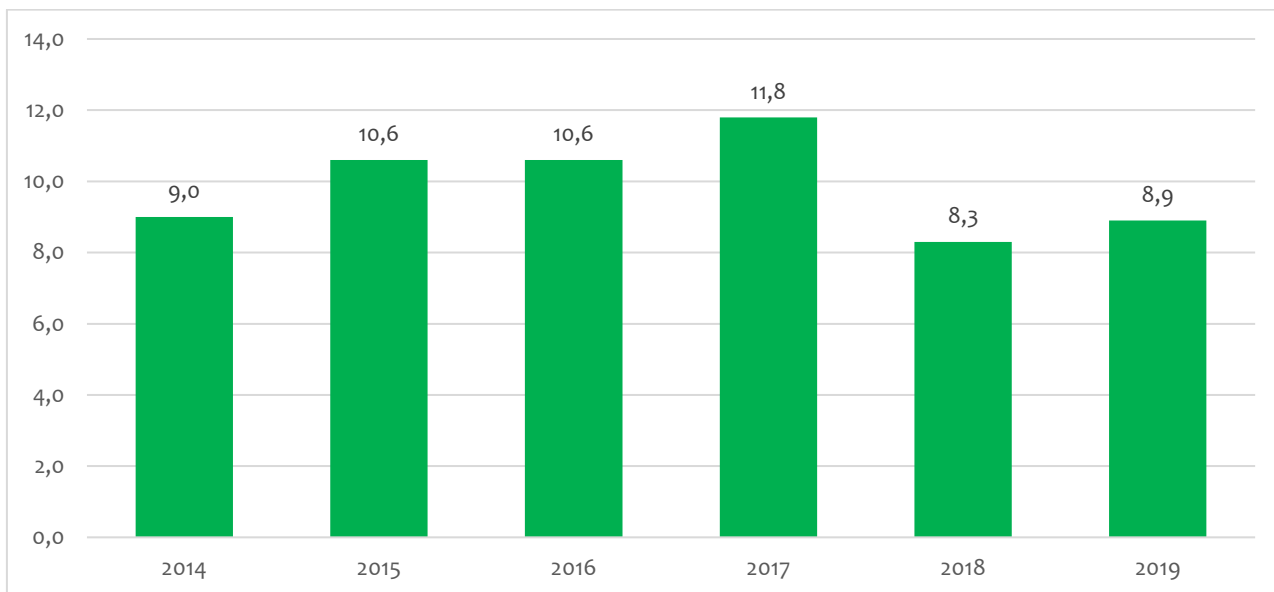
PRILOG 10

Zaposlenost, nezaposlenost i stopa nezaposlenosti po općinama/gradovima Unsko-sanskog kantona u 2014. i 2021. godini

Općina/Grad	2014			2021		
	Broj zaposlenih	Broj nezaposlenih	Stopa nezaposlenosti (%)	Broj zaposlenih	Broj nezaposlenih	Stopa nezaposlenosti (%)
Bihać	11813	10232	46,41	13440	7666	36,32
Bosanska Krupa	3032	4860	61,58	3503	3186	47,63
Bosanski Petrovac	1112	1138	50,58	1372	757	35,56
Bužim	1197	3989	76,92	1492	3360	69,25
Cazin	5667	10599	65,16	7147	8622	54,68
Ključ	1468	2552	63,48	1534	1693	52,46
Sanski Most	3857	4550	54,12	4256	3234	43,18
Velika Kladuša	4009	8421	67,75	4968	5677	53,33
Ukupno USK	32155	46341	59,04	37712	34194	47,55

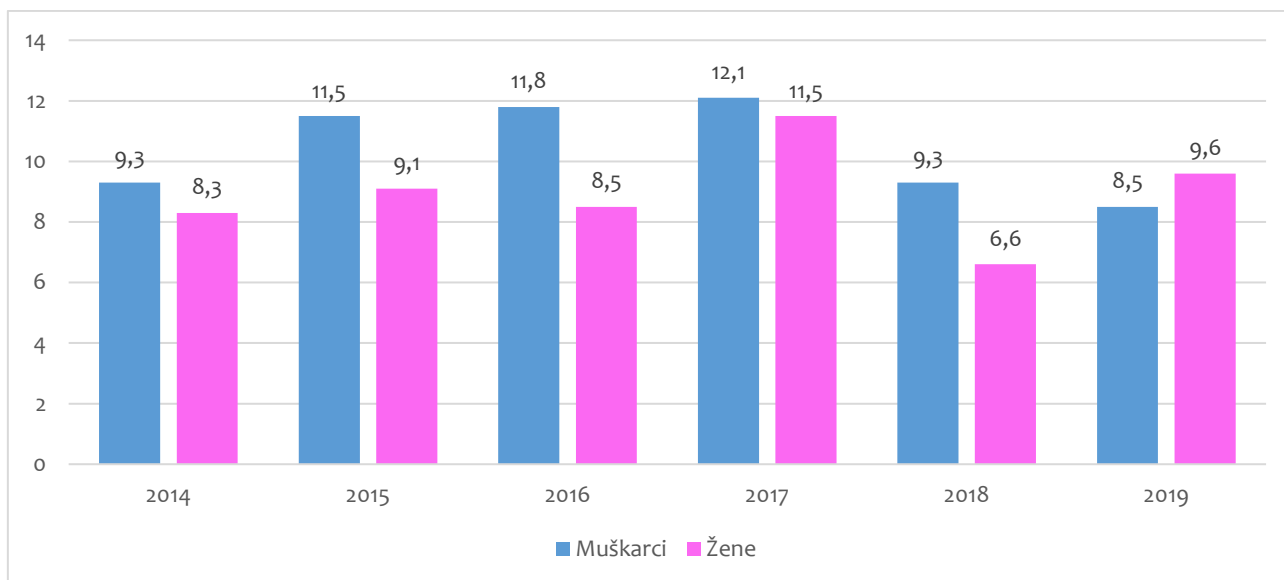
Izvor: Statistički tematski bilten Zaposlenost, nezaposlenost i plaće Federalnog zavoda za statistiku i Bilteni Federalnog zavoda za programiranje razvoja Socio-ekonomski pokazatelji po općinama

PRILOG 11

Učešće neformalne zaposlenosti sektora poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti u Federaciji BiH za period 2014. - 2019. (u %)

Izvor: Anketa o radnoj snazi

PRILOG 12

Učešće neformalne zaposlenosti u sektoru poljoprivrede po spolu u Federaciji BiH za period 2014. - 2019. (u %)

Izvor: Anketa o radnoj snazi

PRILOG 13

Struktura nezaposlenih osoba prema stručnoj spremi, ukupno i po općinama/gradovima Unsko-sanskog kantona (2021)

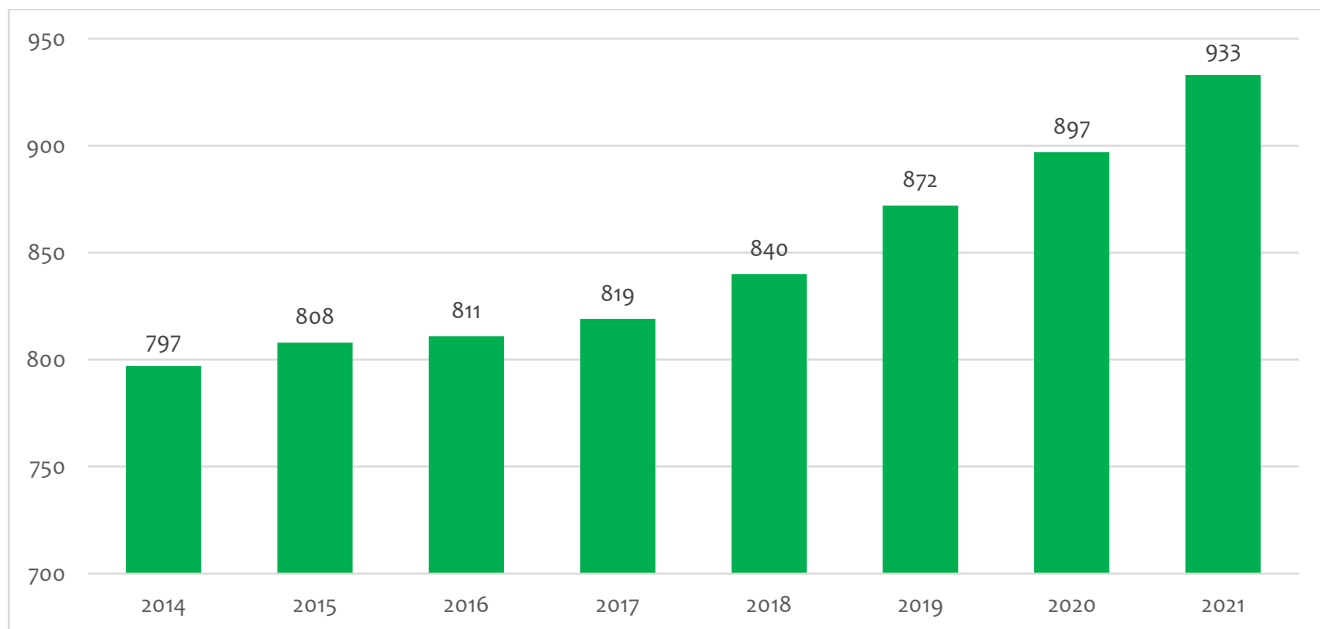
Općina	VSS	VŠS	SSS	NSS	VKV	KV	PKV	NKV	Ukupno
Bihac	656	138	2.228	17	15	1.900	294	2.174	7.422
Bosanska Krupa	126	25	728	11	6	763	86	1.298	3.043
Bosanski Petrovac	28	3	173	0	1	275	13	233	726
Bužim	110	17	456	0	1	631	78	1.726	3.019
Cazin	313	51	1.758	3	11	2.579	195	3.500	8.410
Ključ	50	13	297	3	4	573	47	601	1.588
Sanski Most	128	16	683	0	21	1.070	72	1.087	3.077
Velika Kladuša	119	19	796	0	5	1.406	142	2.854	5.341
Ukupno USK	1.530	282	7.119	34	64	9.197	927	13.473	32.626
<i>Od toga žene</i>									
U brojevima	1.124	174	4.617	31	9	4128	284	7589	17.956
Učešće u %	73,46	61,70	64,85	91,18	14,06	44,88	30,64	56,33	55,04

Izvor: Mjesečni statistički pregled Federacije BiH po kantonima

Napomena: VSS - visoka stručna sprema, VŠS - viša stručna sprema, SSS - srednja stručna sprema, VKV visoko kvalifikovani, (radnici) KV - kvalifikovani (radnici), PKV - prekvalifikovani (radnici), NKV - nisko-kvalifikovani (radnici).

PRILOG 14

Prosječna neto plaća u Unsko-sanskom kantonu, Period 2014. - 2021., U KM

Izvor: Bilteni Federalnog zavoda za programiranje razvoja - Socio-ekonomski pokazatelji po općinama

PRILOG 15**Nivo razvijenosti pojedinačnih općina/gradova (jedinica lokalne samouprave) u Unsko-sanskom kantonu (2021)**

Općina/grad	Rang	Grupa	Indeks	Prihodi od poreza	Stepen zaposlenosti	Kretanje stanovništva 2013-2021	Udio starog stanovništva	Stepen obrazovanja radne snage
Bihac	16	II	1,02	1,09	0,99	1,04	1,03	0,95
Bosanska Krupa	57	IV	0,69	0,49	0,57	0,82	1,04	0,68
Cazin	58	IV	0,69	0,36	0,39	1,02	1,23	0,65
Velika Kladuša	61	IV	0,66	0,35	0,48	1,04	1,19	0,46
Sanski Most	64	IV	0,64	0,34	0,38	0,8	0,97	0,89
Bosanski Petrovac	66	IV	0,64	0,66	1,03	0,04	0,55	0,87
Ključ	70	V	0,57	0,32	0,34	0,64	0,99	0,71
Bužim	71	V	0,55	0,15	0,25	1,09	1,35	0,21
USK	8	III	0,41	0,14	0,00	0,78	1,46	0,00

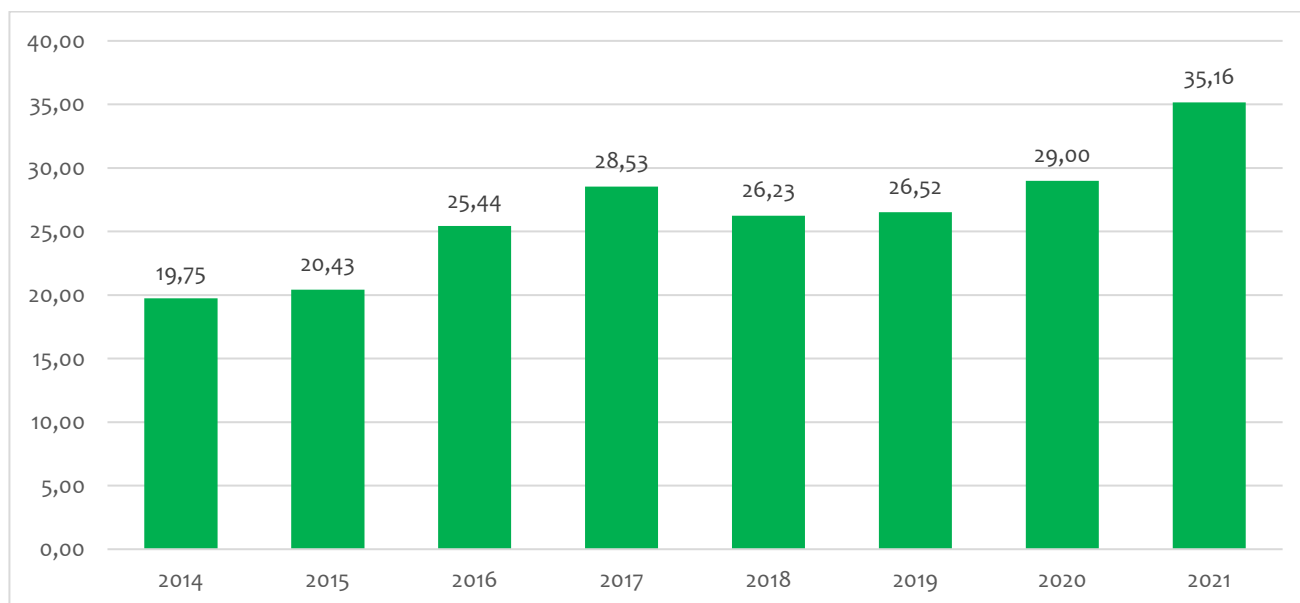
Ukupan broj općina/gradova 79

Ukupan broj kantona 10

Kanton Sarajevo br. 1, Indeks 2,02

JLS - Centar Sarajevo, br. 1, Indeks 2,34

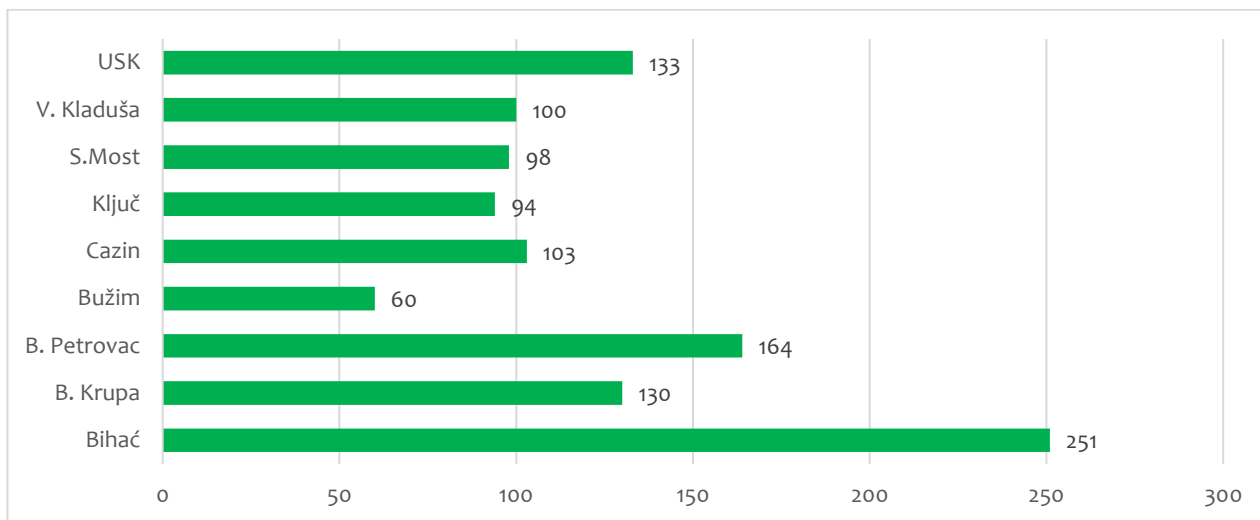
Izvor: Bilteni Federalnog zavoda za programiranje razvoja Socio-ekonomski pokazatelji po općinama

PRILOG 16**Prihodi od poreza u Unsko-sanskom kantonu u periodu 2014. -2021., U milionima KM**

Izvor: Bilteni Federalnog zavoda za programiranje razvoja - Socio-ekonomski pokazatelji po općinama

PRILOG 17

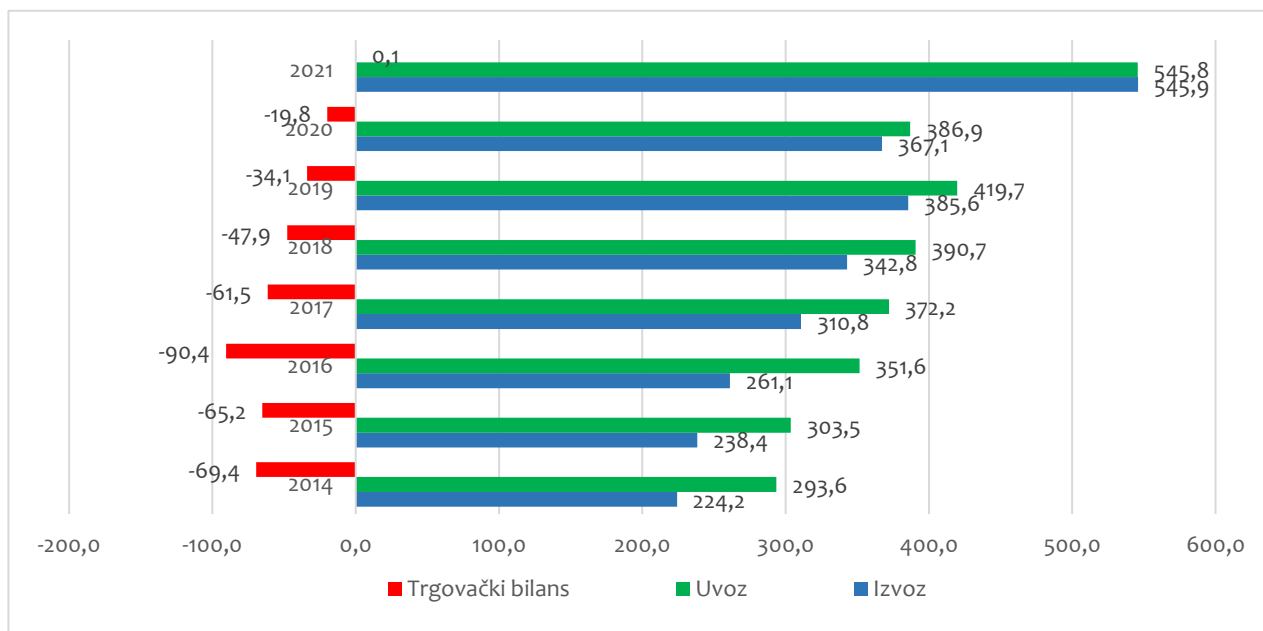
Prihodi od poreza po glavi stanovnika u Unsko-sanskom kantonu (ukupno i po općinama/gradovima), U KM (2021)

Izvor: Bilteni Federalnog zavoda za programiranje razvoja - Socio-ekonomski pokazatelji po općinama

PRILOG 18

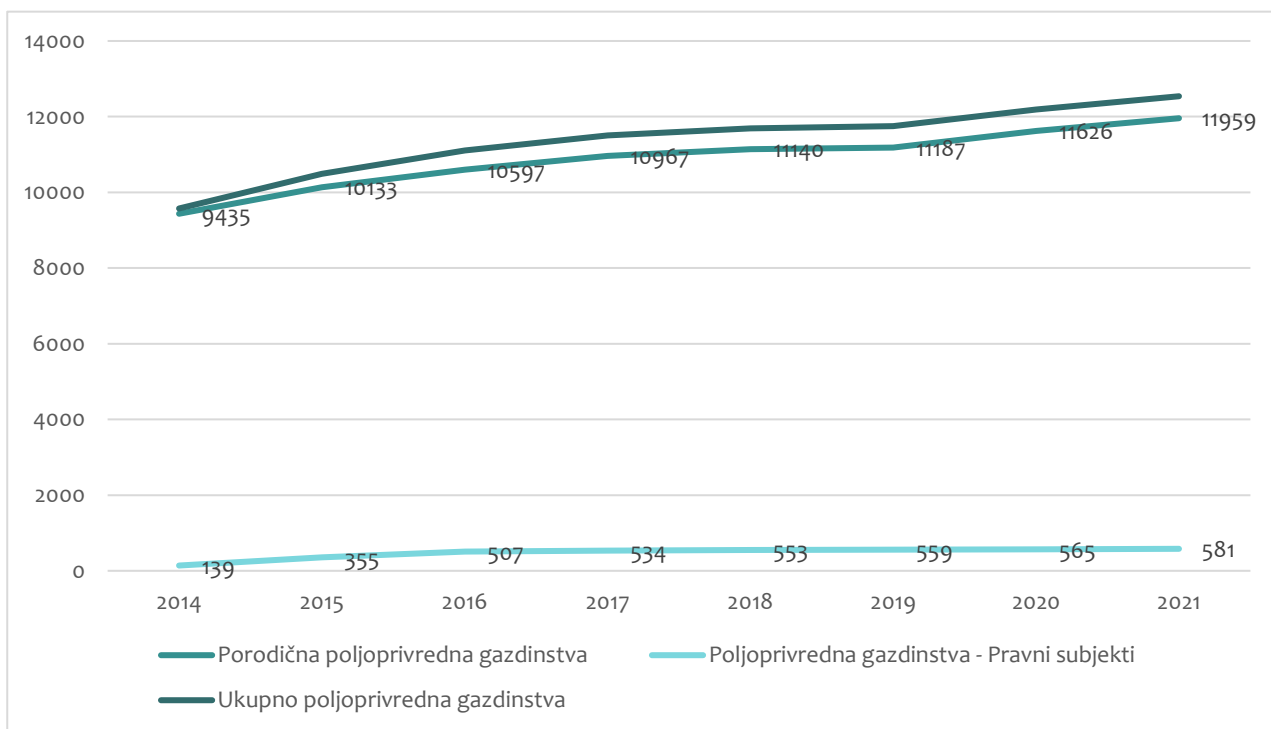
Ukupni izvoz i uvoz roba u Unsko-sanskom kantonu, Period 2014. - 2021., U milionima KM

Izvor: Kantoni u Brojkama - Unsko-sanski kanton, Federalni zavod za statistiku

PRILOG 19

Kretanje ukupnog broja registrovanih poljoprivrednih gazdinstava i pravnih subjekata na području Unsko-sanskog kantona u periodu 2014.- 2021.

Izvor: Registar poljoprivrednih gazdinstava i Registar klijenata Federalnog ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva

PRILOG 20

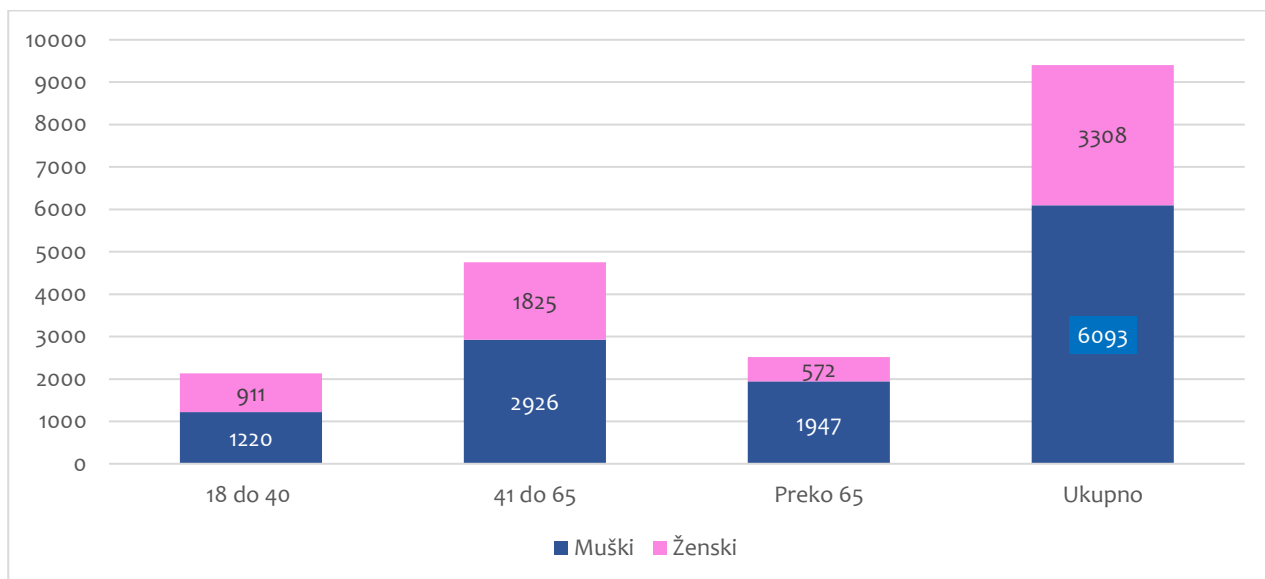
Struktura registrovanih poljoprivrednih gazdinstava na području Unsko-sanskog kantona po općinama/gradovima (2021)

Izvor: Registar poljoprivrednih gazdinstava i Registar klijenata Federalnog ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva

PRILOG 21

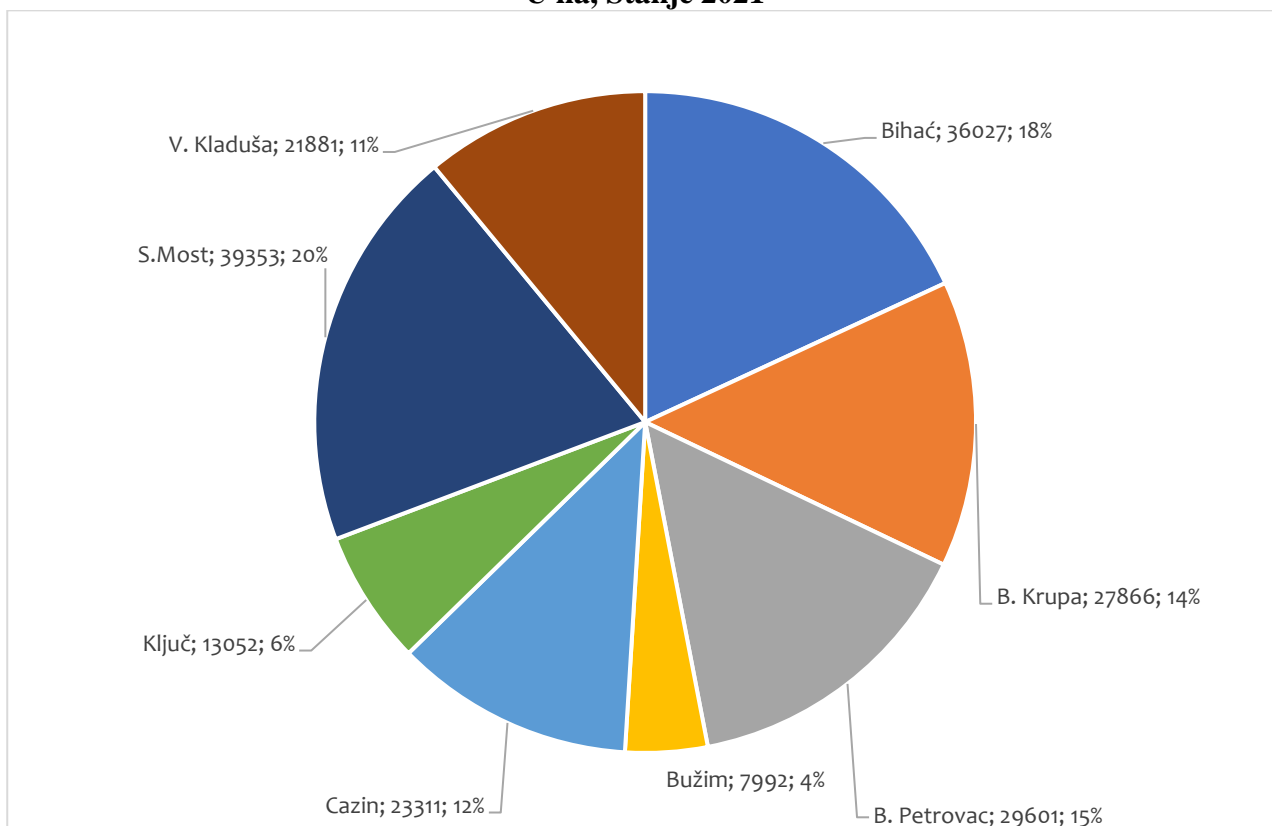
Struktura članova registrovanih poljoprivrednih gazdinstava po spolu u Unsko-sanskom kantonu (2021)

Izvor: Agregat podataka članova Radne grupe (predstavnik svih 8 administrativnih jedinica Unsko-sanskog kantona)

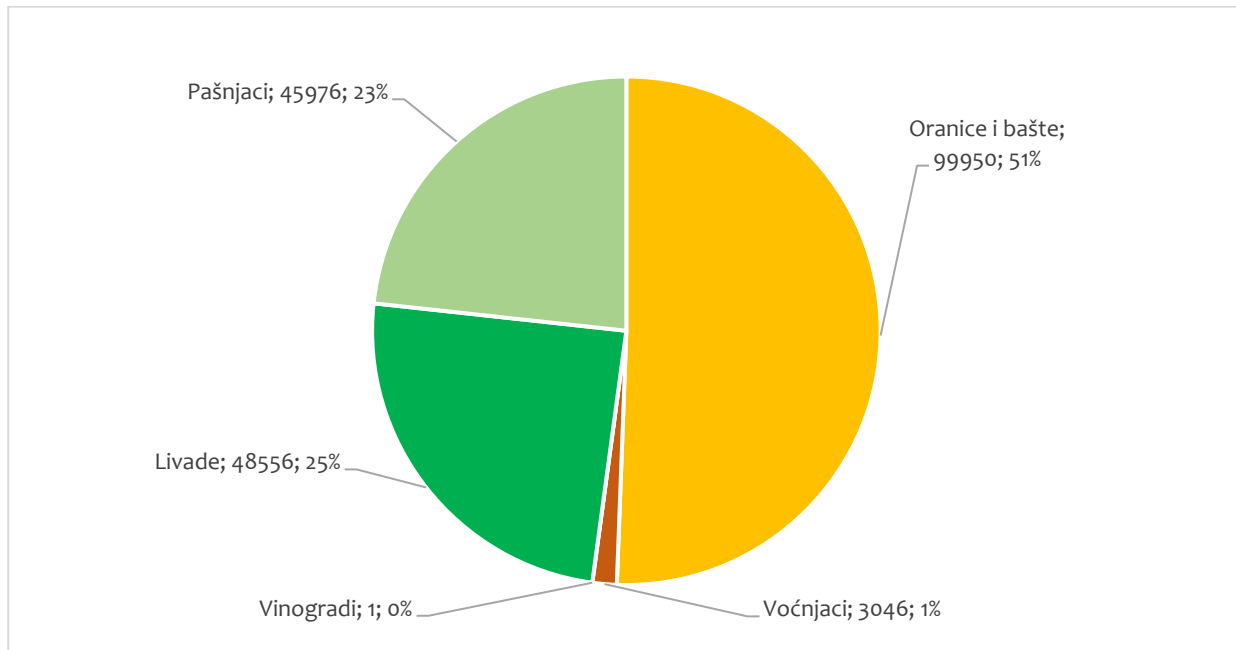
PRILOG 22

Struktura poljoprivrednog zemljišta po općinama/gradovima Unsko-sanskog kantona, U ha, Stanje 2021

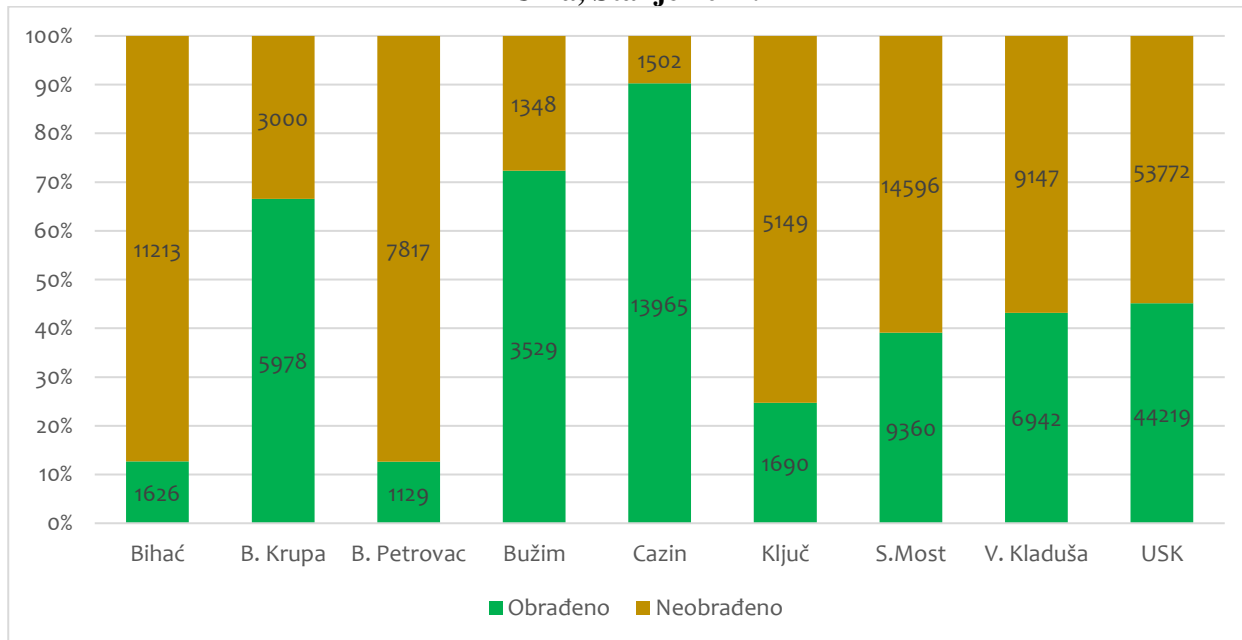
Izvor: Federalni zavod za programiranje, Socioekonomski pokazatelji po općinama FBiH, 2021.

PRILOG 23
Struktura poljoprivrednog zemljišta Unsko-sanskog kantona, U ha, Stanje 2021

Izvor: Federalni zavod za programiranje, Socioekonomski pokazatelji po općinama FBiH, 2021.

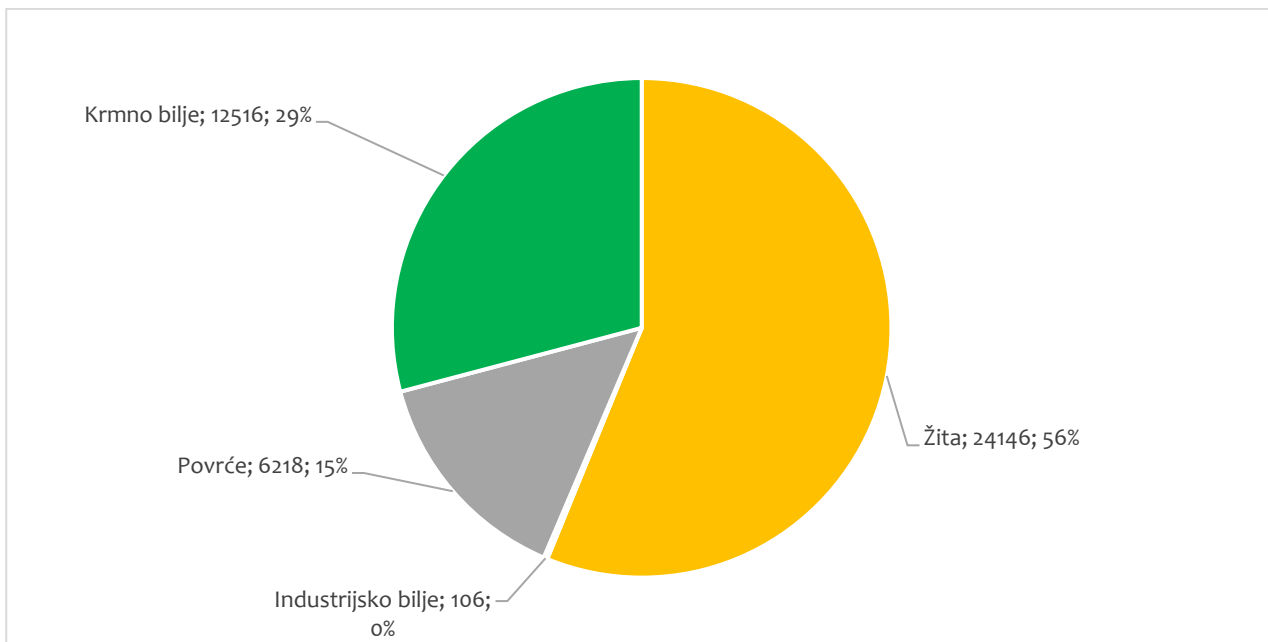
PRILOG 24
Oranično zemljište prema načinu korištenja u USK po općinama/gradovima, U ha, Stanje 2021.

Izvor: Federalni zavod za programiranje, Socioekonomski pokazatelji po općinama FBiH, 2021.

PRILOG 25

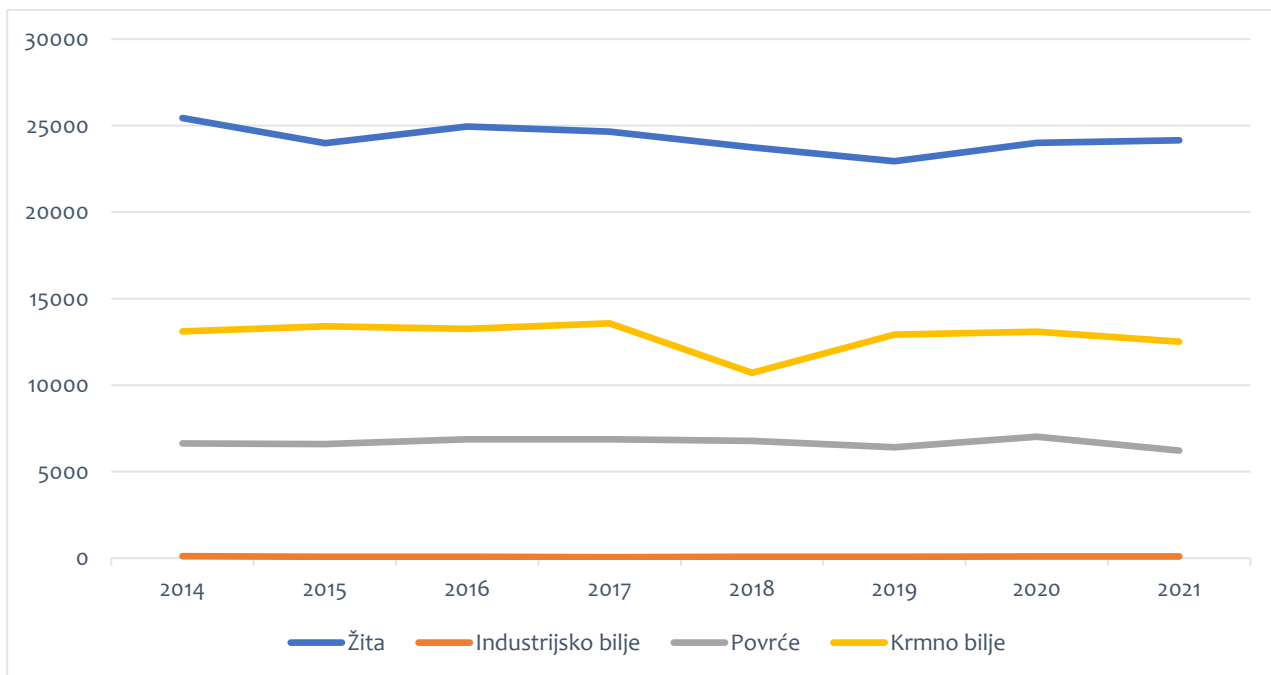
Struktura zasijanih oraničnih površina u Unsko-sanskom kantonu (2021)

Izvor: Bilten Biljna proizvodnja u Federaciji BiH, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo.

PRILOG 26

Trend zasijanih oraničnih površina po pojedinim grupama proizvoda u Unsko-sanskom kantonu za period 2014.-2021., U ha

Izvor: Bilten Biljna proizvodnja u Federaciji BiH, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo.

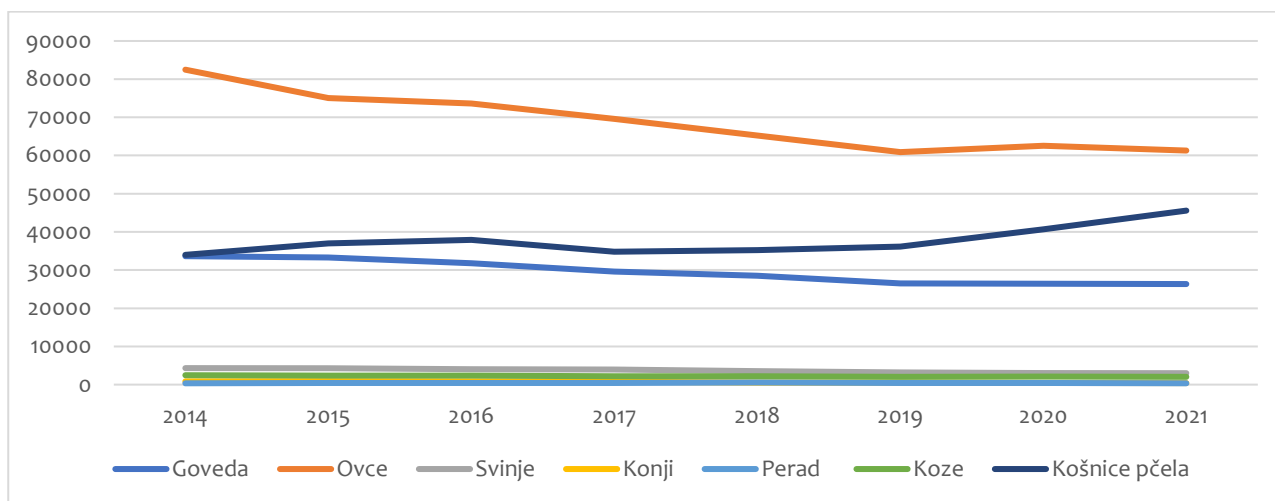
PRILOG 27

Broj rodni stabala, ukupni i prosječni prinosi važnijih voćnih kultura u USK
za period 2014.-2021.

Kultura	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Broj rodni stabala								
Trešnje	34058	28552	34630	33623	32813	32810	32751	33186
Višnje	7435	7430	7948	8077	8076	8071	8063	9177
Jabuke	153001	155231	152418	151270	146750	144880	144720	144699
Kruške	59101	59900	59354	59597	59880	58150	58435	58204
Šljive	962553	928248	892946	858865	794140	755160	734000	729842
Breskve	3880	3880	3839	3763	3791	3480	3588	3880
Orasi	76216	74875	74946	78145	78240	78680	78840	78868
Proizvodnja (u tonama)								
Trešnje	124	305	119	179	307	220	212	116
Višnje	63	68	69	63	86	63	73	64
Jabuke	1078	2015	1288	889	2384	668	1490	1308
Kruške	231	566	314	217	698	199	344	275
Šljive	3091	3543	3263	2283	7042	2387	2205	1624
Breskve	7	9	6	8	8	5	11	4
Orasi	134	1059	132	86	862	156	142	177
Prosječni prinos (kg/rodnom stablu)								
Trešnje	3,6	10,7	3,4	5,3	9,4	6,7	6,5	3,5
Višnje	8,5	9,2	8,7	7,8	10,6	7,8	9,1	7,0
Jabuke	7,0	13,0	8,5	5,9	16,2	4,6	10,3	9,0
Kruške	3,9	9,4	5,3	3,6	11,7	3,4	5,9	4,7
Šljive	3,2	3,8	3,7	2,7	8,9	3,2	3,0	2,2
Breskve	1,8	2,3	1,6	2,1	2,1	1,4	3,1	1,0
Orasi	1,8	14,1	1,8	1,1	11,0	2,0	1,8	2,2

Izvor: Bilten Biljna proizvodnja u Federaciji BiH, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo.

PRILOG 28

Trend brojnog stanja osnovnih vrsta stoke na području Unsko-sanskog kantona
u periodu 2014. – 2021.

Izvor: Unsko-sanski kanton u brojkama korigiran sa bazom podataka o stočnoj proizvodnji Federalnog zavoda za statistiku (period 2014.-2021).

PRILOG 29**Pregled procijenjene proizvodnje mesa na području Unsko-sanskog kantona, Period 2014.-2020.,
Bruto težina u tonama**

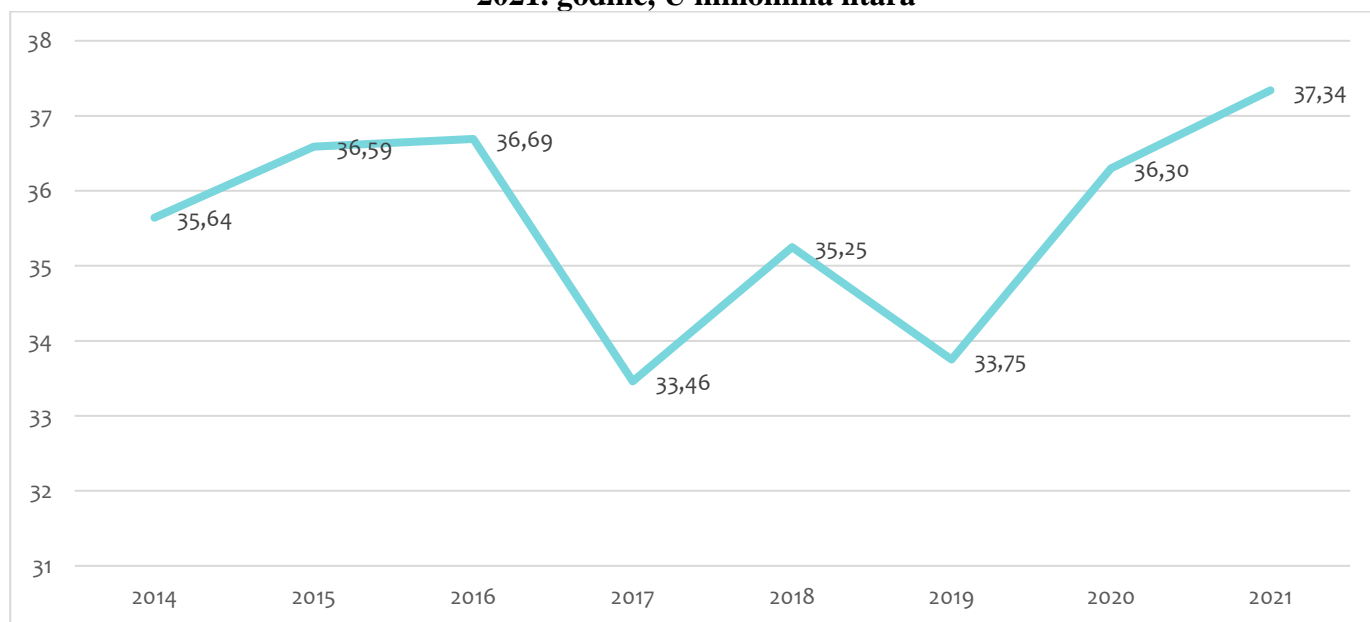
Vrsta mesa	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Goveđe meso	5261	5360	6206	5046	3850	3222	4633
Svinjsko meso	691	690	668	598	568	499	433
Ovčje meso	2099	1974	1953	1645	1514	1429	1439
Meso peradi	1681	2579	2986	2778	3554	3085	2956

Izvor: Vlastita izračunavanja prof. Bajramovića (FAO konsultanta na izradi ovog dokumenta)

PRILOG 30**Trend ostvarene proizvodnje mlijeka na području Unsko-sanskog kantona, Period 2014.-2021.**

Vrsta proizvodnje	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Broj muženih krava	20896	22344	21037	20285	18962	17055	16838	16100
Kravlje mlijeko (mil. lit.)	53,10	53,41	52,15	50,47	48,77	49,16	49,24	51,57
Po muženoj kravi (lit.)	2541	2390	2479	2488	2572	2882	2924	3203
Broj muženih ovaca	12560	12322	10435	8915	7539	6307	6526	5752
Ovčije mlijeko (mil. lit.)	0,56	0,50	0,44	0,37	0,32	0,19	0,26	0,22
Po muženoj ovci (lit.)	45	40	42	42	42	30	39	38
Broj muženih koza	1467	1360	1440	1195	1082	1067	891	1000
Kozije mlijeko (000. lit.)	242	224	245	180	167	159	131	143
Po muženoj kozi (lit.)	165	165	170	151	154	149	147	143

Izvor: Unsko-sanski kanton u brojkama korigiran sa bazom podataka o stočnoj proizvodnji Federalnog zavoda za statistiku (period 2014.-2021.).

PRILOG 31**Isporučena količina kravljeg mlijeka po godinama u Unsko-sanskom kantonu u periodu od 2014. - 2021. godine, U milionima litara**

Izvor: Godišnji Izvještaji o realizaciji kantonalnih i federalnih novčanih podrški u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji Ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Unsko-sanskog kantona

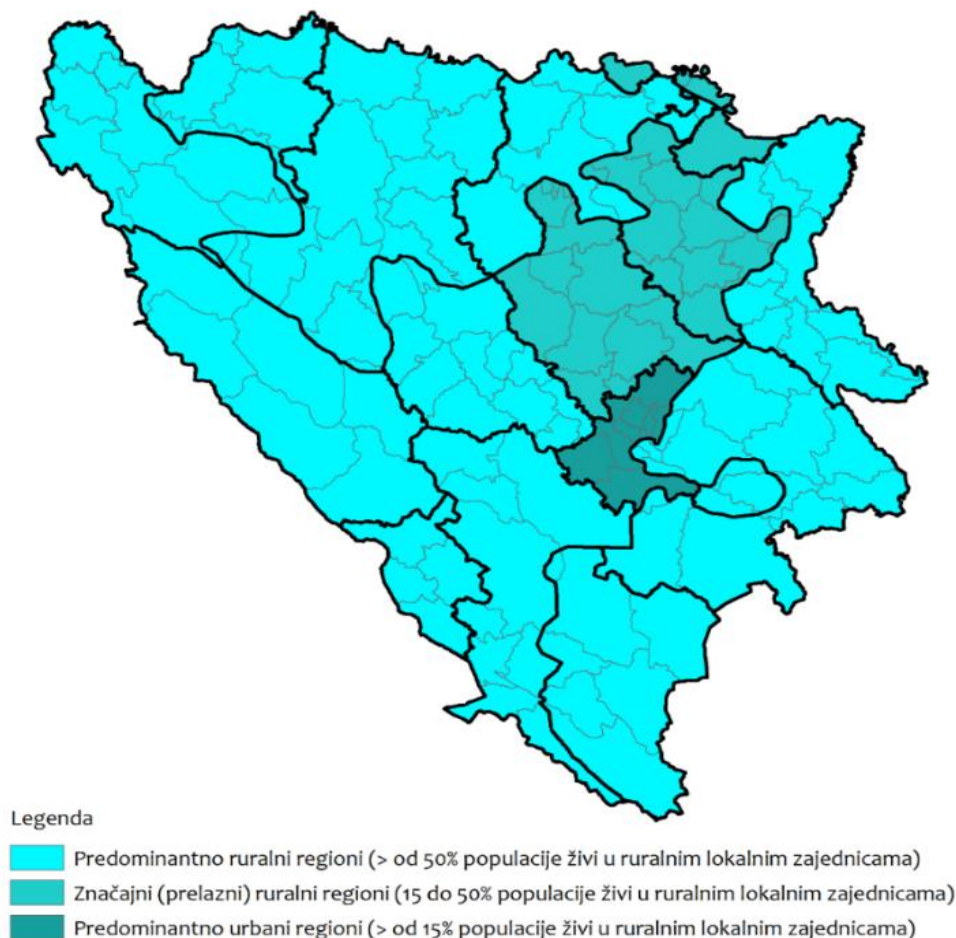
PRILOG 32**Lista kulturno-historijskih spomenika na području Unsko-sanskog kantona**

Općina/grad	Lista nacionalnih spomenika
Bihać	Fethija džamija sa haremom, devet grobnih ploča i natpisima, graditeljska cjelina Hidroelektrane (Mala HE „Bihać“, ili HE Jarak ili HE Kanal Una) na Jarku, industrijska graditeljska cjelina Kapetanova kula, historijska građevina Konak, mjesto i ostaci historijske građevine Prahistorijska gradina, srednjovjekovni i osmanski grad Sokolac u selu Sokolac, historijsko područje Ripač, arheološko područje Srpski pravoslavni manastir Rmanj sa ostacima originalnih fresaka u Martin Brodu, historijska građevina - mjesto i ostaci graditeljske cjeline Turbe – Mauzolej, historijska građevina Ulomak kamene japodske urne sa predstavom japodskih konjanika iz Založja, pokretno dobro Zbirka umjetničkih djela Dževada Hoze u Muzeju Unsko-sanskog kantona u Bihaću, pokretno dobro Zbirka umjetničkih djela Jovana Bijelića u Muzeju Unsko-sanskog kantona u Bihaću, pokretno dobro Zgrada Kloстера (Samostan i škola časnih sestara Klanateljica Krvi Kristove i Zgrada I zasjedanja AVNOJ-a (Muzej AVNOJ-a), graditeljska cjelina Zgrada Krajina puteva, historijski spomenik Župna crkva sv. Ante Padovanskog sa grobnicom bihaćkog plemstva (grobnica hrvatskih velikaša), graditeljska cjelina Ploča desne bočne strane japodske kamene urne iz Golubića, pokretno dobro
Bosanska Krupa	Stari grad Jezerski u Jezerskom, graditeljska cjelina Tvrđava, historijsko područje
Bosanski Petrovac	Ostaci srednjovjekovne crkve i nekropola sa stećcima na lokalitetu Crkvina u Koluniću, arheološko područje Stari grad Bjelaj (Bilaj) u Bjelaju, historijska cjelina Zbirka umjetničkih djela i ličnih predmeta Jovana Bijelića, pokretno dobro
Bužim	Stara drvena džamija u Bužimu, graditeljska cjelina Stara džamija u Lubardi, historijska građevina Stari grad Bužim, graditeljska cjelina
Cazin	Kajtavovića nišani, Donja Lučka, grobljanska cjelina Kuća Nurije Pozderca (kuća porodice Pozderac), historijska građevina Stari grad Bijela Stijena, graditeljska cjelina Stari grad Cazin sa džamijom, graditeljska cjelina
Ključ	Stari grad Kamičak, historijsko područje Stari grad Ključ, graditeljska cjelina
Sanski Most	Memorijalni kompleks Šušnjar Most u Starom Majdanu (Rimski most), Stari grad Kamengrad, Zgrada II zasjedanja ZAVNOBIH-a
Velika Kladuša	Crkva svetog Velikomučenika Georgija, historijski spomenik Gradska džamija sa haremom, graditeljska cjelina Stari grad Todorovo (Novigrad) i džamija u Todorovu, historijsko područje Tvrđava Vrnograč u Vrnograču, graditeljska cjelina Utvrđeni grad Podzvizd, graditeljska cjelina

Izvor: Plan zaštite okoliša Unsko-sanskog kantona 2014. – 2019.

PRILOG 33

Raspored regiona Bosne i Hercegovine prema stepenu ruralnosti (OECD kriterij)

Izvor: Hodžić, H. (2019)

PRILOG 34

Prosječni mjesečni izdaci prema kategorijama izdataka i tipu naselja u Federaciji BiH, U KM, 2015. godina

Opis	Tip naselja		Ukupno
	Urbano	Ruralno	
Hrana i piće	433,38	467,19	451,74
Neprehrana	1161,05	968,21	1056,30
Ukupno	1594,43	1435,39	1508,04
Struktura u % (Ukupno = 100)			
Hrana i piće	27,2	32,5	30,0
Neprehrana	72,8	67,5	70,0
Ukupno	100,00	100,00	100,00

Izvor: Anketa o potrošnji domaćinstava u Federaciji BiH, 2015, konačni rezultati, Saopćenje br. 21.3.1, Sarajevo, 2017.

PRILOG 35

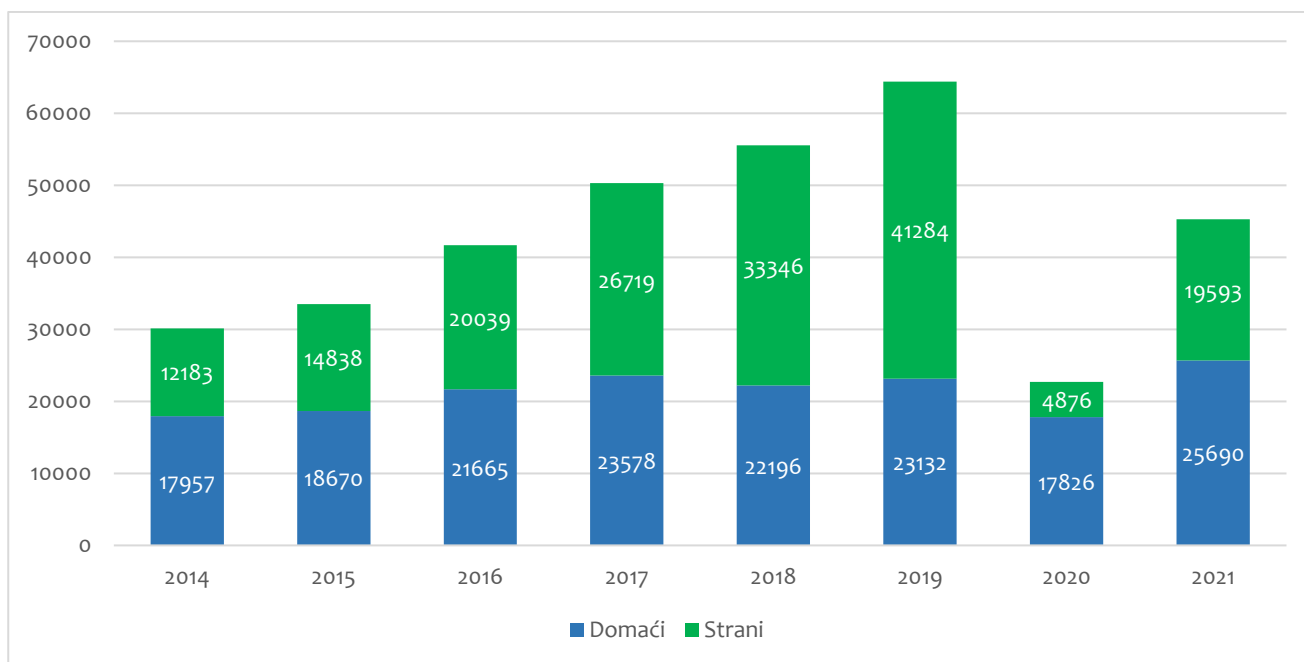
Glavni indikatori relativnog siromaštva u Federaciji BiH (2011 i 2015)³⁸

Opis	2011	2015
Relativna linija siromaštva (KM)	416,40	389,26
Siromašna domaćinstva	104.053	104.666
Ukupan broj domaćinstava	652.129	652.129
Siromašni stanovnici	349.756	332.328
Ukupan broj stanovnika	2.043.587	1.943.513
Stopa siromaštva		
Siromašna domaćinstva	16,0	16,0
Siromašni stanovnici	17,1	17,1
Jaz siromaštva (%)		
Domaćinstva	26,6	25,8
S80/S20	5,2	5,2
Gini koeficijent	0,31	0,31

Izvor: Anкета o potrošnji domaćinstava u Federaciji BiH, 2015, konačni rezultati, Saopćenje br. 21.3.1, Sarajevo, 2017.

PRILOG 36

Broj dolazaka turista u Unsko-sanski kanton prema tipu gostiju, Period 2014. - 2021.

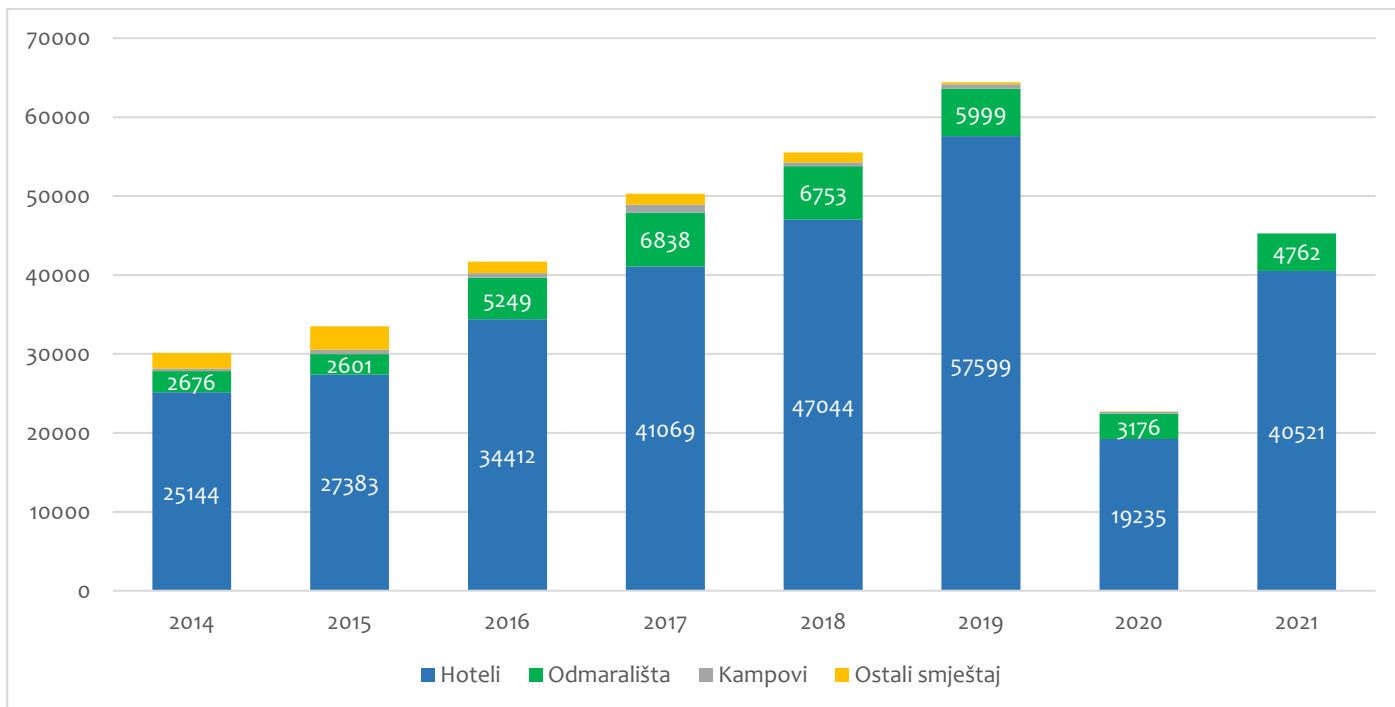

Izvor: Kantoni u brojkama - Unsko-sanski kanton, Federalni zavod za statistiku

³⁸ U javnim dokumentima se najčešće spominju dvije mjere – odnos S80/S20 i Gini koeficijent (Džini koeficijent). Odnos S80/S20 je odnos ukupnog ekvivalentnog prihoda 20% populacije jedne zemlje sa najvišim prihodima, prema ukupnom ekvivalentnom prihodu 20% populacije sa najnižim prihodima. Što je veći ovaj odnos, veće su nejednakosti. Gini koeficijent je druga mjera za praćenje nejednakosti u raspodjeli prihoda, ali ovog puta cijele populacije, a ne samo 20% sa najvišim, odnosno, najnižim prihodom. Gini koeficijent se kreće u rasponu od 0 do 1. Kada bi njegova vrijednost bila 0, to bi značilo da je postignuta idealna jednaka raspodjela prihoda i da svi stanovnici imaju isti prihod. S druge strane, kada bi Gini bio 1, to bi značilo da jedna osoba prima sav raspoloživi prihod u jednoj zemlji, odnosno, da je postignuto stanje savršene nejednakosti.

PRILOG 37

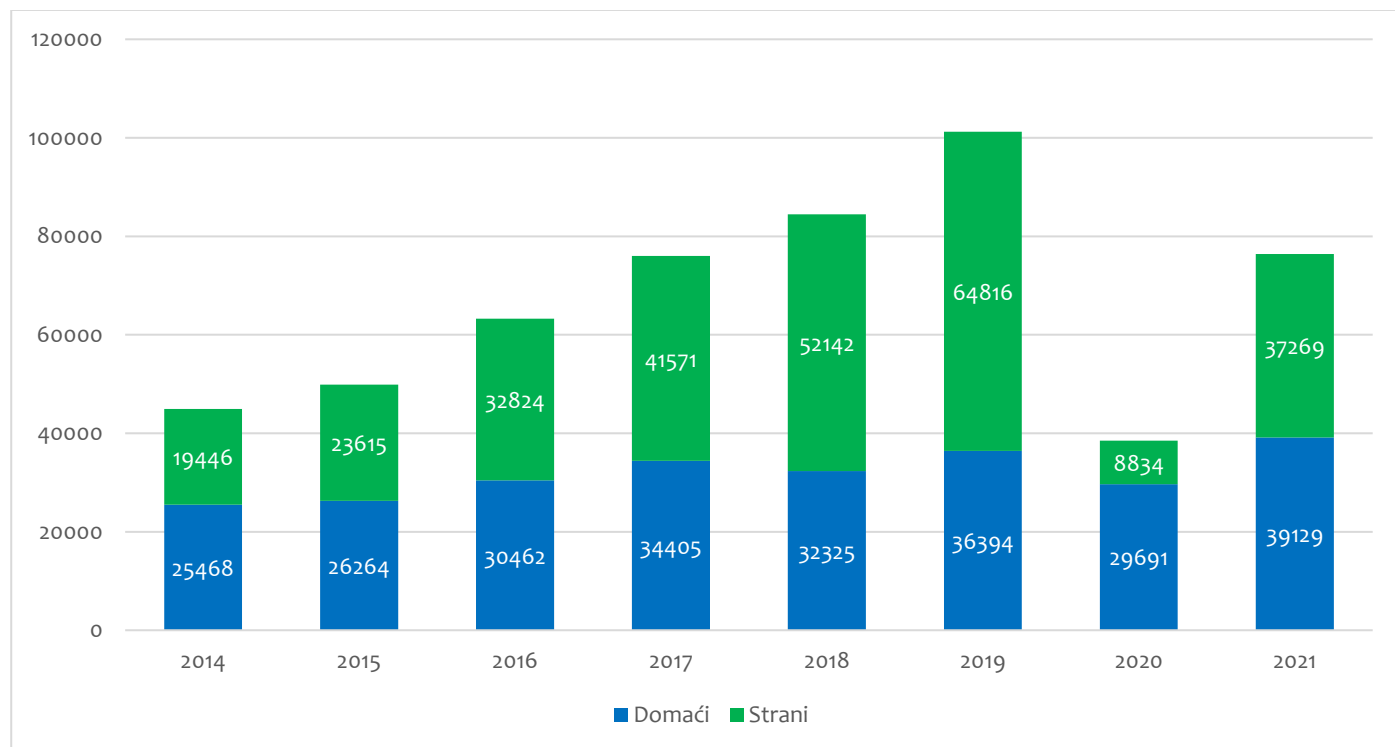
Broj dolazaka turista u Unsko-sanski kanton prema tipu smještaja, Period 2014. - 2021.

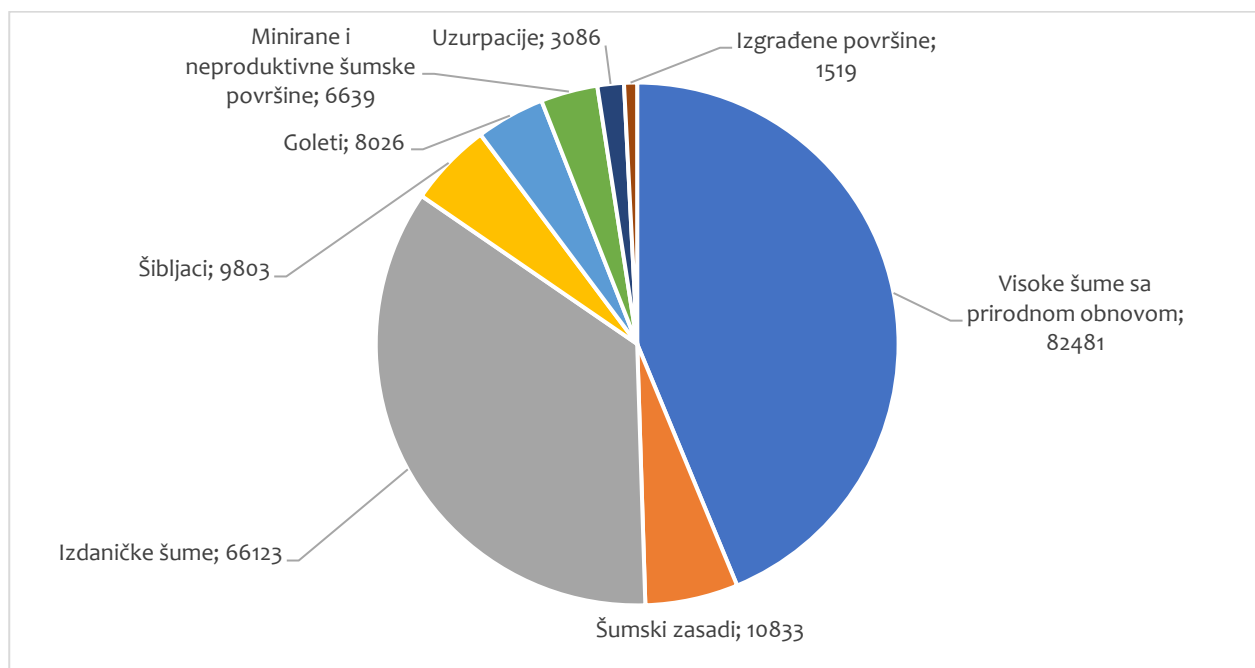
Izvor: Kantoni u brojkama - Unsko-sanski kanton, Federalni zavod za statistiku

PRILOG 38

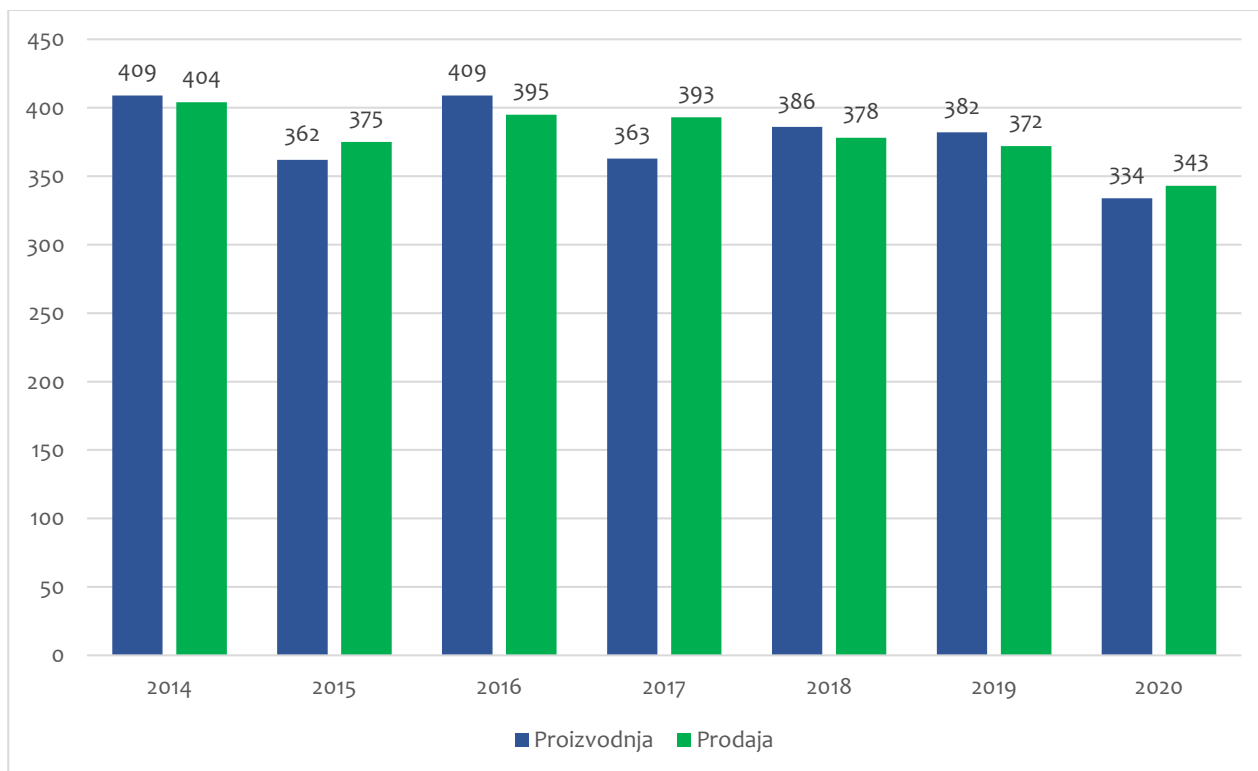
Broj noćenja turista u Unsko-sanski kanton prema tipu gostiju, Period 2014. - 2021.

Izvor: Kantoni u brojkama - Unsko-sanski kanton, Federalni zavod za statistiku

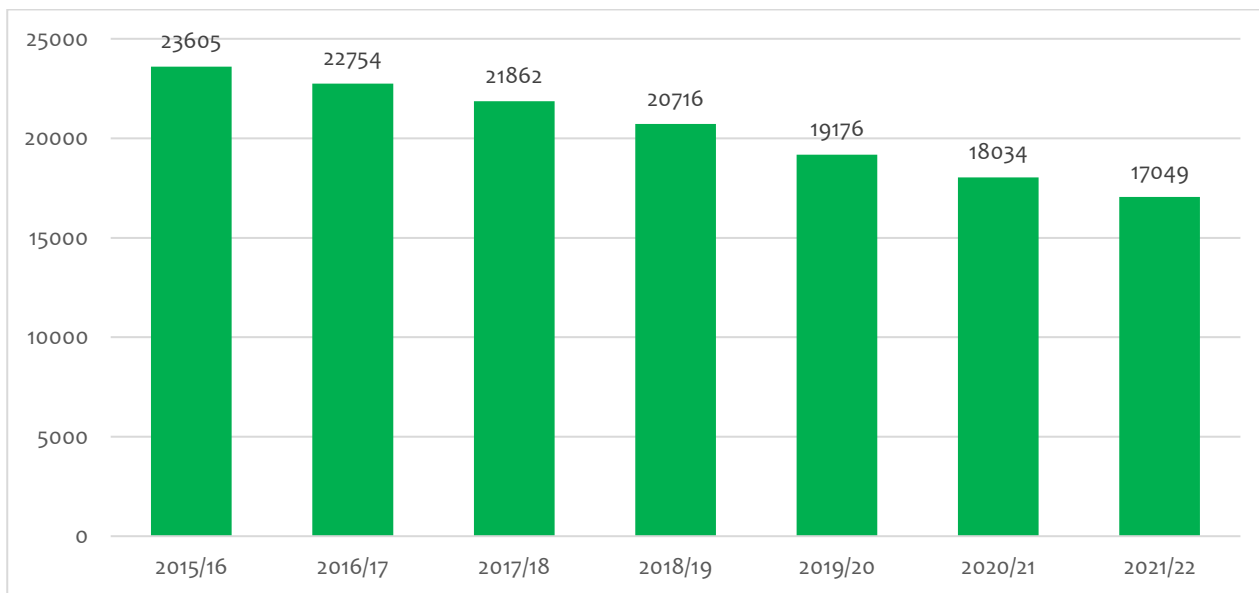
PRILOG 39**Pregled stanja površina za šume i šumska zemljišta u državnom vlasništvu u Unsko-sanskom kantonu prema podacima iz šumsko-privrednih osnova**

Izvor: Plan zaštite okoliša Unsko-sanskog kantona 2014. – 2019.

PRILOG 40**Proizvodnja i prodaja šumskih sortimenata na području Unsko-sanskog kantona, Period 2014. - 2020., U 000 m³**

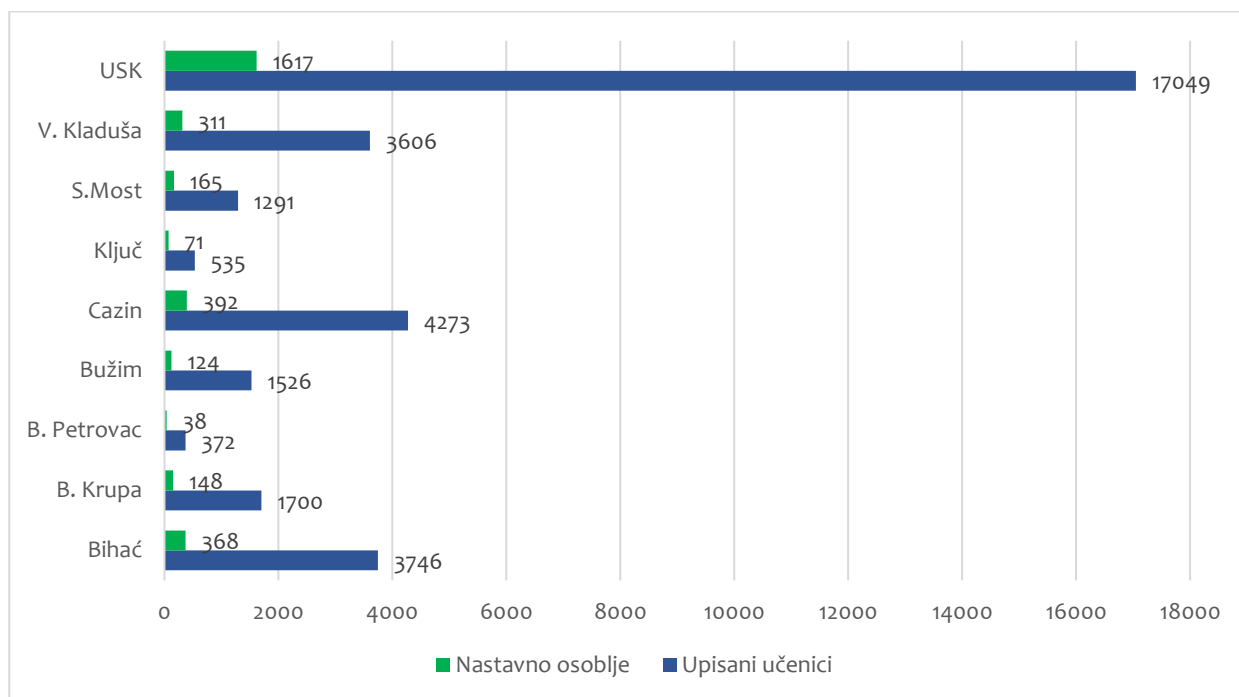
Izvor: Unsko-sanski kanton u brojkama Federalnog zavoda za statistiku (period 2014.-2020.).

PRILOG 41
Kretanje broja upisanih učenika u osnovne škole na području
Unsko-sanskog kantona, Period školska 2015/16-2021/22

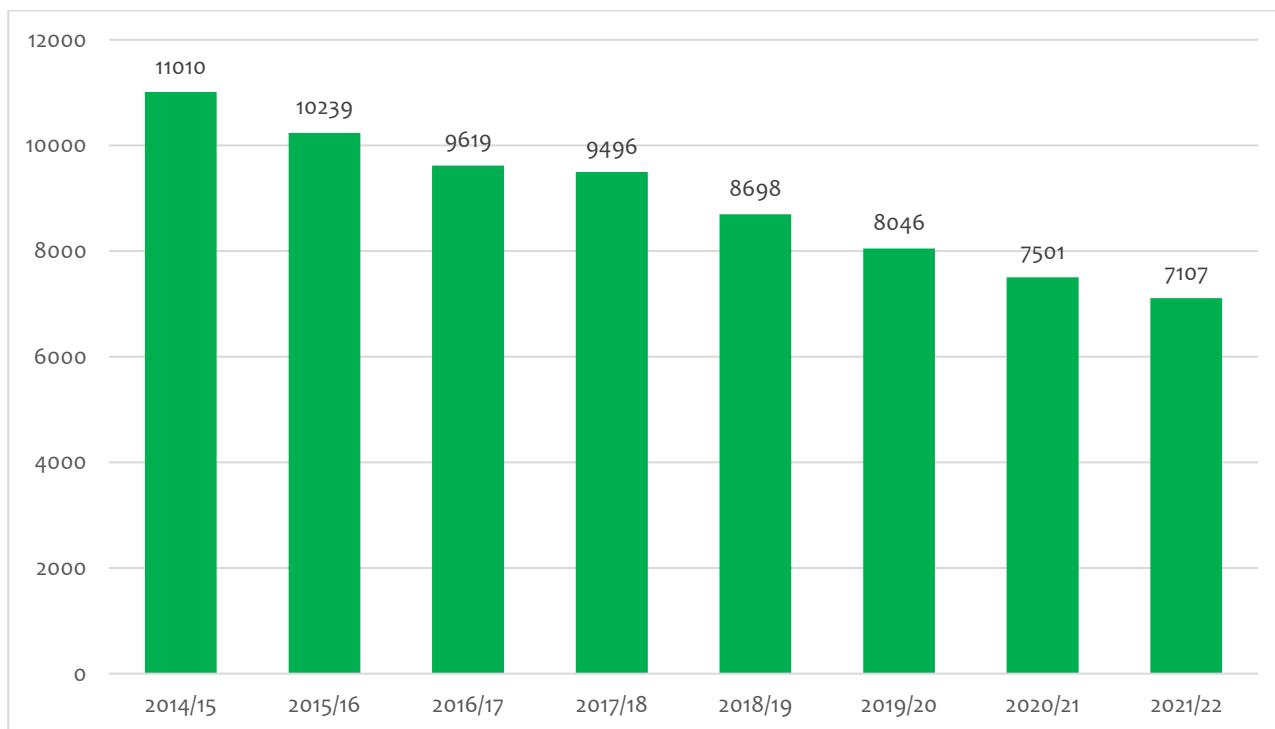

Izvor: Kantoni u brojkama - Unsko-sanski kanton, Federalni zavod za statistiku

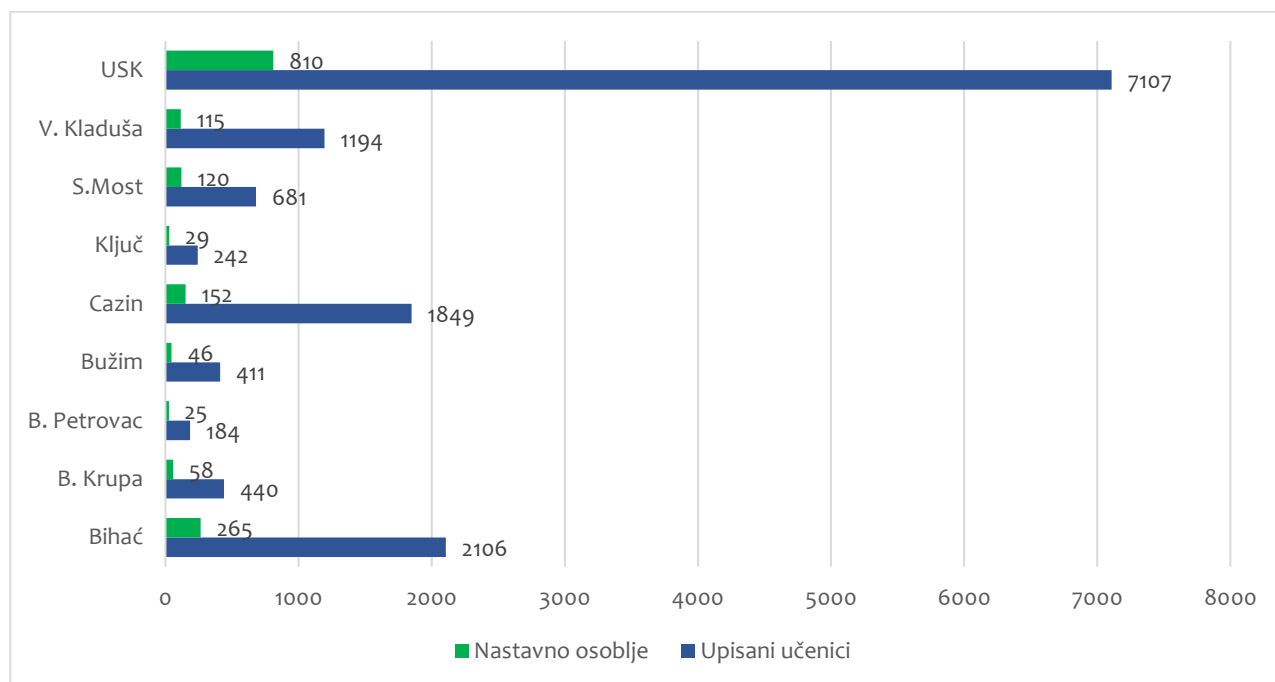
PRILOG 41
Broj upisanih učenika i nastavnog osoblja u osnovnom obrazovanju na području
Unsko-sanskog kantona - ukupno i po općinama/gradovima, Školska 2021/2022

Izvor: Kantoni u brojkama - Unsko-sanski kanton, Federalni zavod za statistiku

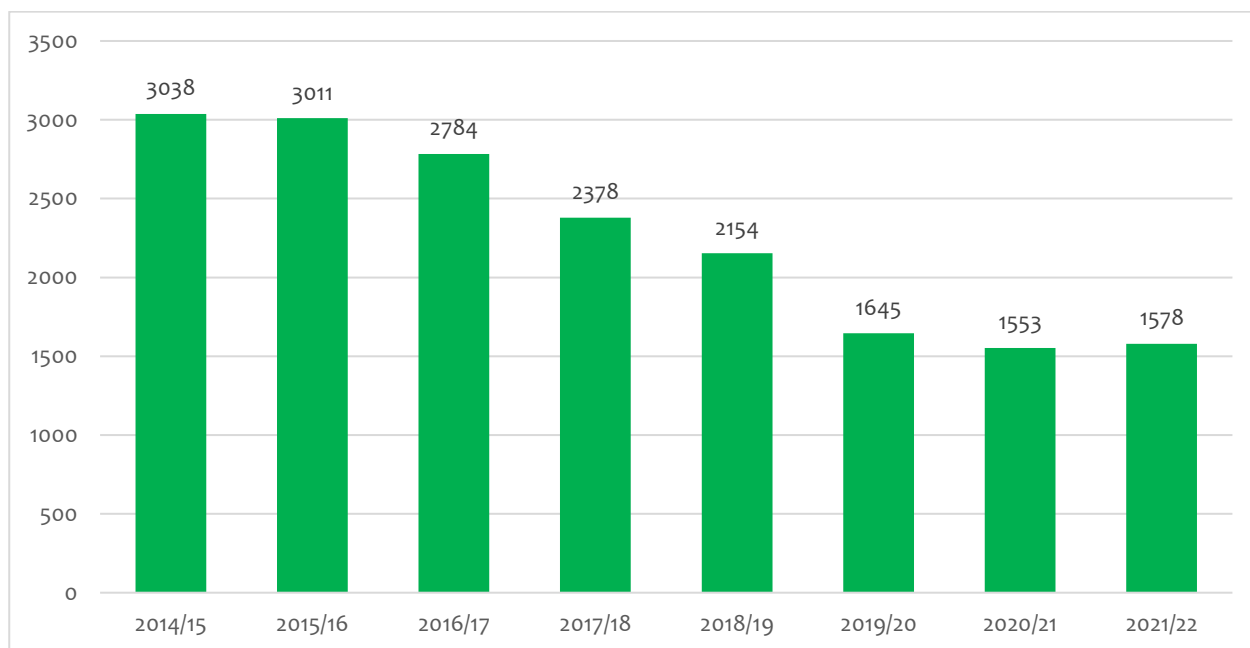
PRILOG 42**Kretanje broja upisanih učenika u srednje škole na području Unsko-sanskog kantona, Period školska 2014/15-2021/22**

Izvor: Kantoni u brojkama - Unsko-sanski kanton, Federalni zavod za statistiku

PRILOG 43**Broj upisanih učenika i nastavnog osoblja u srednjem obrazovanju na području Unsko-sanskog kantona - ukupno i po općinama, Školska 2021/2022**

Izvor: Kantoni u brojkama - Unsko-sanski kanton, Federalni zavod za statistiku

PRILOG 44

Kretanje broja upisanih studenata na fakultete na području
Unsko-sanskog kantona, Period školska 2014/15-2021/22

Izvor: Kantoni u brojkama - Unsko-sanski kanton, Federalni zavod za statistiku

PRILOG 45

Budžetska podrška sektoru poljoprivrede i ruralnom razvoju u Unsko-sanskom kantonu
sa nivoa Federalnog ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede,
Period 2014.-2021., U milionima KM

Vrsta mjere/podrške	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Stub I - Mjere tržišno-cjenovne politike								
Tržišne intervencije i izvozni poticaji	-	-	-	-	-	-	-	-
Direktna plaćanja								
Direktna plaćanja na bazi outputa (kg/lit)	8,00	10,49	7,93	8,05	11,32	9,06	10,09	10,26
Direktna plaćanja po ha/grlu	2,75	3,28	1,50	2,77	2,51	2,30	2,59	2,92
Ostala direktna plaćanja	0,66	1,20	0,00	3,31	0,01	0,52	0,01	0,03
Svega (Stub I)	11,40	14,96	9,43	14,13	13,83	11,88	12,69	13,21
Stub II - Strukturalne mjere i mjere ruralne politike								
Osa 1 - Konkurentnost sektora	0,13	-	-	-	0,08	0,15	1,04	1,57
Osa 2 - Mjere upravljanja okolišem	-	-	-	0,01	0,02	0,01	0,01	0,02
Osa 3 - Ruralna ekonomija	-	-	-	-	-	-	0,82	-
Svega (Stub II)	0,13	0,00	0,00	0,01	0,09	0,17	1,88	1,59
Stub III - Opće mjere u poljoprivredi								
Svega (Stub III)	0,01	0,03	0,00	0,03	0,09	0,10	0,00	0,30
Nealocirano	7	0	61	0	864	10	7	0
Ukupna budžetska podrška	11,54	15,00	9,43	14,16	14,02	12,14	14,57	15,10
Stub I - Mjere tržišno-cjenovne politike	98,79	99,79	100,00	99,76	98,70	97,85	87,09	87,48
Stub II - Strukturalne mjere i mjere ruralne politike	1,13	0,00	0,00	0,05	0,67	1,36	12,91	10,51
Stub III - Opće mjere u poljoprivredi	0,08	0,21	0,00	0,20	0,64	0,79	0,00	2,01
Ukupno (Stub I + Stub II + Stub III)	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Izvor: APM baza podataka za Bosnu i Hercegovinu FAO/SWG/JRC projekta

PRILOG 46

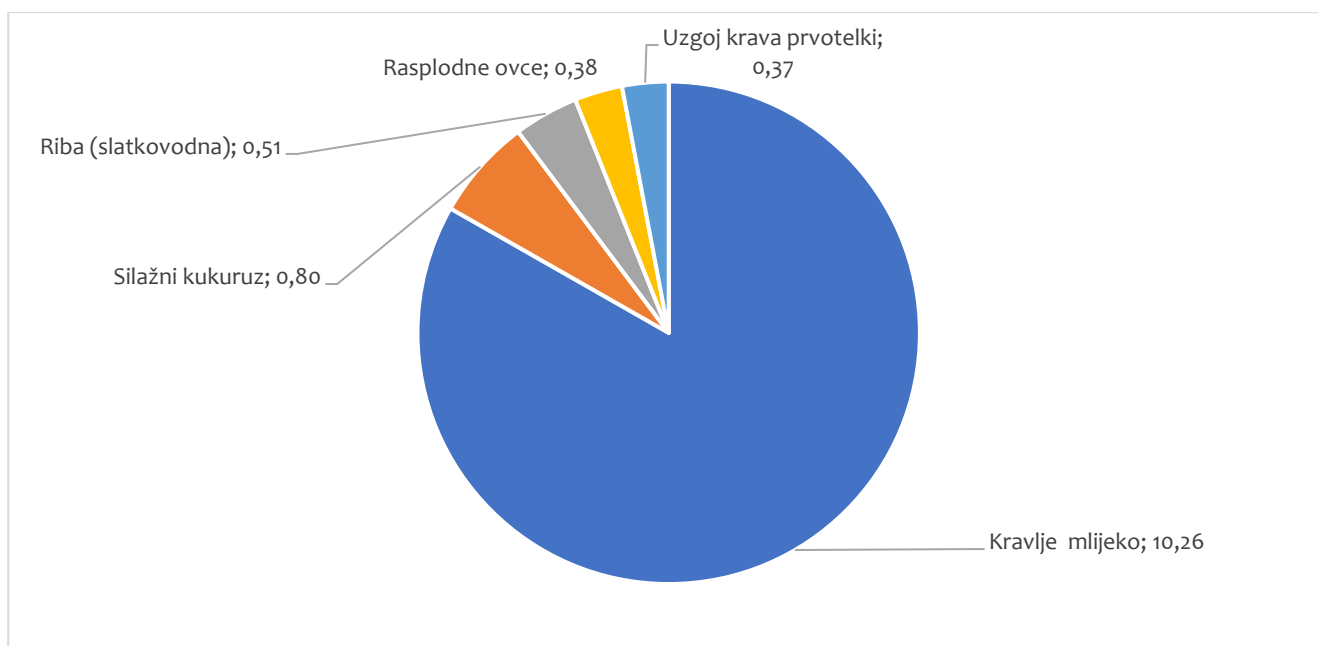
Struktura direktnih plaćanja proizvođačima u Unsko-sanskom kantonu prema vrsti poljoprivredne proizvodnje sa entitetskog nivoa, Period 2015.-2021., U milionima KM

Vrsta proizvodnje	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
A) Biljna proizvodnja							
Proizvodnja ratarskih, povrtlarskih, krmnih i voćarsko - vinogr. kultura	1,11	1,11	1,08	0,83	0,91	0,98	1,05
Od čega silažni kukuruz	0,24	0,28	0,23	0,18	0,19	0,26	0,22
Proizvodnja sjemenskog materijala	0,27	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Ukupno (A)	1,38	1,11	1,08	0,83	0,91	0,98	1,05
B) Animalna proizvodnja							
Govedarska proizvodnja	11,33	8,32	8,90	11,95	9,57	10,72	10,98
Od čega mlijeko	10,20	7,93	8,04	11,32	9,06	10,09	10,26
Ovčarska i kozarska proizvodnja	0,44	-	-	0,35	0,21	0,26	0,38
Pčelarska proizvodnja	0,04	0,00	0,04	0,03	0,05	0,20	0,25
Ostala animalna proizvodnja	0,58	0,00	0,79	0,66	0,62	0,52	0,52
Ukupno (B)	12,39	8,32	9,73	12,99	10,45	11,70	12,13
Ukupna direktna podrška (A+B)	13,77	9,43	10,81	13,82	11,36	12,68	13,18
Struktura u % (Ukupna podrška = 100)							
<i>Biljna proizvodnja</i>	10,02	11,77	9,99	6,01	8,01	7,73	7,97
<i>Animalna proizvodnja</i>	89,98	88,23	90,01	93,99	91,99	92,27	92,03
<i>Ukupna podrška</i>	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Izvor: APM baza podataka za Bosnu i Hercegovinu FAO/SWG/JRC projekta

PRILOG 47

Top 5 proizvodnji koje se najviše potiču sa nivoa Federacije BiH u Unsko-sanskom kantonu, U milionima KM (2021)

Izvor: Baza podataka Federalnog Ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva

PRILOG 48

Lanac vrijednosti proizvodnje meda (Detaljniji opis)

Uvod

Proizvodnja meda predstavlja tradicionalnu poljoprivrednu djelatnost Unsko-sanskog kantona. Med je glavni proizvod pčelarstva u Kantonu, ali se pored njega proizvode i određene količine propolisa, matične mliječi i polena. U proizvodnji i prodaji meda našeg geografskog područja najviše su zastupljeni livadski med, lipov med, bagremov med, šumski med te vrlo cijenjeni kestenov med. Najpoznatiji brend koji se vezuje za Kanton - Kestenov med Cazinske krajine uvršten je u registar Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo (WIPO).

Kratak pregled aktuelnog stanja

Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, u posljednjih nekoliko godina bilježi se značajan rast proizvodnje meda na području našeg Kantona. Tako je tokom perioda 2014 – 2021 ova proizvodnja porasla za 34%. Broj košnica u Unsko-sanskom kantonu u 2021. godini iznosio je 45.575 (Unsko-sanski kanton u brojkama 2022., Federalni zavod za statistiku, str. 19). Prema podacima dobijenim na osnovu kantonalnih i federalnih poticaja za 2022. godinu, broj košnica na području Kantona je oko 42.000, dok prema podacima kantonalnog Saveza pčelara taj broj prelazi i 50.000. Uz prosječnu proizvodnju od 10 kg po košnici, možemo pretpostaviti da je procijenjena godišnja proizvodnja meda Unsko-sanskog kantona oko 500 tona, od čega se većina plasira na tržište. Prosječan broj košnica po pčelaru je između 42 i 50 košnica. Podaci prikupljeni sa terena pokazali su da se proizvodnjom meda na području Kantona bavi više od 1.000 pčelara individualaca, jedna specijalizirana pčelarska zadruga APIMED - Sanski Most te jedno preduzeće za proizvodnju i distribuciju meda d.o.o. MEDPROM Cazin. Prema procjenama udruženja pčelara Unsko-sanskog kantona, 90% proizvođača su muškarci, 10% žene, dok je udio mladih (mlađih od 40 godina) u ovoj proizvodnji 20%. Prema rezultatima nekih projekata koji su imali za cilj provođenje edukacija i treninga iz oblasti pčelarstva u Bosni i Hercegovini, kao što je USAID projekat Farma II, bilježi se značajan porast interesovanja mladih i žena za pčelarstvo, uz nešto veće interesovanje mladih u odnosu na žene. Kada je u pitanju kvalitet meda, najnovija istraživanja i palinološke analize pokazuju da pčelari Unsko-sanskog kantona ispravno deklariraju vrste meda našeg područja.

Prirodni uslovi

Klimatski i prirodni uslovi, uključujući i zemljišne resurse Unsko-sanskog kantona, povoljni su za razvoj brojnih pčelarskih inicijativa. Kanton raspolaže sa 91.203 ha prirodnih livada i pašnjaka te sa 190.880 hektara šuma, od kojih je većina dostupna pčelarima bez naknade. Osim ovoga, velike površine nezagađenih prirodnih livada, pašnjaka i šuma predstavljaju ogroman potencijal za ekološku i organsku proizvodnju meda. Potrebno je također napomenuti da je Unsko-sanski kanton područje sa preko 5.600 hektara kestenovih šuma, što je najveći kompleks ovakve vrste u Evropi. Med koji ovdje proizvode pčele sadrži čak 95% zrna polena kestena, što ga čini jedinstvenim kako u Bosni i Hercegovini tako i u Evropi.

Akteri lanca vrijednosti

Postoji nekoliko važnih aktera u ovom lancu vrijednosti.

Proizvođači i njihove organizacije: Glavni proizvođači meda u Kantonu su individualni pčelari. Posluju kao nekomercijalna organizacija u obliku porodičnog biznisa, u kojem na donošenje odluka utiče nekoliko generacija porodice. One kreiraju viziju poslovanja, karakteristike i specifične ciljeve porodičnog biznisa. Prema podacima prikupljenim tokom analize ovog lanca vrijednosti, vrlo mali broj žena učestvuje u proizvodnji meda. U ovom lancu vrijednosti one su najčešće uključene u poslove vezane za vrcanje meda, pakovanje ili proizvodnju dodatnih pčelarskih proizvoda, kao što su propolis, polen, vosak i sl. Za oko 10% pčelara u Kantonu pčelarstvo je jedini izvor prihoda. Ukupno posjeduju oko 20% košnica u kantonu i imaju 100 ili više košnica. Tako je proizvodnja meda u Unsko-sanskom kantonu uglavnom dopunska djelatnost

za većinu proizvođača. Proizvodnjom meda u slobodno vrijeme bavi se veliki broj ljudi van poljoprivrede, od industrijskih radnika i službenika do visokoobrazovanih intelektualaca. U Unsko-sanskom kantonu postoji jedna specijalizovana pčelarska zadruga koja se bavi organiziranim otkupom meda. Ukupno objedinjuje 30 stalno zaposlenih kooperanata - proizvođača meda. Djelatnosti zadruge uključuju vlastitu proizvodnju, otkup meda, preradu, pakiranje i prodaju. Med uglavnom kupuju od svojih članova, mada ima i drugih proizvođača, ponekad i izvan kantona. Budući da u svom poslovanju ova zadruga implementira HACCAP standard, u mogućnosti je da svoje proizvode prodaje trgovinama, supermarketima, HORECA-i, kao i izvoznima. Većina proizvođača označava svoje proizvode, što im omogućava da se razlikuju na tržištu. Treba naglasiti da se za brendirani med primjenjuju drugačije, strože procedure koje uključuju redovne veterinarske i laboratorijske kontrole, kao i detaljne kontrole proizvodnje prije pakovanja.

Dobavljači značajnih inputa: Od resursa i infrastrukture bitno je istaći dostupnost satnih osnova i pčelinjih pogača iz lokalne - kantonalne proizvodnje. U Kantonu postoje pogoni za proizvodnju ovih veoma važnih inputa u pčelarstvu.

Distributeri: Akteri uključeni u redovnu distribuciju meda na domaćem tržištu su pčelari, članovi njihovih porodica i zadruge, dok su na izvoznim tržištima to zadruge i kompanije za izvoz hrane.

Akteri koji podržavaju razvoj lanca vrijednosti meda:

Uloga općinskih udruženja pčelara i Saveza pčelara Unsko-sanskog kantona ogleda se u okupljanju i organiziranju pčelara, zalaganju za njihove interese, edukaciji i obuci, savjetovanju, prijavljivanju na projekte, komunikaciji sa donosiocima odluka i kreatorima politika, organizacija događaja i sajmova. Na području Unsko-sanskog kantona postoji moderna i akreditirana laboratorija za kontrolu kvaliteta meda, koja implementira EU ISO standard 17025. Osim toga, ova laboratorija vrši analizu i kontrolu kvaliteta meda proizvedenog na području našeg kantona. Ova infrastruktura je važna u sprečavanju pojave lažnog meda i zaštiti potrošača i domaćeg tržišta. Prema Zakonu o veterinarstvu FBiH, med i proizvodi od meda namijenjeni javnoj potrošnji i prodaji na vlastitom imanju, pijacama, sajmovima, izložbama podliježu veterinarsko-zdravstvenoj inspekciji. Redovnu i propisanu kontrolu kvaliteta meda proizvedenog u Unsko-sanskom kantonu obavlja spomenuta akreditirana laboratorija. Ove aktivnosti su posebno intenzivirane uoči održavanja sajmova i manifestacija, kada pčelari nakon pregleda dobijaju certifikate o kvalitetu meda, nastojeći na taj način povećati promociju i prodaju svojih proizvoda.

Potražnja, marketing i distributivni kanali

Med je proizvod koji se konzumira tokom cijele godine. Koristi se za svakodnevnu potrošnju, u medicinske svrhe, kao i kao sastojak slastičarskih proizvoda. Pozivajući se na neke od provedenih analiza tržišta našeg područja, na području Kantona najtraženiji je visokokvalitetni med od kestena, koji se često koristi kao lijek. Med je važan tradicionalni sastojak, ali ga u nativnom obliku među stanovništvom Bosne i Hercegovine uglavnom konzumiraju osobe između 50 i 60 godina (Istraživanje navika i karakteristika potrošača u procesu kupovine i konzumiranja meda na području Bosne i Hercegovine, Tuzla 2010). Zbog vremenskih uvjeta često postoje drastične varijacije u proizvedenoj količini i cijeni meda. Bez obzira na povećanje cijena meda, njegova potražnja na našim prostorima raste iz godine u godinu. Prema podacima Saveza i Udruženja pčelara, potražnja za medom na tržištu Bosne i Hercegovine znatno je veća od njegove proizvodnje. Med i proizvodi od meda se uglavnom plasiraju na domaće tržište, ali postoji i izvoz iz Kantona na tržišta EU i Dalekog istoka. Najveći dio izvoza meda iz kantona obavlja se preko spomenute zadruge i kompanija za izvoz hrane, koje imaju ugovore sa individualnim proizvođačima meda. Na domaćem tržištu med i proizvode od meda i veliki i mali proizvođači u najvećoj količini prodaju na "kućnim pragovima", zatim na organizovanim sajmovima, te u tržnim centrima i pijacama. Sajmovi meda u našem Kantonu se organizuju dva puta godišnje u općinama Cazin i Bosanska Krupa, te gradu Bihaću. Osim toga, kantonalni pčelari vrlo često učestvuju na domaćim i međunarodnim sajmovima pčelarstva i pčelarske opreme, kao i na raznim poljoprivrednim i privrednim sajmovima i manifestacijama, gdje također

imaju priliku da prodaju i promoviraju svoje proizvode. Postoje pozitivni trendovi u prometu meda Bosne i Hercegovine, koji mogu pozitivno uticati na razvoj proizvodnje meda u kantonu. Tako je u 2019. godini uvoz meda u našu zemlju bio šest puta veći od izvoza, dok je 2022. godine taj odnos izjednačen.

Konkurencija

Pozivajući se na neka od sprovedenih istraživanja i analiza tržišta našeg područja, možemo reći da domaći potrošači preferiraju domaći med provjerenih proizvođača. Međutim, udruženja pčelara s našeg Kantona često upozoravaju da naš med, bez obzira na njegovu izuzetnu kvalitetu, nije dovoljno korišten i to najčešće zbog jeftine uvozne konkurencije. Najveći problem proizvođačima ustvari predstavlja patvoren, odnosno umjetni med.

Struktura troškova i tržišna cijena

Analiza tržišta i informacije dobijene od proizvođača našeg Kantona pokazuje značajan rast cijena meda i pčelarskih proizvoda u posljednjih nekoliko godina. Tako se tokom 2022. godine cijena jednog kg meda kretala između 20 i 25 KM, zavisno od vrste meda. Tokom iste godine na području Unsko-sanskog kantona prosječna cijena 1 kg meda u trgovinama za označeni proizvod iznosila oko 20KM, a na kućnom pragu 25 KM za med bez ikakve deklaracije. Dakle, etiketiranje nema nikakvog uticaja na cijenu meda i potrošači su spremni da plate više za med proizvođača u koje imaju povjerenje. Cijena meda od kestena je često 10-20% viša od cijene drugih vrsta meda. Za istu 2022. godinu cijena polena se kretala od 30 do 35 KM po kg, dok je cijena 1 kg propolisa dostigla i 300 KM. Jedan gram matične mliječi bio je od 3 do 5 KM. Pored povećanja cijena meda i pčelinjih proizvoda došlo je i do povećanja cijena inputa u pčelarskoj proizvodnji. Tako je cijena satnih osnova u 2022. godini iznosila od 25 do 30 KM, cijena pčelinjih pogača 2,5 do 3 KM, dok se cijena kompleta košnica kretala između 90 do 120 KM. Cijena matice je iznosila od 15 do 20 KM, dok se na tržištu roj pčela mogao naći po cijeni od 60 do 90 KM.

Kalkulacija stacionarne proizvodnje meda na Unsko-sanskom kantonu

Obnova pčelinjih društava: 10% (pčelarske opreme – košnice)

Kalkulacija troškova proizvodnje 1kg meda na Unsko - sanskom kantonu

Med, kg/košnici			15*
Cijena meda, KM/kg			20,00
Prihod od prodaje meda, KM/košnici			300,00
Propolis, KM/košnica	100 kg/koš.	20,00 KM/kg	20,00
Polen (cvjetni prah)	100 kg/koš.	3,00 KM/kg	3,00
UKUPNI PRIHOD, KM/košnica			323,00
Hrana			26,00
Troškovi uzgoja, KM/košnici (struja, voda – paušalno)			5,00
Liječenje			7,00
Ambalaža, staklena tegla	900 g	1,50 KM/kom	22,50
UKUPNI VARIJABILNI TROŠKOVI, KM/košnici			60,50
POKRIĆE VARIJABILNIH TROŠKOVA, KM/košnici			262,50
Trošak proizvodnje, KM/kg meda			4,03
Različite cijene meda	Jedinične cijene (KM/kg)		
Niža cijena, KM/kg	20,00	300,00	
Viša cijena, KM/kg	25,00	375,00	

* Kalkulacija troškova zasnovana je na prinosu meda iz 2022. godine. Napominjemo da je proizvodnja meda jako varijabilna animalna proizvodnja zavisna od vremenskih uticaja, te pronosi iz godine u godinu mogu signifikantno varirati te tako direktno uticati na troškove proizvodnje.

Tehnologija ishrane pčela:

Vrsta	Jedinična cijena	kg
Šećerni sirup 17,00	1,70 KM	10,00
Šećerna pogača 9,00	3,00 KM	3,00
Ukupno, KM/košnici 26,00		

Napomena: Fiksni troškovi proizvodnje meda uključuju nabavku pčelinjeg društva (roj pčela), nabavku trodjelnih košnica (matica, podnice, okviri, žica, satna osnova – vosak, hranilice, farbanje), te se ne nalaze u kalkulaciji pokrića varijabilnih troškova. Rinfuzni način pakiranja meda u kante umanjuje prodajnu cijenu po jednom kg meda za oko 50%.

Model za obračun troškova proizvodnje meda kreiran je na osnovu najzastupljenijeg i najprimijenjenijeg - stacionarnog načina pčelarenja na području Unsko-sanskog kantona. Obračun se vrši po jedinici proizvodnog resursa – košnici. Cijene meda su izražene po kilogramu za pakovanje u tegle od 900 grama koje se najčešće koriste u pakovanju meda. Podaci o cijenama meda i drugih pčelinjih proizvoda, kao i podaci o pripadajućim varijabilnim troškovima korišteni u kalkulaciji, preuzeti su direktno od proizvođača meda i Udruženja pčelara Unsko-sanskog kantona. Treba naglasiti da novčani poticaji za ovu proizvodnju sa kantonalnog i federalnog nivoa nisu uključeni u ukupan prihod. S obzirom na trendove u svijetu i zemlji u narednom periodu, predviđa se zadržavanje istih ili čak rast cijena meda i pčelinjih proizvoda.

Tehnologija proizvodnje meda

Na Unsko-sanskom kantonu u lancu vrijednosti „Proizvodnja meda“ prisutne su sljedeće tehnologije proizvodnje:

- Tehnologije u primarnoj pčelarskoj proizvodnji - proizvodnja meda, propolisa i polena,
- Tehnologije višeg nivoa proizvodnje - proizvodnja matične mliječi,
- Tehnologije u proizvodnji inputa pčelarske proizvodnje - proizvodnja košnica, satnih osnova, pčelinjih pogača i voska.

Pored ovih tehnologija u pčelarstvu, u posljednje vrijeme na našem području dolazi i do sve veće popularizacije inovativnih tehnika poput apiterapije i apiturizma. U prilog ovome ide i činjenica da je na prostoru Unsko - sanskog kantona osnovano prvo apiterapijsko društvo u Bosni i Hercegovini.

Procjena potrebe poljoprivrednih proizvođača i poduzetnica

Najvažniji domaći pravni akt koji reguliše oblast ravnopravnosti spolova kao posebnog ljudskog prava je Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, koji promovira ravnopravnost spolova i zabranjuje diskriminaciju po osnovu spola. Kao i u drugim sektorima te javnim i privatnim djelatnostima, pitanje rodne ravnopravnosti je isprepletano sa pitanjima iz oblasti poljoprivrede i ruralne politike. Prema *National Gender Profile of Agriculture and Rural Livelihoods for Bosnia and Herzegovina (FAO & UN Women, 2021)*, žene na selu su uglavnom uključene u obavljanje poljoprivrednih poslova koji su slabo ili

nikako plaćeni, dok muška radna snaga radi izvan farme i ostvaruje redovna novčana primanja i druge beneficije. Pored ovoga žene tradicionalno obavljaju kućne poslove za koje provode značajan dio svog vremena tokom dana.

Iako rezultati istraživanja predstavljeni u Strategiji razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja Unsko-sanskog kantona za period 2023 - 2027 pokazuju najveći interes žena za lance vrijednosti u oblasti biljne proizvodnje (voće i povrće), nekoliko ranije realiziranih projekata na području Kantona, koji su imali za cilj edukaciju žena i mladih u oblasti pčelarstva, pokazali su sve veći interes ovih kategorija za pčelarstvo i proizvodnju meda. Tome u prilog govore i podaci prikupljeni tokom individualnih intervjuua i interakcija tokom radionica u sklopu analize lanca vrijednosti proizvodnje meda. Žene su prvenstveno iskazale interes za intenzivnije uključivanje u neke segmente pčelarske proizvodnje, kao što su vrcanje meda, pakovanje, propolis i proizvodnja polena. Osim toga, veliki broj žena ukazuje na mogućnost njihovog uključivanja u specifične i sve popularnije aktivnosti poput sakupljanja i proizvodnje matične mliječi ili kozmetičkih proizvoda na bazi meda.

U kontekstu mogućnosti i intenzivnijeg uključivanja žena na terenu, potrebno je spomenuti sve popularniju apiterapiju i njoj srodni apiturizam. Upravo su neke od žena iz našeg Kantona postale prve apiterapeutkinje i učestvovala u osnivanju prvog apiterapeutskog društva u Bosni i Hercegovini. Kada su u pitanju potrebe koje su preduslov za navedene mogućnosti i inicijative žene su se tokom anketiranja uglavnom osvrnule na nedostatak adekvatne edukacije i praktične obuke iz oblasti pčelarstva, kao i nedostatak opreme koja bi doprinijela realizacija novih ideja u pčelarstvu, kao što je proizvodnja kozmetičkih proizvoda na bazi meda ili apiterapija.

Izazovi i mogućnosti lanca vrijednosti proizvodnje meda

Izazovi

- Važan segment ovog sektora je i zakonodavstvo i postojanje podzakonskih akta i pravilnika. Shodno ovome jedan od osnovnih identificiranih problema s kojima se susreće ovaj lanac vrijednosti jeste nepotpuna zakonska regulativa. Iako postoji pravilnik koji reguliše ovu oblast, prema federalnim i kantonalnim udruženjima pčelara, on sadrži brojne nedostatke. S tim u vezi, posebno se traži donošenje novih propisa o ocjeni kvaliteta meda, kako bi se potrošači zaštitili od patvorenog meda, koji se često pojavljuje na domaćem tržištu.
- Još jedan problem sa kojim se susreću poljoprivrednici, pa i pčelari, kada je u pitanju zakonska regulativa je nedostatak zakona i propisa koji se odnose na zemljišnu i naslednu politiku, čime bi se zaustavilo dalje smanjenje poljoprivrednih površina i postiglo okrupnjavanje imanja i poljoprivrednih gazdinstava.

Mogućnosti

- Dostupnost registrovane robne marke "Kestenov med Cazinske krajine" za kestenov med proizveden na Unsko-sanskom kantonu.
- Institucionalna podrška razvoju pčelarstva: U 2022. godini iz budžeta Federacije Bosne i Hercegovine za finansiranje uzgoja pčelinjih društava u Unsko-sanskom kantonu izdvojeno je 454.946,00 KM, dok je za isti period realizovano 505.188,00 KM iz kantonalnog budžeta za sufinansiranje laboratorijskih pretraga na američku gljivicu.
- Povećane mogućnosti ulaganja. Postoje različite vrste podrške koje mogu pomoći u realizaciji ovog lanca vrijednosti. Jedan dio se odnosi na stalne kanale podrške u vidu konstantnih finansijskih poticaja sa federalnog nivoa, te sufinansiranja sa kantonalnog i općinskog nivoa. Tu su i finansiranja kroz projektne aktivnosti podržane uglavnom iz međunarodnih izvora i fondova, te komercijalni izvori finansiranja u obliku banaka, mikrokreditnih i sličnih organizacija.

- Razvoj srodnih proizvoda i usluga: u posljednje vrijeme na našim prostorima dolazi do sve veće popularizacije inovativnih tehnika kao što su apiterapija i apiturizam. Tome u prilog govori i činjenica da je na području Unsko-sanskog kantona osnovan prvi centar za apiterapiju u Bosni i Hercegovini.
- Na osnovu iskustva u Bosni i Hercegovini, posebno u Unsko-sanskom kantonu, pčelarstvo bi moglo poslužiti kao baza kulturnih dešavanja kroz organizaciju sajмова, izložbi i takmičenja.
- Mogućnost proširenja organske proizvodnje meda: Velike površine nezagađenih i nekontaminiranih prirodnih livada, pašnjaka i šuma dobra su osnova za širenje trenutno slabe organske proizvodnje meda u Kantonu.
- Povećanje tržišne potražnje za pčelarskim proizvodima može postati nova prilika za smanjenje nezaposlenosti i povećanje nivoa samozapošljavanja u kantonu, posebno žena i mladih.
- Nesporna je i dobro je poznata uloga pčele u očuvanju i unapređenju biodiverziteta. Kao najvažniji oprašivač u ekosistemu, pčele utiču na funkcionisanje drugih lanaca ishrane. Zbog toga, nepravilan tretman pčela može imati negativan uticaj na zdravlje ljudi i životnu sredinu. Prevencija ovog scenarija je moguća provođenjem obuke na ovu temu.

Zaključci i preporuke

S obzirom na navedene potencijale i resurse ovog lanca vrijednosti, pčelarska proizvodnja ima sve preduslove za dalji razvoj i proširenje postojećih kapaciteta na području Unsko-sanskog kantona. Pčelarstvo je djelatnost sa velikim brojem gotovih proizvoda te je stoga potrebno stalno inicirati pojavu novih, mladih pčelara te podržavati osnivanje ozbiljnih kompanija, koje svakako mogu biti generator razvoja pčelarstva na našim prostorima.

Preporuke:

- Kao moguće rješenje za snažnije uključivanje žena u ovaj lanac vrijednosti, preporučuje se provođenje ciljane edukacije i obuke žena iz oblasti pčelarstva, kao preduslova za samozapošljavanje, posebno kada je riječ o apiterapiji i apiturizmu, te proizvodnji dodatnih proizvoda na bazi meda, kao što su kozmetički proizvodi.
- Organizacija obuke u cilju podizanja svijesti, znanja i kompetencija u oblasti ekonomske održivosti proizvodnje meda.
- Organizacija obuke iz oblasti društvene održivosti, što znači osiguranje boljeg kvaliteta života ljudi koji rade na farmi.
- Promoviranje pčelinjih proizvoda na tržištu i podizanje svijesti javnosti o značaju proizvodnje meda.
- Dalji razvoj i unapređenje apiterapije i apiturizma.
- Nastavak aktivnosti na brendiranju i zaštiti geografskog porijekla meda sa područja Unsko-sanskog kantona.
- Podrška organskoj proizvodnji meda.
- Jače uključivanje žena i mladih u lanac vrijednosti, te organizacija ciljanih edukacija i treninga za žene i mlade u pčelarstvu.

PRILOG 49**Lanac vrijednosti proizvodnje mesa i mesnih prerađevina (Detaljniji opis)****Uvod**

Proizvodnja mesa na Unsko-sanskom kantonu uglavnom se oslanja na postojeće govedarstvo i ovčarstvo ovog područja. U tovu se najčešće koristi Simentalska pasmina kombiniranih svojstava, te križanci u tipu simentalca. Kada su u pitanju kategorije goveđeg mesa, na našem tržištu najveća je potražnja za junećim i telećim mesom, dok se meso starijih kategorija goveda najčešće koristi za pripremu suhomesnatih proizvoda, prije svega pastrme i goveđeg sudžuka. S obzirom na prehrambene navike stanovništva od kategorija ovčijeg mesa na tržištu je najviše traženo svježe janjeće meso u cijelom trupu, bez rasjecanja, za pečenje na ražnju. Međutim, sve se češće u marketima mlada janjetina prodaje i kao konfekcionirano meso u vidu različitih djelova trupa, dok se meso životinja isključenih iz priploda, tj. meso starijih kategorija, koristi u preradi za proizvodnju različitih tradicionalnih ovčijih suhomesnatih proizvoda.

Kratak pregled aktuelnog stanja

Nakon inicijalnog povećanja broja grla u godinama nakon rata, posljednjih godina bilježi se negativan trend uzrokovan smanjenjem broja goveda i ovaca. Na ovo ukazuju zvanični statistički podaci o broju ovih domaćih životinja na Unsko-sanskom kantonu unazad nekoliko godina. U sektoru govedarstva broj tovnih junadi uključujući i telad u sistemu krava - tele na Kantonu u 2022. godini iznosio je 912, što predstavlja pad u odnosu na 2021. godinu u kojoj su isplaćeni poticaji za 965 grla. Također u poređenju s 2021. godinom, u 2022 došlo je do pada poticaja za tov junadi u iznosu od 2,73%, dok su poticaji za uzgoj goveda u sistemu krava - tele porasli za 12,05%. Prema evidencijama federalnih i kantonalnih novčanih stimulacija za ovu proizvodnju na Kantonu je u 2022. godini registrovano 93 proizvođača tovnih junadi, uključujući i sistem krava - tele. Međutim prema informacijama vodećeg otkupljivača - mesne industrije „MS Alem“, koja ima oko 200 stalnih koopranata, broj farmera koji se bave ovom proizvodnjom je znatno je veći nego što to pokazuju zvanični podaci. Naime, veliki broj proizvođača bavi se ekstenzivnim tovom junadi kao dopunskom djelatnošću, te nisu registrovani i ne apliciraju za institucionalne poticaje. Na osnovu podataka registrovanih korisnika u 2022. godini uzgojeno je oko 456.000 kg žive vage tovnih junadi, od čega je proizvedeno oko 273.600 kg svježeg goveđeg mesa. Vodeći otkupljivač - mesna prehrambena industrija „MS Alem“ u 2022. godini otkupila je 826 grla ili 372.778 kg žive vage, od čega je proizvedeno 207.847 kg svježeg mesa. Ista kompanija je u 2022. godini na području Kantona uvezla 480.836,75 kg govedine u vrijednosti od 4.738.809,89 KM. Pored ovoga uvezeno je i 37.881,00 kg žive vage različitih kategorija goveda u vrijednosti od 174.124,22 KM. Ovdje je potrebno napomenuti i udio lokalnih mesara u otkupu žive stoke i plasmanu mesa na domaće tržište, iako za količine mesa koje se proizvedu i distribuiraju na ovaj način ne postoje zvanični podaci. Rodna zastupljenost u ovom sektoru izražena je u omjeru 92% muškarci, 8% žene i 10% mladih (mlađi od 40 godina). U oblasti ovčarstva i proizvodnje ovčijeg mesa na Kantonu, u toku 2022. godine pravo na novčane podrške s kantonalnog nivoa ostvarilo 105 vlasnika životinja sa brojem oko 13.000 grla, dok su s federalnog nivoa isplaćeni poticaji za 156 vlasnika u čijem posjedu je evidentirano 19.125 ovaca. U ovoj proizvodnji rodna zastupljenost se kreće u odnosu 80% muškarci, 20% žene i mladi 10%. Prema podacima kantonalnog ministarstva poljoprivrede proizvedena količina žive vage ovaca u 2022. godini iznosila je 1.600.000 kg, što s randmanom 50% iznosi cca 800.000 kg proizvedenog svježeg ovčijeg i janječeg mesa.

Prirodni uslovi

Unsko-sanski kanton posjeduje iznimne ali u isto vrijeme i neiskorištene, prije svega zemljišne potencijale u vidu prirodnih livada i pašnjaka s ukupnom površinom od 91.203 ha, zatim ljudske resurse, socio - ekonomske faktore te povoljne agroklimatske uslove za proizvodnju mesa. Očuvano zemljište,

prirodnog sastava tla, u velikoj mjeri bez štetnih hemijskih zagađenja predstavlja velik potencijal za istovremeni razvoj konvencionalnog i ekološki usmjerenog stočarstva.

Akteri lanca vrijednosti

U ovom lancu vrijednosti postoji nekoliko važnih aktera.

Proizvođači i njihove organizacije: Nosioći ovog sektora poljoprivrede na području Kantona su farmeri koji se bave tovom junadi, zatim proizvođači goveđeg mesa iz sistema krava – tele te farmeri iz oblasti ovčarstva. Farme su uglavnom organizirane u obliku porodičnog biznisa, u kojem na donošenje odluka utiče nekoliko generacija porodice. Porodične operacije utiču i na poslovanje farme i karakteristične ciljeve njene proizvodnje. Prema podacima prikupljenim tokom analize ovog lanca vrijednosti ustanovljeno je da veoma mali broj žena učestvuje u proizvodnim procesima ovog lanca vrijednosti. One su uglavnom uključene u fizički lakše poslove unutar farme ili lakše poslove unutar mesne prehrambene industrije. Najveći broj farmera iz ove proizvodnje, njih 90% posjeduje prosječno 10 tovnih junadi, dok je velikih proizvođača, s 30 i više grla malo. Oni čine preostali 10% zastupljenosti u ukupnoj proizvodnji te im ova proizvodnja jedini izvor prihoda. Farmeri koji posjeduju mali broj grla za tov uglavnom se proizvodnjom junećeg mesa bave u sklopu već postojećih farmih s različitim proizvodnim usmjerenjima. Kod ovakvih farmera tov junadi je dopunska djelatnost, te zajedno s ostalim vrstama poljoprivredne proizvodnje unutar farme često predstavlja i jedini izvor prihoda za seoska i ruralna domaćinstva. Prema procjenama udruženja poljoprivrednih proizvođača mlijeka i mesa Unsko–sanskog kantona i vodećeg otkupljivača tovnih junadi ovakvi proizvođači čine oko 40% farmera u ovom lancu vrijednosti. S druge strane tovom junadi i proizvodnjom junećeg mesa bavi se i velik broj ljudi (oko 60%) izvan poljoprivrede - od ljutih zaposlenih u industriji do radnika iz javnog sektora i uprave.

Inputi značajni za lanac vrijednosti: Od resursa značajnih za ovaj lanac vrijednosti važno je istaći dostupnost kabaste hrane kao najznačajnijeg inputa i osnovnog obroka preživara. Ovome u prilogu idu velike površine livada i pašnjaka, zatim dovoljne obradive površine za proizvodnju konzervisane kabaste hrane - sjena i sliaže, ali i proizvodnju najvažnije komponente koncentratnog djela obroka - kukuruza. Važno je napomenuti da na Kantonu ne postoji industrijska proizvodnja krmnih smjesa, te farmeri potrebe za koncentratima podmiruju uglavnom iz uvoza.

Distributeri: na području Kantona postoji jedan stalno prisutni i vodeći otkupljivač tovnih junadi sa organiziranom kooperantskom proizvodnjom - mesna prehrambena industrija „MS Alem“ te tri povremena otkupljivača čija su sjedišta izvan Kantona. Također, značajno je napomenuti udio lokalnih mesara u otkupu žive stoke, te distribuciji i plasmanu goveđeg i ovčijeg mesa na regionalno tržište.

Akteri koji podržavaju razvoj lanca vrijednosti proizvodnja mesa:

Udruženja poljoprivrednih proizvođača mlijeka i mesa USK. Uloga ovog udruženja ogleda se u okupljanju i organizovanju farmera iz sektora proizvodnje mesa i mlijeka, zalaganju za njihove interese, naručito kada su u pitanju novčane podrške u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji i njihovo budžetiranje. Također ovo udruženje je aktivno u pogledu edukacija i treninga za farmere, zatim konsaltingu i prijavljivanju na projekte, komunikaciji sa donosiocima odluka i donosiocima politika, organizaciji događaja i stočarskih sajmova.

Na području Unsko-sanskog kantona mikrobiološku ispravnost i kontrolu kvaliteta mesa i mesnih prerađevina obavlja laboratorija Zavoda za javno zdravstvo, koja implementira ISO 9001 i BAS EN ISO/IEC 17025 standard. Uzimanje uzoraka i analiza mesa na mikrobiološku ispravnost i prisustvo rezidua obavlja se periodično. Prema zakonu o veterinarstvu Federacije Bosne i Hercegovine i pravilnicima Agencije za sigurnost hrane Bosne i Hercegovine meso i proizvodi od mesa namjenjeni javnoj potrošnji i prodaji podliježu veterinarsko-zdravstvenoj kontroli i inspekciji. Ovim propisima podliježu kako veliki proizvođači, tako i male klaonice u vlasništvu lokalnih mesara.

Potražnja, marketing i distributivni kanali

Meso i mesne prerađevine su proizvodi koji se konzumiraju tokom cijele godine. Iako potrošnja goveđeg i ovčijeg mesa zauzima posebno mjesto kod stanovnika ovih prostora budući da je duboko ukorijenjena u njihove historijsko - tradicionalne navike, prema podacima UN – ove organizacije za hranu i poljoprivredu Bosna i Hercegovina ima najmanju konzumaciju mesa u Evropi, tek 33,9 kg mesa po stanovniku godišnje. Osim ovoga analize tržišta provedene posljednjih godina na prostoru Bosne i Hercegovine ukazuju na značajan pad potražnje ove namirnice. Mnogi smatraju da je manja potražnja vezana za enormni rast cijene mesa, mesnih prerađevina i hrane kako na globalnom, tako i na domaćem tržištu. Također, ukoliko pogledamo analize dugogodišnjeg trenda proizvodnje goveđeg i ovčijeg mesa na Unsko - sanskom kantonu, primjetan je signifikantan pad broja svih kategorija goveda i ovaca. Ove je dovelo do neuravnoteženosti domaće proizvodnje i potreba našeg tržišta. Uzroci ovoga leže u padu broja grla, visokim cijenama uvozne stočne hrane, te nedostatku stočne hrane iz domaće proizvodnje, čije je proizvodnja značajno smanjena usljed nepovoljnih vremenskih prilika i sve većeg uticaja klimatskih promjena. Kao posljedica ovoga dolazi do poskupljenja žive vage tovnih junadi iz domaćeg uzgoja te problema u plasmanu mesa, zbog čega se mesna industrija okrenula nabavci jeftinijeg mesa iz uvoza.

Na tržištu Unsko–sanskog kantona meso se prodaje u lancima mesnica velikih proizvođača – mesnih industrija, ali u u manjim lokalnim mesnicama koje imaju značajan udio u distribuciji i plasmanu goveđeg i ovčijeg mesa na naše tržište. Kada su u pitanju sajmovi koji promovišu stočarsku proizvodnju ovog lanca vrijednosti važno je naopmenuti postojanje tradicionalnog „Cazinskog sajma“ kao kantonalne izložbe stočarstva. U okviru ovog sajma se pored festivala domaćih proizvoda, organiziraju i stručna predavanja te izložbe goveda i ovaca takmičarske prirode.

Konkurencija

Kao i u većini sektora animalne proizvodnje na Kantonu, tako i u ovom lancu vrijednosti preovladavaju manja, tržišno nekonkurentna poljoprivredna gazdinstva, starije dobne strukture, radne snage, slabo tehnički opremljenih u procesu proizvodnje. Osim ovoga kada je u pitanju konkurentnost ovog lanca vrijednosti, dodatna otežavajuća okolnost jeste uvoz mesa, kojem zbog nižih nabavnih cijena domaća proizvodnja na Kantonu teško konkuriše. Tokom 2022. godine došlo do povećanja izvoza mesa (samo piletine, za koju postoji dozvola za izvoz u EU) iz Bosne i Hercegovine, međutim istovremeno se dešava i povećanje uvoza govedine i ovčetine, čije kvalitet je često upitan. Prema informacijama prikupljenim od federalnih i kantonalnih udruženja poljoprivrednika i otkupljivača ovog sektora, kilogram žive vage mesa iz domaće proizvodnje za jednu KM je skuplji od mesa iz uvoza, pri čemu je u ovakvom omjeru cijena sve teže održati konkurentnost domaće proizvodnje. Okupljivači, odnosno prerađivači mesa iznose da bez uvoznog mesa ne mogu podmiriti svoje potrebe i organizirati stabilno snabdjevanje domaćeg tržišta, te da bi trenutne cijene mesa bez uvoza bile znatno veće. Suprotno ovome, naši proizvođači smatraju da imaju sve uslove za povećanje proizvodnje, ali da ostaje problem plasmata na tržište domaćeg mesa. Vrlo važno je napomenuti da farmeri često ukazuju na sporan kvalitet i svježinu uvezenog mesa te pozivaju na pojačane kontrole kvaliteta ove namirnice.

Struktura troškova i tržišna cijena

Kad su u pitanju finalni proizvodi tova junadi i ovaca, kao posljedica rasta cijena žive vage ovih domaćih životinja u posljednje vrijeme došlo je i do značajnih promjena i rasta cijena svježeg mesa i mesnih prerađevina na maloprodajnom tržištu Kantona. Tako trenutna cijene najkvalitetnijeg junećeg mesa, poput junećeg bifteka iznosi 45 KM, dok je cijena junećeg ramsteka 22 KM. Cijena najkvalitetnije telećeg mesa – telećeg buta iznosi 28 KM, dok je cijena teleće kremenadle 22 KM. Također, cijene nekih od najkvalitetnijih i najtraženijih mesnih prerađevina poput suhog mesa - goveđe pastirme su poprilično visoke i kreću se za pastrmu I klase oko 40 KM, dok se II klasa plaća po cijeni od 22 KM. Cijena traženog goveđeg sudžuka u marketima iznosi 25 KM.

U sektoru proizvodnje ovčijeg mesa cijena svježe janjetine kreće se između 20 i 25 KM. Tržišna vrijednost janječeg mesa na području Kantona iznosi oko 10 KM po kilogramu žive vage, dok se cijena žive vage ovaca kreće oko 5 KM. Na prostoru Kantona ne postoji uvoz ovčijeg i janječeg mesa, dok vodeća mesna prehrambena industrija kantonalno tržište podmiruje iz domaće proizvodnje. Plasman ovčijeg i janječeg mesa se realizira kroz registrovane klaonice otkupljivača, opremljene modernim kapacitetima za preradu mesa i proizvodnju mesnih prerađevina, te kroz restorane i pečenjare - tradicionalno prisutne na našem području. Otkup životinja se obavlja tokom cijele godine, s intencijom povećanja potražnje i prodaje tokom sezone i blagdana.

Kalkulacija tova junadi na području Unsko-sanskog kantona

ELEMENTI KALKULACIJE TROŠKOVA (POTREBNA SREDSTVA):		
Nabavna cijena teladi	170 kg x 8,50 KM/kg	1.445,00 KM/kom.
Nabavna cijena koncentrata		1,10 KM/kg.
Nabavna cijena sijena		0,20 KM/kg.
Nabavna cijena silaže		0,12 KM/kg.
Razlika žive mase utovljenog juneta		330 KG (500 – 170)
Planirani prosječan dnevni prirast		1.200 g/grlu
Broj hd	330 kg / 1.200 g	275 dana
Potrebna količina silaže	275 HD x 15 kg	4.125 kg/junetu
Ukupna količina silaže	10* grla x 4.125 kg	41.250 kg
Potrebna količina koncentrata	275 HD x 4 kg	1.100 kg/junetu
Ukupna količina koncentrata	10* grla x 1.100 kg	11.000 kg
Potrebna količina sijena	275 HD x 2 kg	550 kg/junetu
Ukupna količina sijena	10* grla x 550 kg	5.500 kg

* Kalkulacija troškova zasnovana je na prosječnom broju grla (10) u tovu junadi s kojim većina farmera na Kantonu organizira ovu proizvodnju.

TROŠKOVI PROGRAMA (RASHODI):		
1. Kupovina teladi:	10 kom x 1.445,00KM	14.450,00 KM
2. Osiguranje junadi:	10 kom x 100,0 KM	1.000,00 KM
3. Veterinarske usluge:	10 kom x 50,0 KM	500,00 KM
5. Nabavka silaže	41.250 kg x 0,12 KM	4.950,00 KM
6. Nabavka koncentrata:	11.000 kg x 1,10 KM	12.100,00 KM
7. Nabavka sijena:	5.500 kg x 0,20 KM	1.100,00 KM
UKUPNO		34.100,00 KM

Napomena: U troškove programa tova junadi nije uračunat vlastiti rad na farmi.

PLANIRANI PRIHODI (BRUTO DOBIT):		
PLANIRANI RANDMAN TOVLJENIKA		58 % OD ŽIVE MASE
UKUPNA ŽIVA MASA UTOVLJENE TELADI	10 grla x 500 kg	5.000 kg
UKUPNA TEŽINA MESA NAKON KLANJA	5.000 x 0.58	2900 kg
PRIHOD OD PRODAJE MESA	2900 kg x 20,0 KM/kg	58.500 KM
POTICAJI ZA TOV JUNADI	10 kom x 550 KM/kom	5.500 KM
UKUPNO		64.000,00 KM

Tehnologija u lancu vrijednosti proizvodnje mesa i mesnih prerađevina

Lanac vrijednosti proizvodnje mesa i mesnih prerađevina Unsko-sanskog kantona obuhvata tri nivoa tehnologija:

- Tehnologija u primarnoj stočarskoj proizvodnji - tehnoloških procesi u tovu junadi,
- Tehnologije obrade - klanje i obrada trupa nakon klanja, te proizvodnja svježeg mesa,
- Tehnologija prerade mesa - industrijski procese prerade mesa i proizvodnje mesnih prerađevina.

Procjena potrebe poljoprivrednih proizvođača i poduzetnica

Najvažniji domaći pravni akt koji reguliše oblast ravnopravnosti spolova kao posebnog ljudskog prava je Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, koji promovira ravnopravnost spolova i zabranjuje diskriminaciju po osnovu spola. Kao i u drugim sektorima te javnim i privatnim djelatnostima, pitanje rodne ravnopravnosti je isprepletano sa pitanjima iz oblasti poljoprivrede i ruralne politike. Prema (*FAO & UN Women, 2021*), žene na selu su uglavnom uključene u obavljanje poljoprivrednih poslova koji su slabo ili nikako plaćeni, dok muška radna snaga radi izvan farme i ostvaruje redovna novčana primanja i druge beneficije. Pored ovoga žene tradicionalno obavljaju kućne poslove za koje provode značajan dio svog vremena tokm dana. Rezultati istraživanja predstavljeni u Strategiji razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja Unsko-sanskog kantona za period 2023-2027 kada je u pitanju animalna proizvodnja pokazuju najveći interes žena za snažnije uključivanje u sektor prerade mlijeka. Pored ovoga ovi rezultati su pokazali ograničene perspektive za uključivanje žena u lanac vrijednosti proizvodnja mesa i mesnih prerađevina, i to samo u neke njegove dijelove, budući da primarana animalna proizvodnja, kao i proizvodnja mesnih prerađevina u prehrambenoj industriji u najvećoj mjeri spadaju u fizički zahtjevne poslove. Međutim, bez obzira na ovo potrebno je istaći postojanje opcionalnih mogućnosti za veću zastupljenost žena u ovom sektoru, naročito kada je u pitanju farma i mesna industrija. One se prije svega ogledaju u pozicioniranje žena na uvjetno rečeno lakše rukovodeće funkcije u ovom domenu, poput organizacije i upravljanja farmom te kontrole i praćenje tehnoloških procesa na farmi, ali i u mesnoj prerađivačkoj industriji. Upravo informacije prikupljene tokom individualnih intervjuua i interakcija tokom radionica u sklopu analize ovog lanca vrijednosti pokazuju da su žene zainteresirane za uslovno rečeno lakše i rukovodeće i organizacione poslove kada je u ovaj lanac vrijednosti.

Izazovi i mogućnosti lanca vrijednosti proizvodnje mesa

Izazovi

- Lanac vrijednosti proizvodnja mesa i mesnih prerađevina na Unsko-sanskom kantonu je opterećen manjkavostima zakonodavnih procesa, kao što je prije svega nepostojanje zakonskih propisa, podzakonskih akata i regulativa vezanih za zemljišne i nasljedne politike, kojima bi se zaustavilo daljnje smanjenje poljoprivrednih površina i postiglo okrupnjavanje imanja.
- Također u nedostatke vezane za donosiocce odluka moglo bi se ubrojati i ne postojanje zakonskog osnova i propisa koji regulišu finansijsku podršku i stimulacije prehrambenoj industrije Unsko-sanskog kantona, na koju se primarna poljoprivredna proizvodnja direktno naslanja

Mogućnosti

- Institucionalna podrška proizvodnji goveđeg mesa – tovu junadi od teladi iz domaćeg uzgoja: U 2022. godini iz budžeta Federacije Bosne i Hercegovine za finansiranje proizvodnje goveđeg mesa, odnosno tova junadi od teladi iz domaćeg uzgoja na području Unsko-sanskog kantona izdvojeno je 300.000,00 KM, dok je za ovu proizvodnju u istom periodu iz kantonalnog budžeta realizovano 3.120,00 KM.
- Povećane mogućnosti ulaganja. Postoje različite vrste podrške koje mogu pomoći u realizaciji ovog lanca vrijednosti. Jedan dio se odnosi na stalne kanale podrške u vidu konstantnih finansijskih poticaja sa federalnog i kantonalnog nivoa. Tu su i finansiranja kroz projektne aktivnosti podržane uglavnom iz

međunarodnih izvora i fondova, te komercijalni izvori finansiranja u obliku banaka, mikrokreditnih i sličnih organizacija.

- Proširenje tržišta. Pored postojanje značajnog domaćeg tržišta, u mogućnosti ovog lanca vrijednosti mogu se svrstati i očekivanja za skoriji plasman mesa i mesnih prerađevina na tržište EU. U prilog ovome zasigurno ide relativno dobro razvijena putna infrastruktura te povoljan geografski položaj Unsko-sanskog kantona, odnosno njegova blizina s zemljama Europske unije.
- Ovaj lanac vrijednosti predstavlja značajan ekonomski oslonac za proizvođače iz ovog sektora, budući da se radi o proizvodnji prisutnoj cijele godine. Ekonomske perspektive ovog sektora se prije svega ogledaju u prilikama za povećanje registrovanih farmera usmjerenih na proizvodnju tovnih junadi, što može dovesti do povećanja samozapošljavanju i posljedično željenog razvoja ruralnih područja Unsko-sanskog kantona.

Zaključci i preporuke

Postojanje potencijalu u vidu nekontaminiranog zemljišta s velikim površinama prirodnih livada i pašnjaka te geografski položaj i agroklimatski uslovi za proizvodnju goveđeg i ovčijeg mesa i mesnih prerađevina sa dostupnim tržištem u Bosni i Hercegovini i realnim očekivanjima za skoriji plasman ovih proizvoda na EU tržište predstavljaju važne preduslove za razvoj ovog lanca vrijednosti. Međutim, pored ovih perspektiva, nedovoljno razvijena proizvodnja mesa i mesnih prerađevina na Kantonu očigledno je rezultat nedostatka vizije i ciljeva te nepostojanja operativnih programa i strategija iz ove oblasti. Shodno navedenom da bi se ovaj lanac vrijednosti dalje razvijao, potrebno je uzeti u obzir sljedeće preporuke:

- Jačanja biološke osnove u smislu poboljšanja pasminske strukture i jačanja osnovnog stada,
- Ulaganja u modernizaciju i proširenje postojećih proizvodnih kapaciteta, kao i izgradnju novih velikih specijaliziranih farmi,
- Unaprijeđenja organizacije poslovanja,
- Unaprijeđenja tehničko-tehnoloških rješenja uključujuću uvođenje potrebnih standarda u svrhu jačanje dohotka i konkurentnosti farmera,
- Raditi na planu donošenja pozitivnih zakonskih propisa zemljišne i nasljedne politike, kojima bi se zaustavilo daljnje smanjenje poljoprivrednih površina i postiglo okrupnjavanje imanja,
- Unaprijediti saradnju sa stručnim timovima visokoškolskih ustanova, te provoditi kontinuiranu edukaciju proizvođača kako bi se uticalo na kvalitativne i kvantitativne pokazatelje proizvodnje,
- Zaštita domaće proizvodnje te pojačane kontrola mesa iz uvoza,
- Promoviranje ove proizvodnje i motivacije za snažnije uključenje mladih i žena u ovaj sektor.

PRILOG 50**Lanac vrijednosti: Proizvodnja i distribucija krastavca kornišona**

<i>Kategorija</i>	<i>Karakteristike i preporuke lanca vrijednosti</i>
<i>Specifičnosti proizvodnje i potrebe</i>	<p>Iako je posljednjih godina zabilježen pad proizvodnje, uzgoj krastavca kornišona još uvijek je siguran izbor kada je u pitanju kooperativna poljoprivreda Unsko-sanskog kantona. Budući da se s malih površina postižu zavidni prinosi i financijska dobit ova proizvodnja je trenutno najprofitabilnija povrtlarska proizvodnja našeg područja. Prema izvještajima o dodeljenim poticajima za 2022. godinu i procjeni otkupljivača broj proizvođača krastavca kornišona na Unsko-sanskom kantonu iznosi oko 600, od čega je 40% žena i mladih. U ovoj godini otkupljeno je cca 1800 t. Prosječna površina na kojoj se uzgaja kornišona u USK je 1000 m² po proizvođaču. Značajno je istaći da postoji pristup kupcima koji se bave daljom distribucijom.</p>
<i>Menadžment i učesnici uključeni u lanac vrednosti</i>	<p>Glavni akteri koji učestvuju u organizaciji ove proizvodnje su:</p> <ul style="list-style-type: none">• Individualni proizvođači – kooperanti• Otkupljivači• Zadruga• Udruženja proizvođača kornišona• Udruženja povrtlara
<i>Resursi i infrastruktura</i>	<p>Unsko-sanski kanton posjeduje iznimne potencijale u vidu zemljišnih i ljudskih resursa te klimatskih uslova za proizvodnju proizvodnju i distribuciju krastavca kornišona. Iako postoji značajno tržište u Bosni i Hercegovini, velika većina proizvodnje plasira se na tržište EU. Tako se najveće količine krastavca kornišona iz Bosne i Hercegovine izvoze u Njemačku, Hrvatsku, Sloveniju i Češku.</p>
<i>Tehnologije i njihov razvoj</i>	<p>Krastavca za industrijsku preradu - kornišona ima svoje specifičnosti u pogledu uzgoja. Budući da je biljka krastavca osjetljiva na niske temperature sjetva odnosno sadnja kornišona počinje kada temperatura zemljišta dostigne 15°C te kada prođe opasnost od kasnih proljetnih mrazeva. Na području Bosne i Hercegovine krastavac se uzgaja kao rana proljetna i kasna jesenja kultura. Kornišoni se u intenzivnoj proizvodnji uglavnom uzgajaju na dva načina: položenim-horizentalnim i špalirnim načinom uzgoja. Proizvodnja također može biti na otvorenom ili u zaštićenom prostoru, ali se metode uzgoja kod ova dva načina ne razlikuju mnogo.</p>

***Izvodljivost i uticaj lanca
vrednosti proizvodnja i
distribucija krastavca
kornišona***

Postoji relativna opasnost za negativan uticaj na okoliš, prije svega zemljište zbog neadekvatne, nestručne i prekomjerne upotreba sredstava zaštite i umjetnih gnojiva. Prevencija je moguća organiziranjem dodatnih radionica i treninga na ovu temu. Postoje preduslovi za organizaciju integralne proizvodnje s ciljem čuvanja životne sredine i proizvodnje kornišona visokog kvaliteta uz minimalnu upotrebu zaštitnih sredstava i umjetnih gnojiva. S obzirom da novije procjene iz ove proizvodnje govore o činjenicama da sa 0,2 ha površine rentabilne proizvodnje kornišona jedna porodica od četiri člana može da normalno obezbijediti svoju egzistenciju na godišnjem nivou nesporan je ekonomski uticaj ovog lanca vrijednosti. Pored ovoga značajno je istaći da proizvodnja krastavca kornišona na Unsko-sanskom kantonu ima uvijek gotovo siguran otkup, po utvrđenim pravilima i normativima tehnologije i otkupa. Kada je u pitanju socijalni uticaj, poljoprivreda općenito, pa tako i ova proizvodnja imaju uticaj na socijalnu strukturu u području u kojem je zastupljena.

Podrška i finansije

Postoje različite vrste podrške koje mogu pomoći u realizaciji ovog lanca vrijednosti. Jedan dio se odnosi na trajne kanale podrške u vidu konstantnih novčanih poticaja s kantonalnog i općinskih nivoa. Također postoje financiranja putem projektnih aktivnosti, uglavnom iz međunarodnih izvora te komercijalni izvori finansiranja u vidu banaka i mikrokreditni organizacija.

***Rodni uticaj – rodna
ravnopravnost u lancu
vrijednosti proizvodnja i
distribucija krastavca
kornišona***

Iako je prema evidencijama registrovanih proizvođača zastupljenost žena u ovom lancu vrijednosti oko 40% postoji realna mogućnost za osnaživanje rodne ravnopravnosti i povećanja broja žena u ovoj proizvodnji. Naročito je velika mogućnost za uključivanje žena u manje fizički zahtjevne faze poput proizvodnje rasada, berbe i kasiranja krastavaca i sl.

Zaključak

S obzirom na postojanje iznimnih potencijala u vidu zemljišnih i ljudskih resursa te povoljnih agro-klimatskih uslova za proizvodnju i distribuciju krastavca kornišona, kao i osigurano tržište u Bosni i Hercegovini i EU, ovaj lanac vrijednosti ima perspektivu i sve preduslove za dodatni razvoj. Međutim da bi se to desilo potrebno je poduzeti mjere poput:

- Sa svim učesnicima lanca vrijednosti raditi na promociji proizvodnje kornišona na Unsko-sanskom kantonu,
 - Organizirati adekvatne obuke proizvođača kornišona,
 - Razmotriti formiranje fonda koji bi proizvođačima osigurao naknadu u godinama sa nižom
-

kupoprodajnom cijenom i/ili u slučaju elementarnih nepogoda,

- Uspostaviti podrška razvoju mini prerade na farmama,
 - Motivisati mlade da se uključe u proizvodnju, prije svega kroz investicionu podršku,
 - Unaprijediti postojeće distributivne kanale, poboljšavajući skladišne kapacitete,
 - Unaprijediti podršku za osnaživanje rodne ravnopravnosti i dodatno uključivanje žena u ovaj lanac vrijednosti,
 - Poboljšati nivo saradnje sa srodnim produkcijama.
-

PRILOG 51

Lanac vrijednosti: Proizvodnja i distribucija maline³⁹

<i>Kategorija</i>	<i>Karakteristike i preporuke lanca vrijednosti</i>
<i>Specifičnosti proizvodnje i potrebe</i>	<p>Malina je kao kultura na području Unsko-sanskog kantona u posljednjem desetljeću dobila veliku popularnost, zahvaljujući prije svega jednostavnom uzgoju, manjim investicijama i brzoj zaradi. Pored toga, ova kultura je prilagođena i za veoma uspješan uzgoj u zastupljenim agro-klimatskim uslovima našeg Kantona koji posjeduje značajne mogućnosti za širenje ove proizvodnje. Ova perspektiva se u suštini odnosi na sve oblike proizvodnje maline, bilo da se radi o stonjoj malini, zamrznutim plodovima ili pak prerađevinama. Prema zvaničnim podacima na prostoru Unsko-sanskog kantona postoji 387 registrovanih proizvođača maline. Od ovog broja 80% je muškaraca i 20% žena, dok je zastupljenost mladih (mlađih od 40 godina) oko 40%. Na našem području malina se uzgaja na površini od oko 110 h, dok prosječna površina po proizvođaču iznosi 1000 m². Na Kantonu je prisutno pet otkupljivača maline, dok je otkupljena količina u 2022 godini iznosila cca 600t. U poređenju s prethodnim godinama ova proizvodnja na Unsko-sanskom kantonu je doživjela značaja pad, jer se prije nekoliko godina proizvodilo oko 3500t. Postoji i nekoliko certificiranih proizvođača i otkupljivača maline s Global G.A.P i GRASP standardima. Pored domaćeg, postoji i izvoz na tržište EU, ali često se pojavljuju problemi i prekidi isporuke najčešće usljed poremećaja na globalnom tržištu u svijetu.</p>
<i>Menadžment i učesnici uključeni u lanac vrijednosti</i>	<p>Glavni akteri koji učestvuju u organizaciji i produkciji ovog lanca vrijednosti su:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Individualni proizvođači – kooperanti • Otkupljivači • Poljoprivredne zadruge • Udruženja proizvođača malina • Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva • Ministarstvo poljoprivrede Unsko-sanskog kantona • Općinske poljoprivredne službe
<i>Resursi i infrastruktura</i>	<p>Unsko-sanski kanton posjeduje zemljišne, vodne i ljudske resurse, kao i povoljne agro-klimatske uslove za uzgoj i proizvodnju maline. Dostupnost certificiranog i zdravstveno ispravnog sadnog materijala doprinosi podizanju dugoročne konkurentnosti proizvođača na tržištu, povećanju prinosa, te optimizaciji troškova.</p>

³⁹ Udruženje proizvođača jagodičastog voća USK, Udruženje jagodičastog voća Cazin, Cazin, Udruženje "Bužimska malina", Bužim, SPZ Organic Fruit Cazin, SPZ AgroDar, Bihać, SPZ Krajiška malina, Cazin i Zadruga AgriSan Sanski Most.

U resurse ovog lanca vrijednosti možemo svrstati i položaj Unsko-sanskog kantona, te njegovu blizinu s granicom EU, što je naročito važno u kontekstu plasmana proizvoda na ovo tržište. Putna infrastruktura je dobrim dijelom razvijena. Poljoprivrednu infrastrukturu u ovom lancu vrijednosti uglavnom predstavlja privatna infrastruktura u posjedu individualnih farmera, kooperanata gazdinstava i zadruga koji se bave ovom proizvodnjom.

Tehnologije i njihov razvoj

U ovom lancu vrijednosti razlikujemo 4 nivoa tehnologija:

- I. Tehnologija u primarnoj proizvodnji - podrazumijeva standardne tehnologije za uzgoj maline na našem području, sa svim dostupnim inputima, uključujući vrlo važnu pristupačnost kvalitetnog i certificiranog sadnog materijala.
 - II. Tehnologije obrade - zamrzavanje malina - jednostavne i pristupačne tehnologije.
 - III. Tehnologija prerade - na nivou domaće proizvodnje sokova, džemova i sl. poznatih tradicionalnih recepata, ali nedovoljno valorizovanih.
 - I. Tehnologija prerade – standardna visoko-tehnološka proizvodnja većeg kapaciteta s dodanom vrijednošću. Ova tehnologija nije prisutna na našem Kantonu te, s obzirom na nivo proizvodnje i česte probleme u plasmanu i izvozu stone maline, trebala bi da bude predmetom budućih investicija i razvoja ovog lanca vrijednosti.
-

Izvodljivost i uticaj lanca vrijednosti proizvodnja i distribucija maline

Postoji relativna opasnost za negativan uticaj na okoliš zbog neadekvatne, neprofesionalne i prekomjerne upotreba sredstava zaštite. Prevencija je moguća organiziranjem radionica i treninga na ovu temu. Postoje preduslovi za organizaciju integralne proizvodnje malina s ciljem čuvanja životne sredine i proizvodnje malina visokog kvaliteta uz minimalnu upotrebu sredstava zaštite. Kada je u pitanju privredni značaj, ova proizvodnja je važan izvor prihoda za proizvođače. Organizirana je sezonski i uglavnom je dopunska djelatnost, s mogućnošću uključivanja velikog broja sudionika čime se stvaraju preduslovi za nove proizvođače. Također proizvodnja ovog lanca vrijednosti značajan je izvor dodatnih prihoda za ukućane zaposlene u drugim granama privrede, uprave ili uslužnih djelatnosti. Kod socijalnog uticaja, lanac vrijednosti proizvodnja i distribucija maline može poboljšati kvalitet života farmera, povezujući značajan broj učesnika u ruralnim i urbanim sredinama, kroz organizaciju manifestacija, lokalnih sajmova, takmičarskih i turističkih aktivnosti. Kada je u pitanju izvodljivost ovog lanca

vrijednosti važno je spomenuti neke prednost ove proizvodnje:

- U pogledu klimatskih uslova nemaju specifične zahtjeve,
- Redovno daju prinose i brzo plodonose,
- Omogućavaju brz obrt kapitala – brzu zaradu,
- Rizik u proizvodnji je minimalan,
- Prilično jednostavna tehnologija uzgoja
- Omogućuje angažovanje i fizički slabije radne snage (žene, djeca, starije osobe i invalidna lica),
- Plodovi maline su izuzetno hranjive vrijednosti,
- Plodovi maline posjeduju dijetalni, kao i profilaktički značaj,
- Maline posjeduju i ljekovita i antikancerogeno svojstva,
- Karakteriše se kontinuiranim sazrijevanjem i berbom plodova, što dovodi do poželjnog rasporeda radne snage

Podrška i finansije

Postoje različite vrste podrške koje mogu pomoći u realizaciji ovog lanca vrijednosti. Jedan dio se odnosi na trajne kanale podrške u vidu konstantnih novčanih poticaja s federalnog, kantonalnog i općinskih nivoa. Također postoji financiranje putem projektnih aktivnosti, uglavnom iz međunarodnih izvora, te komercijalni izvori financiranja u vidu banaka i mikrokreditni organizacija.

Rodni uticaj – rodna ravnopravnost u lancu vrijednosti proizvodnja i distribucija maline

Žene se mogu bez značajnih poteškoća uključiti u gotovo sve dijelove ovog lanca, jer proizvodnja maline općenito ne spada u fizički zahtjevnu proizvodnju. Potrebno je unaprijediti znanja i vještine žena, koje rijetko učestvuju u radionicama. Također, potrebno je aktivnije uključiti žene u rad organizacija civilnog društva u oblasti ovog lanca vrijednosti.

Zaključak

Pored svih nabrojanih resursa, prednosti i perspektiva ovog lanca vrijednosti potrebno je poduzeti sljedeće mjere u njegovom daljem razvoju:

- Sa svim učesnicima lanca vrijednosti raditi na promociji maline na Unsko-sanskom kantonu,
 - Organizirati adekvatne obuke proizvođača maline,
 - Razmotriti formiranje fonda koji bi obezbjedio naknadu ili delimične gubitke u godinama sa nižom kupoprodajnom cijenom ili u slučaju elementarnih nepogoda,
 - Podrška razvoju mini prerada na farmama,
 - Motivisati mlade da se uključe u proizvodnju, prije svega kroz investicionu podršku,
-

-
- Podrška unapređenju distributivnih kanala, poboljšavajući skladišne kapacitete i prevoznih sredstava,
 - Unapređenje podrške za rad žena i njihovo dodatno uključivanje u lanac vrijednosti,
 - Poboljšati nivo saradnje sa srodnim produkcijama poput pčelara - briga o pčelama u procesu zaštite.
-

PRILOG 52
Lanac vrijednosti: Proizvodnja mlijeka

Kategorija	Karakteristike i preporuke lanca vrijednosti
<i>Specifičnosti proizvodnje i potrebe</i>	<p>Mljekarska industrija je najvažnija poljoprivredna grana Unsko-sanskog kantona. Pored toga što predstavlja sektor koji ima značajne potencijale za razvoj, ovaj lanac vrijednosti je zbog količinski i nutritivno značajne potrošnje veoma važan i za prehrambenu sigurnost našeg područja. S velikim brojem proizvođača u primarnoj proizvodnji (2800) od čega je 90% muškaraca i 10% žena, ovaj lanac vrijednosti daje značajan doprinos ruralnom razvoju Kantona. Otkupom mlijeka na USK bave se četiri mljekare, međutim još uvijek je prisutna i tradicionalna proizvodnja i prodaja na kućnom pragu. Proizvodnja mlijeka u 2021. godini iznosila 38 miliona litara. Otkupljivači - mljekare posjeduju HACCAP, ISO 14001, ISO 2200 standarde, dok na području Kantona nema registrovanih certificiranih farmera. Bosna i Hercegovina od 2018, godine ima pristup tržištu Europske unije za mlijeko i mliječne prerađevine te je svrstana na listu A i B zemalja, kojima je dozvoljen izvoz svih vrsta mlijeka i mliječnih proizvoda u EU. Zahvaljujući upravo ovome došlo je do stabilizacije otkupa te rasta proizvodnje i izvoza svježeg mlijeka i mliječnih proizvoda.</p>
<i>Menadžment i učesnici uključeni u lanac vrednosti</i>	<p>Glavni akteri koji učestvuju u organizaciji ove proizvodnje su:</p> <ul style="list-style-type: none">• Poljoprivredni proizvođači - farmeri• Mljekare/otkupljivači - kooperanti,• Udruženja proizvođača mlijeka• Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva FBiH• Ministarstvo poljoprivrede vodoprivrede i šumarstva Unsko-sanskog kantona• Općinske poljoprivredne službe
<i>Resursi i infrastruktura</i>	<p>Postojanje geografskih, prije svega zemljišnih (velike površine prirodnih livada i pašnjaka bez hemijskih zagađenja), vodnih i ljudskih resursa te agro-klimatskih faktora su pretpostavka i ogromni potencijal za proizvodnju mlijeka na našem Kantonu. Međutim, nedovoljno razvijena proizvodnja očigledno je rezultat nedostatka vizije i ciljeva, nepostojanja operativnih programa i strategija iz ove oblasti. U resurse i potencijale ovog lanca vrijednosti pored postojećeg i pristupačnog tržišta u Bosni i Hercegovini, možemo svrstati i veoma dobar geografski položaj Unsko-sanskog kantona i</p>

njegova blizina s zemljama Europske unije, što je naročito važno u kontekstu već postojećeg plasmana mlijeka i mliječnih proizvoda s našeg područja na tržište Europskih zemalja. Poljoprivredna infrastruktura ovog sektora uglavnom je u privatnom posjedu individualnih farmera, kooperanata i udruženja proizvođača mlijeka. U poljoprivrednu infrastrukturu ubrajamo i veoma dobro razvijenu kooperantsku mrežu i razvijeni sistem otkupa sirovog mlijeka.

Tehnologije i njihov razvoj

Ovaj lanac vrijednosti obuhvata tri nivoa tehnologija:

- I. Tehnologija u primarnoj stočarskoj proizvodnji - standardna proizvodnja koja se sastoji od držanja i uzgoja mliječnih grla, odnosno proizvodnje sirovog mlijeka na farmi, uključujući mliječne sisteme i post-mliječne sisteme za skladištenje i hlađenje sirovog mlijeka.
 - II. Tehnologije prerade sirovog mlijeka - osnovni nivo, prerada mlijeka na farmi - jednostavne i pristupačne tehnologije, prema uglavnom ličnim receptima i vlastitom znanju.
 - III. Tehnologije prerade sirovog mlijeka i proizvodnja mliječnih proizvoda na višem nivou - specijalizovane mljekare različitih kapaciteta sa savremenim tehnologijama za preradu sirovog mlijeka i proizvodnju mliječnih proizvoda.
-

Izvodljivost i uticaj lanca vrednosti proizvodnja mlijeka

Postoji relativna opasnost za negativan uticaj na okoliš, prije svega na zemljišta zbog neadekvatnog zbrinjavanja otpada s farmi. S druge strane otkupljivači - mljekare posjeduju postrojenja za prečišćavanje otpada, što je uslov za izdavanje okolišnih dozvola od nadležnih institucija. Provodi se stalna kontrola i monitoring otpadnih voda. Kada su u pitanju farmeri prevencija je moguća uvođenjem novih tehnologija i provođenjem obuka o zbrinjavanju i upravljanju otpadom s farmi. S ekonomske strane ovaj lanac vrijednosti vrlo često predstavlja značajan izvor prihoda za proizvođače, budući da se radi o proizvodnji prisutnoj cijele godine. Međutim, vrlo često je i dodatni izvor dodatnih prihoda za ukućane zaposlene u drugim granama privrede, uprave ili uslužnih djelatnosti. Kada je u pitanju socijalni uticaj ovaj lanac vrijednosti može značajno poboljšati kvalitet života proizvođača, povezujući značajan broj učesnika u ruralnim i urbanim sredinama, kroz organizaciju manifestacija, sajмова ili takmičarskih aktivnosti.

Podrška i finansije

Postoje različite vrste podrške koje mogu pomoći u realizaciji ovog lanca vrijednosti. Jedan dio se odnosi na trajne kanale podrške u vidu konstantnih novčanih poticaja s federalnog, kantonalnog i općinskih nivoa. Pored ovoga postoji financiranje putem projektne aktivnosti, uglavnom iz međunarodnih izvora te komercijalni izvori finansiranja u vidu banaka i mikrokreditni organizacija.

Rodni uticaj – rodna ravnopravnost u lancu vrijednosti mlijeka proizvodnja

Žene se mogu ograničeno uključiti u neke dijelove ovog lanca vrijednosti, budući da primarna stočarska proizvodnja spada u dosta fizički zahtjevne poslove. Snažnije uključivanje žena u ovom lancu vrijednosti izvodljivo je u fazama prerade mlijeka na farmi ili industriji. Žene mogu biti nosioci ovih aktivnosti. Također, kada je u pitanju tradicionalna proizvodnja najčešće su to vještine i znanja prenesena iz prethodnih generacija. Za unaprijeđenje ovih tradicionalnih vještina i znanja potrebno je organizirati obuke iz oblasti proizvodnje, standarda i kvaliteta mlijeka te promocije, prodaje i komunikacije sa kupcima. Postoji mogućnost za aktiviranje žena u ovom lancu vrijednosti preko udruženja i zadruga.

Zaključak

Proizvodnja svježeg sirovog mlijeka na Unsko-sanskom kantonu kao najznačajnija poljoprivredna grana sa svim svojim resursima, potencijalima i perspektivama za proizvodnju mlijeka može biti predvodnica i okosnica poljoprivrednog i ruralnog razvoja ovog područja. Međutim, da bi se ovaj lanac vrijednosti razvijao potrebno je poduzeti neke mjere poput:

- Intenziviranja primarne proizvodnje sirovog mlijeka,
 - Podrška investicijama u nove objekte za držanje stoke i mehanizaciju,
 - Unapređenje postojećih tehnologija,
 - Registracija i zaštita autohtonih mliječnih proizvoda,
 - Promovisanje i marketing mlijeka i mliječnih proizvoda,
 - Zaštita domaće proizvodnje,
 - Poboljšanje nivoa obuke ljudi uključenih u ovu proizvodnju, posebno žena,
 - Rad na motivaciji i učešću mladih za rad u poljoprivredi, posebno u proizvodnja mlijeka, kroz dodatnu podršku, povećanje broja sajмова manifestacija i obogaćivanje kulturnih i društvenih sadržaja u ruralnim područjima Unsko-sanskog kantona.
-

PRILOG 53

Mjere Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Unsko-sanskog kantona za period 2023.-2027.

Veza sa strateškim ciljem	1. Unapređena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj		
Prioritet	1.1. Povećati obim, produktivnost i konkurentnost poljoprivredne proizvodnje		
Naziv mjere	1.1.1. Direktna plaćanja poljoprivrednim proizvođačima u biljnoj i animalnoj proizvodnji		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Ova vrsta podrške se dodjeljuje poljoprivrednim proizvođačima koji se bave biljnom i animalnom proizvodnjom koja bi zajedno sa podrškom koja dolazi sa nivoa FMPVŠ trebala omogućiti veću konkurentnost i održivi nivo dohotka. Mjerom se želi obezbijediti sigurnost i stabilnost dohotka poljoprivrednih proizvođača kao i sigurnost njihovog poslovanja te nastoji ujednačiti uslove poslovanja domaćih u odnosu na proizvođače iz okruženja. Implementaciju mjere treba nastojati ostvariti po ha i grlu, a ne po jedinici outputa u cilju potrebnog približavanja ZPP EU. Iznos ovog plaćanja je različit za različite proizvodnje i namjene. Kada se govori o biljnoj proizvodnji, implementacija mjere se odnosi na podršku proizvodnje povrća na otvorenom i zaštićenom prostoru, podršci proizvodnji jagodastog voća, podrška proizvodnji cvijeća, podrška proizvodnji presadnica te podrška proizvodnji gljiva. Mjera podrazumijeva i podršku nabavci inputa (repromaterijala) poput dizel goriva za proljetnu sjetvu, mineralna đubriva, zaštitna sredstva i sjemenski materijal. Implementacija mjere koja se odnosi na animalnu proizvodnju se odnosi na podršku sufinansiranju laboratorijskih pretraga mlijeka, podršku sufinansiranju ishrane, vještačkog osjemenjivanja i veterinarsko-zdravstvenih usluga ženskog rasplodnog podmlatka kod goveda, tov junadi koji nije obuhvaćen podrškom FMPVŠ, uzgoj podmlatka ovaca i koza, podrška pčelarstvu u domenu veterinarskih usluga poput sufinansiranja pretraga na američku kugu, podrška ribarstvu kroz podršku sufinansiranju nabavke hrane i veterinarsko zdravstvenog nadzora riblje mlađi te podrška peradarstvu u proizvodnji konzumnih jaja.		
Strateški projekti			
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori (izlaznog i krajnjeg rezultata)	Polazne vrijednosti (2021.)	Ciljne vrijednosti (2027.)
	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Broj korisnika (OPG/PG) koji su podržani mjerom DP ▪ Godišnji iznos podrške poljoprivrednim proizvođačima u biljnoj i animalnoj proizvodnji (miliona KM) 	12.500 4,88	15.000 8,40
Razvojni efekt i doprinos mjere ostvarivanju prioriteta	Ovom mjerom se putem podrške održivosti i stabilnosti dohotka poljoprivrednog proizvođača želi postići unapređenje osnove za budući rast biljne proizvodnje i rast podržanog stočnog fonda i stočarske proizvodnje. Mjera će direktno doprinijeti ispunjavanju		

	prioriteta 1: Povećati obim produktivnost i konkurentnost poljoprivredne proizvodnje.					
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja (Milion KM)	Godina	2023.	2024.	2025.	2026.	2027.
	Iznos:	9,50	9,20	8,90	8,60	8,40
	Izvor i % učesća:	Budžet (72,98%)	Budžet (67,33%)	Budžet (64,12%)	Budžet (60,97%)	Budžet (58,22%)
Razdoblje implementacije mjere	2023. - 2027.					
Institucija odgovorna za koordinaciju i implementaciju mjere	Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Unsko-sanskog kantona					
Nosioci mjere	Odjel za novčane podrške MPVŠ USK					
Ciljne grupe	Poljoprivredni proizvođači (OPG/PG-PS)					

Veza sa strateškim ciljem	1. Unapređena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj
Prioritet	1.1. Povećati obim, produktivnost i konkurentnost poljoprivredne proizvodnje
Naziv mjere	1.1.2. Podrška unapređenju upravljanja poljoprivrednog zemljišta
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	<p>Mjera podrazumijeva uspostavu jedinstvenog registra korištenja poljoprivrednog (svih kategorija) zemljišta, odnosno baze podataka korištenja državnog zemljišta kao osnovu za pregled stanja i područja djelovanja. Mjera podrazumijeva i unapređenje korištenja državnog zemljišta kroz stimulisanje davanja zemljišta u zakup/koncesije. Davanje državnog poljoprivrednog zemljišta pod zakup se može izvršiti samo pod jasno utvrđenim uslovima i kriterijumima, uz potrebne kontrole i legislativno utvrđenu mogućnost raskidanja ugovora o zakupu kod uočenih kršenja utvrđenih uslova. Pri davanju državnog poljoprivrednog zemljišta pod zakup za podizanje višegodišnjih zasada mora se voditi računa o agroekološkim uslovima, proizvodnim mogućnostima konkretnog zemljišta i elementima strateških ciljeva u vezi prilagođavanja klimatskim promjenama te čuvanju životne sredine i biodiverziteta.</p> <p>Osim spomenutog, mjerom se želi i rješavati problem stalne devastacije poljoprivrednog zemljišta i visok nivo zapuštenosti⁴⁰ i uništavanja, kao i nelegalna gradnja i njegovo pretvaranje u građevinsko zemljište. Ovom mjerom se uređuje zapušteno i deavstirano poljoprivredno zemljište koristeći se savremenim tehničko-tehnološkim rješenjima. Neke od radnji koje mogu biti podržane ovakvom mjerom su: krčenje na zapuštenom poljoprivrednom zemljištu, čišćenje poljoprivrednog zemljišta, ravnanje, meliorativna kalcizacija, meliorativna fertilizacija, meliorativna humanizacija, odvodnja, produbljivanje oranica, formiranje terasa i drugo.</p>

⁴⁰ Zapuštenim poljoprivrednim se smatra neobrađeno zemljište koje je zakorovljeno i obraslo samoniklim rastinjem na kojem je vegetacijsko-proizvodni ostatak duže od dvije godine.

Strateški projekti			
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori (izlaznog i krajnjeg rezultata)	Polazne vrijednosti (2021.)	Ciljne vrijednosti (2027.)
		<ul style="list-style-type: none"> ▪ Broj ha državnog poljoprivrednog zemljišta datog u zakup ▪ Udio korištenosti oraničnog zemljišta (%) ▪ Uređena površina poljoprivrednog zemljišta (ha) ▪ Budžetski transferi u uređivanje poljoprivrednog zemljišta (miliona KM) 	N/P 45,13% 0 0
Razvojni efekt i doprinos mjere ostvarivanju prioriteta	Povećano korištenje poljoprivrednog, odnosno oraničnog zemljišta što će imati odraz na povećanje obima poljoprivredne proizvodnje i ukupnog doprinosa sektora poljoprivrede u ekonomiji USK.		

Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja (KM)	Godina	2023.	2024.	2025.	2026.	2027.
	Iznos:	700.000	525.000	525.000	525.000	525.000
	Izvor i % učešća:	Budžet (5,38%)	Budžet (3,85%)	Budžet (3,78%)	Budžet (3,73%)	Budžet (3,64%)
	Iznos:	200.000	200.000	200.000	200.000	200.000
	Izvor i % učešća:	Ostali izvori (1,54%)	Ostali izvori (1,46%)	Ostali izvori (1,44%)	Ostali izvori (1,42%)	Ostali izvori (1,38%)
Razdoblje implementacije mjere	2023. - 2027.					
Institucija odgovorna za koordinaciju i implementaciju mjere	Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Unsko-sanskog kantona					
Nosioci mjere	Odjel za novčane podrške MPVŠ USK, Općinske/gradske službe USK koje pokrivaju sektor poljoprivrede					
Ciljne grupe	Poljoprivredni proizvođači (OPG/PG-PS)					

Veza sa strateškim ciljem	1. Unapređena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj
Prioritet	1.1. Povećati obim, produktivnost i konkurentnost poljoprivredne proizvodnje
Naziv mjere	1.1.3. Podrška pružanju savjetodavnih usluga poljoprivrednim proizvođačima
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Mjerom se podržavaju aktivnosti koje potiču razmjenu znanja i informacija među sudionicima u sektoru poljoprivrede i ruralnom razvoju u USK, što treba direktno povećati održivost i učinkovitost poslovanja OPG (PG-PS) i ruralnih preduzeća. Među aktivnostima

	koje se odnose na ovu mjeru treba istaći održavanje obuka i treninga poljoprivrednih proizvođača posebno u dijelu koji se odnosi digitalizaciju i informatizaciju poljoprivrednog sektora. Mjera treba podržati aktivnosti stručnog osoblja Poljoprivrednog zavoda u kontekstu saradnje sa znanstvenim, obrazovnim i stručnim institucijama, drugim savjetodavnim službama i krajnjim korisnicima u cilju stvaranja inovacija i prijenosa najnovijih znanja direktno u proizvodnju.					
Strateški projekti	Unapređenje odabranih lanaca vrijednosti u poljoprivrednoj proizvodnji					
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori (izlaznog i krajnjeg rezultata)			Polazne vrijednosti (2021.)	Ciljne vrijednosti (2027.)	
	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Broj poljoprivrednih savjetodavaca ▪ Broj poljoprivrednih proizvođača kao korisnika savjetodavnih usluga 			3 0	5 1.000	
Razvojni efekt i doprinos mjere ostvarivanju prioriteta	Pružanjem pomoći poljoprivrednim proizvođačima u prilagođavanju njihove proizvodnje zahtjevima tržišta i potrošača dat će se doprinos ostvarenju Prioriteta 1.1. (povećanje obima, produktivnosti i konkurentnosti poljoprivredne proizvodnje), uz istovremeno povećanje izgleda za postizanje dugoročne održivosti same proizvodnje. Ova mjera omogućit će i upoznavanje poljoprivrednih proizvođača sa modernim pristupom koji sektor zahtjeva, a misli se prije svega na nova tehničko-tehnološka rješenja u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji, ali i na digitalizaciju i informatizaciju poljoprivrednog sektora (pamatena poljoprivreda). Mjerom bi se trebalo omogućiti i prenos potrebnih znanja do farmera iz sfere okolišnih praksi i povećanju svijesti poljoprivrednih proizvođača o važnosti standarda i očuvanju prirodnih resursa.					
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja (KM)	Godina	2023.	2024.	2025.	2026.	2027.
	Iznos:	0,00	50.000	80.000	100.000	130.000
	Izvor i % učešća:	Budžet (0,00%)	Budžet (0,37%)	Budžet (0,54%)	Budžet (0,71%)	Budžet (0,87%)
Razdoblje implementacije mjere	2023. - 2027.					
Institucija odgovorna za koordinaciju i implementaciju mjere	Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Unsko-sanskog kantona					
Nosioci mjere	Poljoprivredni zavod USK					
Ciljne grupe	Poljoprivredni zavod USK, Poljoprivredni proizvođači (OPG/PG-PS)					
Veza sa strateškim ciljem	1. Unapređena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj					
Prioritet	1.1. Povećati obim, produktivnost i konkurentnost poljoprivredne proizvodnje					
Naziv mjere	1.1.4. Podrška unapređenju sistema kvalitete za poljoprivredno-prehrambene proizvode i uvođenju potrebnih standarda					

Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Mjerom se želi povećati usvajanje standarda kojima se promovišu javni i privatni sistemi kvalitete, uključujući sisteme sigurnosti hrane, kvalitete, veterinarskih i fitosanitarnih standarda, zdravlja i dobrobiti životinja, te zaštite okoliša u skladu sa budžetskim mogućnostima USK. Tržišni akteri sve više pred OPG/PG-PS postavljaju zahtjeve za uvođenjem standarda u proizvodnji (npr. GLOBAL G.A.P., GMP standard, standard integralne proizvodnje, odnosno integralne zaštite bilja od bolesti i štetnika IPM, HACCP). Tu su i drugi standardi poput HALAL i KOŠER. Cilj mjere je da se u narednom periodu potiču i ohrabruju proizvođači da uvedu i usvoje jedan ili više spomenutih standarda, kako bi unaprijedili svoju proizvodnost i cjelokupne standarde kvalitete. Uvođenje standarda je tržišni zahtjev koji traži određena financijska ulaganja, a to u početnoj fazi i na ovom stepenu razvoja OPG-ovi ne mogu sami izvesti. Zato im je potrebna odgovarajuća budžetska podrška koja treba dolaziti sa raznih nivoa, uključujući i kantonalni.					
Strateški projekti	Unapređenje odabranih lanaca vrijednosti u poljoprivrednoj proizvodnji					
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori (izlaznog i krajnjeg rezultata)			Polazne vrijednosti (2021.)	Ciljne vrijednosti (2027.)	
	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Broj OPG/PG koji su usvojili neki od standarda za unapređenje sistema kvalitete ▪ Broj standarda uvedenih na OPG/PG 			N/P 0	150 5	
Razvojni efekt i doprinos mjere ostvarivanju prioriteta	Povećanjem nivoa primjene standarda kvalitete i sigurnosti hrane direktno će se povećati konkurentnost poljoprivredne proizvodnje.					
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja (KM)	Godina	2023.	2024.	2025.	2026.	2027.
	Iznos:	50.000	10.000	10.000	10.000	10.000
	Izvor i % učešća:	Budžet (0,38%)	Budžet (0,07%)	Budžet (0,07%)	Budžet (0,07%)	Budžet (0,07%)
	Iznos:	20.000	20.000	20.000	20.000	20.000
Izvor i % učešća:	EU (1,54%)	EU (1,46%)	EU (1,44%)	EU (1,42%)	EU EU (1,39%)	
Razdoblje implementacije mjere	2023. - 2027.					
Institucija odgovorna za koordinaciju i implementaciju mjere	Sektor za veterinarstvo Ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Unsko-sanskog kantona					
Nosioci mjere	Odjel za podršku MPVŠ USK, Poljoprivredni zavod USK					
Ciljne grupe	Poljoprivredni proizvođači (OPG/PG)					

GAP - Good Agricultural Practice - Dobra poljoprivredna praksa

GMP - Good Manufacturing Practice - Dobra proizvođačka praksa

IPM - Integrated pest management – Integrirano upravljanje zaštitom bilja

HACCAP - Hazard Analysis and Critical Control Point – Sistem sigurnosti hrane koji se temelji na analizi i kontroli potencijalnih bioloških/mikrobioloških, kemijskih i fizičkih opasnosti kojima su

izložene sirovine, mogućih opasnosti pri rukovanju, proizvodnji, distribuciji i konzumiranju krajnjeg proizvoda

Veza sa strateškim ciljem	1. Unapređena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj		
Prioritet	1.1. Povećati obim, produktivnost i konkurentnost poljoprivredne proizvodnje		
Naziv mjere	1.1.5. Investicije u fizičku imovinu poljoprivrednih gazdinstava		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Cilj mjere je da korisnici kroz podršku tehničkih unapređenja i ulaganja u razne vrste stalnih sredstava povećaju produktivnost i konkurentnost poljoprivredne proizvodnje. Ova mjera obuhvata podršku ulaganjima u fizičku imovinu u poljoprivredna gazdinstva (OPG/PG) kojima se unapređuju njihovi ukupni ekonomski rezultati. Brojna su područja u kojima je moguća podrška u fizičku imovinu poljoprivrednih gazdinstava - podizanje višegodišnjih zasada, izgradnja plastenika (staklenika), izgradnja objekata za smještaj stoke ili skladištenje, preradu i marketing poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, investicije u poljoprivrednu mehanizaciju, sisteme za navodnjavanje i druga stalna sredstva rada kojima je moguće povećati obim proizvodnje i produktivnost rada. Ukoliko se sredstva daju za investicije za šta je prethodno potreban elaborat (biznis plan) mjera može podrazumijevati i podršku izradi takvog dokumenta. Od sektora koji se smatraju prioritetnim sa potencijalom za razvoj konkurentne proizvodnje kvalitetnih proizvoda za domaća i izvozna tržišta izdvajaju se sektor mesa i mlijeka (mliječnih proizvoda), sektor voća i povrća, stoka i med. Ova mjera je usko povezana sa prioritetom EU za ruralni razvoj, a odnosi se na "jačanje isplativosti poljoprivrednih gazdinstava i konkurentnosti svih vrsta poljoprivrede u svim područjima i promociju inovativnih poljoprivrednih tehnologija". Ova mjera se odnosi na ulaganja dužinom cijelog lanca vrijednosti (primarna poljoprivredna proizvodnja, prerada, marketing) i dobivanja proizvoda sa dodanom vrijednošću koja će omogućiti primjeren i održiv dohodak OPG/PG.		
Strateški projekti	Unapređenje odabranih lanaca vrijednosti u poljoprivrednoj proizvodnji		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori (izlaznog i krajnjeg rezultata)	Polazne vrijednosti (2021.)	Ciljne vrijednosti (2027.)
	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Broj obuhvaćenih OPG/PG kao korisnika mjere ▪ Vrijednost godišnjih investicija u fizičku imovinu OPG/PG (miliona KM) 	Početno stanje 0,05	250 4,00
Razvojni efekt i doprinos mjere ostvarivanju prioriteta	Unapređenje produktivnosti, kvaliteta proizvoda ukupnih prihoda/dohotka poljoprivrednih proizvođača. Doprinos Prioritetu 1.1. Kroz odgovarajuće kriterije prilikom dodjele podrške moguća je veća zastupljenost žena i mladih u dodjeli sredstava kao i investicija koje imaju pozitivan uticaj na životnu sredinu i očuvanje okoliša.		

Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja (Milion KM)	Godina	2023.	2024.	2025.	2026.	2027.
	Iznos:	0,38	1,50	2,00	2,50	3,00
	Izvor i % učešća:	Budžet (2,89%)	Budžet (10,98%)	Budžet (14,41%)	Budžet (17,72%)	Budžet (20,79%)
	Iznos:	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Izvor i % učešća:	IFAD/ EU (7,68%)	IFAD/ EU (7,32%)	IFAD/ EU (7,20%)	IFAD/ EU (7,09%)	IFAD/ EU (6,93%)
Razdoblje implementacije mjere	2023. - 2027.					
Institucija odgovorna za koordinaciju i implementaciju mjere	Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Unsko-sanskog kantona					
Nosioci mjere	Odjel za podršku MPVŠ USK					
Ciljne grupe	Poljoprivredni proizvođači (OPG/PG)					

Veza sa strateškim ciljem	1. Unapređena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj		
Prioritet	1.2. Unaprijediti lance vrijednosti i poboljšati kvalitet poljoprivrednih proizvoda		
Naziv mjere	1.2.1. Podrška saradnji aktera u lancu snabdjevanja lokalnih tržišta - Pilot šema mlijeko, voće i povrće		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	S obzirom na višestruke koristi ova mjera je opće prihvaćena kako od zemalja članica EU tako i od strane zemalja kandidata. U sistem podrške u USK, kao i na nivou Federacije, mjera će biti uvedena kao pilot projekt, kada bi se utvrdilo na koji način i u kojem obimu bi se ovakva mjera mogla redovno provoditi u USK. Projektom bi se u najprije obuhvatilo glavni poljoprivredni proizvodi u kojima Kanton prednjači, a to su mlijeko, voće i povrće, dok bi se kasnije mogli uključiti i neki drugi proizvodi. Kao korisnike mjera obuhvata djecu od vrtičke do srednjoškolske dobi i socijalno najugroženije osobe korisnike javnih kuhinja.		
Strateški projekti	Unapređenje odabranih lanaca vrijednosti u poljoprivrednoj proizvodnji		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori (izlaznog i krajnjeg rezultata)	Polazne vrijednosti (2021.)	Ciljne vrijednosti (2027.)
	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Broj korisnika podrške ▪ Ukupna broj ustanova uključenih u podršku 	0 0	700 10
Razvojni efekt i doprinos mjere ostvarivanju prioriteta	Poticanje potrošnje kroz šeme mlijeka, voća i povrća postiže se pojačana konzumacija ovih esencijalnih proizvoda čime se direktno, pozitivno utiče na zdravlje školske djece i sigurnost prehrane najugroženijih kategorija stanovništva u Unsko-sanskom kantonu. Provođenjem ove mjere postiže se akcija iz prioriteta 1.2. - unaprijediti lance vrijednosti i poboljšati kvalitet poljoprivrednih proizvoda.		

Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja (KM)	Godina	2023.	2024.	2025.	2026.	2027.
	Iznos:	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000
	Izvor i % učešća:	Budžet (0,08%)	Budžet (0,07%)	Budžet (0,07%)	Budžet (0,07%)	Budžet (0,07%)
	Iznos:	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000
	Izvor i % učešća:	Ostali izvori (0,08%)	Ostali izvori (0,07%)	Ostali izvori (0,07%)	Ostali izvori (0,07%)	Ostali izvori (0,07%)
Razdoblje implementacije mjere	2023. - 2027.					
Institucija odgovorna za koordinaciju i implementaciju mjere	Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Unsko-sanskog kantona					
Nosioci mjere	Odjel za podršku MPVŠ USK					
Ciljne grupe	Poljoprivredni proizvođači (OPG/PG), Proizvođačke organizacije (sektor mlijeko, voće, povrće)					

Veza sa strateškim ciljem	1. Unapređena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj		
Prioritet	1.2. Unaprijediti lance vrijednosti i poboljšati kvalitet poljoprivrednih proizvoda		
Naziv mjere	1.2.2. Podrška uspostavi uspostavi (nedostajućih) proizvođačkih grupa i organizacija		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Mjera se želi ostvariti povezivanje malih poljoprivrednih proizvođača s organizatorima otkupa i prerađivačima kroz uspostavu i rad proizvođačkih grupa (organizacija) kako bi se povećao stepen integriranosti unutar lanaca vrijednosti, uskladila ponuda sa tržišnom potražnjom, osiguralo unificiranje tehnologije proizvodnje i ujedno podizao kvalitet poljoprivrednih proizvoda sa malih farmi. Brojna su područja realizacije ove mjere - od finansiranja administrativnih troškova uspostave i rada proizvođačkih grupa (u skladu sa Poslovnim planom proizvođačkih grupa i organizacija) do unapređenja njihovih materijalnih i ljudskih resursa.		
Strateški projekti	Unapređenje odabranih lanaca vrijednosti u poljoprivrednoj proizvodnji		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori (izlaznog i krajnjeg rezultata)	Polazne vrijednosti (2021.)	Ciljne vrijednosti (2027.)
	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Broj uspostavljenih proizvođačkih grupa ▪ Broj OPG uključenih u proizvođačke grupe 	0	5
Razvojni efekt i doprinos mjere ostvarivanju prioriteta	Mjerom se postiže realizacija Prioriteta 1.2. unapređenje lanaca vrijednosti i poboljšanje kvaliteta poljoprivrednih proizvoda. Mjera služi i za unapređenje tržišne pozicije poljoprivredno-prehrambenih proizvođača i uopće stanovnika ruralnih područja USK.		

Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja (KM)	Godina	2023.	2024.	2025.	2026.	2027.
	Iznos:	10.000	10.000	10.000	10.000	10.000
	Izvor i % učešća:	Budžet (0,08%)	Budžet (0,07%)	Budžet (0,07%)	Budžet (0,07%)	Budžet (0,07%)
	Iznos:	20.000	20.000	20.000	20.000	20.000
	Izvor i % učešća:	FAO/EU (0,15%)	FAO/EU (0,15)	FAO/EU (0,14%)	FAO/EU (0,14%)	FAO/EU (0,14%)
Razdoblje implementacije mjere	2023. - 2027.					
Institucija odgovorna za koordinaciju i implementaciju mjere	Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Unsko-sanskog kantona					
Nosioci mjere	Odjel za podršku MPVŠ USK,					
Ciljne grupe	Poljoprivredni proizvođači (OPG/PG)					

Veza sa strateškim ciljem	1. Unapređena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj					
Prioritet	1.3. Podržavati održivi ruralni razvoj i efikasnije upravljanje prirodnim resursima uz zaštitu prirode					
Naziv mjere	1.3.1. Podrška organskoj proizvodnji					
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Mjera se odnosi na finansijsku podršku poljoprivrednim proizvođačima koji se bave organskom proizvodnjom na način da se direktno podržava proizvodnja putem direktnih plaćanja po ha ili putem sufinansiranja troškova certificiranja proizvodnje. Cilj mjere da se iskoriste prirodni potencijali koja ima USK i da se ovom mjerom poljoprivredna politika USK (BiH) približava Zelenoj agendi za zemlje Zapadnog Balkana čija potpisnica je i BiH.					
Strateški projekti						
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori (izlaznog i krajnjeg rezultata)	Polazne vrijednosti (2021.)	Ciljne vrijednosti (2027.)			
	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Broj proizvođača koji su u shemi organske proizvodnje ▪ Broj ha u organskoj proizvodnji 	0	10	0	100	
Razvojni efekt i doprinos mjere ostvarivanju prioriteta	Mjerom se unaprjeđuje proizvodnja "zdrave hrane", doprinosi očuvanju okoliša i zaštite životne sredine i omogućuje postepeno približavanje poljoprivredne politike ZPP EU. Implementacijom mjere se omogućuje ostvarivanje Prioriteta 1.3. i odnosi se na efikasnije upravljanje prirodnim resursima uz adekvatnu zaštitu prirode.					
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja (KM)	Godina	2023.	2024.	2025.	2026.	2027.
	Iznos:	0	10.000	10.000	10.000	10.000
	Izvor i % učešća:	Budžet (0,00%)	Budžet (0,07%)	Budžet (0,07%)	Budžet (0,07%)	Budžet (0,07%)
Razdoblje implementacije	2023. - 2027.					

mjere	
Institucija odgovorna za koordinaciju i implementaciju mjere	Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Unsko-sanskog kantona
Nosioci mjere	Odjel za podršku MPVŠ USK,
Ciljne grupe	Poljoprivredni proizvođači organske proizvodnje (OPG/PG)

Veza sa strateškim ciljem	1. Unapređena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj					
Prioritet	1.3. Podržavati održivi ruralni razvoj i efikasnije upravljanje prirodnim resursima uz zaštitu prirode					
Naziv mjere	1.3.2. Podrška uvođenju praksi upravljanju otpadom					
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Poljoprivredna proizvodnja jedan je od značajnijih zagađivača okoliša i zbog prevelikog korištenja đubriva, zaštitinih sredstva i drugih hemikalija u biljnoj i animalnoj proizvodnji predstavlja važan izvor zagađenja. U svrhu smanjenja zagađenja mjerom se podržava edukacija poljoprivrednih proizvođača o važnosti ovog problema i povećanju svijesti o važnosti preventivnog djelovanja, ali i aktivnosti kojima se unapređuje praksa odlaganja poljoprivrednog otpada, poput pravilnog odlaganja animalnog otpada.					
Strateški projekti						
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori (izlaznog i krajnjeg rezultata)			Polazne vrijednosti (2021.)	Ciljne vrijednosti (2027.)	
	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Broj provedenih obuka iz oblasti upravljanja otpadom ▪ Broj OPG/PG koji odlažu stajnjak u skladu sa EU standardima 			0	10	
				0	50	
Razvojni efekt i doprinos mjere ostvarivanju prioriteta	Povećana površina korištenja poljoprivrednog zemljišta i unapređena njegova kvaliteta. Smanjen nivo degradacije poljoprivrednog zemljišta i povećana svijest poljoprivrednih proizvođača o važnosti pravilnog odlaganja (poljoprivrednog) otpada. Uvođenjem upravljanja otpadom po EU standardima povećat će se konkurentnosti poljoprivredne proizvodnje.					
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja (KM)	Godina	2023.	2024.	2025.	2026.	2027.
	Iznos:	0	20.000	20.000	20.000	20.000
	Izvor i % učešća:	Budžet (0,00%)	Budžet (0,15%)	Budžet (0,14%)	Budžet (0,14%)	Budžet (0,14%)
	Iznos:	100.000	100.000	100.000	100.000	100.000
	Izvor i % učešća:	Ostali donatori (0,77%)	Ostali donatori (0,73%)	Ostali donatori (0,72%)	Ostali donatori (0,71%)	Ostali donatori (0,69%)
Razdoblje implementacije mjere	2023. - 2027.					
Institucija odgovorna za koordinaciju i implementaciju mjere	Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Unsko-sanskog kantona					

Nosioci mjere	Odjel za podršku MPVŠ USK					
Ciljne grupe	Poljoprivredni proizvođači (OPG/PG)					
Veza sa strateškim ciljem	1. Unapređena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj					
Prioritet	1.3. Podržavati održivi ruralni razvoj i efikasnije upravljanje prirodnim resursima uz zaštitu prirode					
Naziv mjere	1.3.3. Podrška diverzifikaciji ruralne ekonomije uključujući ruralni turizam					
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Diverzifikacija ruralne ekonomije je mjera čiji cilj je poticanje zapošljavanja kroz kreiranje novih radnih mjesta uz održavanje postojećih. Mjerom se najprije žele podržati PG kojima se želi stvarati i dodatni izvori prihoda, bilo da se ostvaruju na samom PG kroz aktivnosti kojima se, između ostalog, stvaraju dodatne vrijednosti (ulaganja u alternativne proizvodnje, ulaganja u doradu i preradu, ulaganje u direktnu prodaju i marketing) bilo kroz druge aktivnosti van PG (ulaganja u pružanje usluga poljoprivrednim proizvođačima, ulaganja u pružanju općih usluga, ulaganja u tradicionalno zanatstvo i dr.). S obzirom na prirodno bogatstvo kojim raspolaže USK razvoj ruralnog turizma bi mogao biti jedan od načina diverzifikacije i mjesto na kojem se mogu plasirati lokalno poljoprivredno-prehrambeni proizvodi. Podrška pokretanju poslovanja obrta i MSP u ruralnim područjima USK u svrhu očuvanja izvornih i tradicionalnih proizvoda je također jedan od ciljeva ove mjere. Prednost u dodjeli sredstava trebaju imati projekti sa područja koja imaju prirodna ograničenja, poljoprivrednici nositelji mlađi od 40 godina i žene nositeljice OPG-a.					
Strateški projekti						
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori (izlaznog i krajnjeg rezultata)	Polazne vrijednosti (2021.)		Ciljne vrijednosti (2027.)		
	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Broj projekata iz oblasti diverzifikacije ruralne ekonomije ▪ Broj OPG/PG sa diverzificiranim izvorima prihoda 	0		5		
		0		25		
Razvojni efekt i doprinos mjere ostvarivanju prioriteta	Ova mjera doprinosi ispunjavanju Prioriteta 1.3. jer podržava održivi ruralni razvoj USK. Mjerom se potiče zapošljavanje i kreiraju nova radna mjesta, što značajno utiče na zaustavljanje negativnog trenda smanjivanja ruralne populacije, posebno mladih. Kao finansijski instrument za stimulisanje i podršku ulaganja na PG mjerom se podržava rast konkurentnosti domaćih poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda.					
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja (KM)	Godina	2023.	2024.	2025.	2026.	2027.
	Iznos:	0	50.000	50.000	50.000	50.000
	Izvor i % učešća:	Budžet (0,00%)	Budžet (0,37%)	Budžet (0,36%)	Budžet (0,35%)	Budžet (0,35%)
	Iznos:	100.000	100.000	100.000	100.000	100.000
	Izvor i % učešća:	EU (0,77%)	EU (0,73%)	EU (0,72%)	EU (0,71%)	EU (0,69%)
Razdoblje implementacije	2023. - 2027.					

mjere	
Institucija odgovorna za koordinaciju i implementaciju mjere	Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Unsko-sanskog kantona
Nosioci mjere	Odjel za podršku MPVŠ USK
Ciljne grupe	Poljoprivredni proizvođači (OPG/PG), Obrti, zadruge, OPG koja ulažu u diverzifikaciju, obrti i preduzeća iz oblasti poljoprivrede

Veza sa strateškim ciljem	1. Unapređena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj
Prioritet	1.3. Podržavati održivi ruralni razvoj i efikasnije upravljanje prirodnim resursima uz zaštitu prirode
Naziv mjere	1.3.4. Podrška mladim poljoprivrednim proizvođačima za pokretanje poslovanja i osnivanje preduzeća u ruralnim područjima
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	<p>Mjera se odnosi na podršku pokretanju poslovanja mladih poljoprivrednika (mlađi od 40 godina) i osnivanje preduzeća u ruralnim područjima USK čime se jača socio-ekonomska struktura i olakšava proces otvaranja novih radnih mjesta na ruralnom području. Riječ je o istoj mjeri predloženoj u Strategiji poljoprivrede i ruralnog razvoja Federacije BiH kako bi se na bazi sredstava sa dva nivoa vlasti mjera mogla u potpunosti implementirati i biti efikasnija.</p> <p>Mjera je namijenjena pokretanju poslovanja mladih poljoprivrednika i osigurava sredstva za finansiranje projekata na OPG-ima u kojima je mladi poljoprivrednik preuzeo status nositelja. Mladi poljoprivrednici koji su preuzeli upravljanje OPG-om kandidiraju svoje projekte za unapređenje poslovanja PG-a u prvih pet godina od dana kada su u RPG upisani kao nositelji PG-a. Osnova za dodjelu sredstava je Poslovni plan. U okviru projekta dozvoljene su sve vrste ulaganja u infrastrukturu za primarnu poljoprivrednu proizvodnju, uključujući i kupovinu zemljišta. Ova mjera podrazumijeva i podršku osnivanju ruralnih poduzeća povezanih s poljoprivredom i šumarstvom, odnosno diverzifikacijom dohotka poljoprivrednog domaćinstva, s tim da pravo na ovu mjeru imaju svi OPG/PPG-i upisani u RPG koji svoju djelatnost registriraju u formi obrta odnosno društva s ograničenom odgovornošću. Mjera obuhvaća i podršku osnivanju obrta, odnosno poduzeća za nepoljoprivredne djelatnosti u ruralnim područjima, ali samo ako su ona prepoznata kao dio strategija lokalnog razvoja. U okviru ove aktivnosti može biti podržana registracija poduzeća do 100% prihvatljivih troškova registracije i nabava uredske opreme do 50% iznosa prihvatljivih troškova. Zbog osjetljivosti implementacije mjere i mogućih manipulacija potrebno je detaljno propisati mjere kontrole i nadzora nad provođenjem ove mjere. Mjera se može proširiti i na žene koje pokreću vlastito poslovanje na OPG-u.</p>
Strateški projekti	

	Indikatori (izlaznog i krajnjeg rezultata)				Polazne vrijednosti (2021.)	Ciljne vrijednosti (2027.)
Indikatori za praćenje rezultata mjere	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Broj OPG koji su koristili mjeru za pokretanja poslovanja mladih poljoprivrednika ▪ Broj žena koji su nosioci OPG/PG kao korisnika mjere za pokretanje poslovanja mladih poljoprivrednika 				0	30
					0	15
Razvojni efekt i doprinos mjere ostvarivanju prioriteta	Mjerom se doprinosi ostvarivanju Prioriteta 1.3. - podržava se održivi razvoj ruralnih područja Kantona, a budući da se potiču produktivna i neproduktivna ulaganja na poljoprivrednim gazdinstvima, poput ulaganja u infrastrukturu povezanu s razvojem, modernizacijom ili prilagodbom klimatskim promjenama, što pogoduje pokretanju poslovanja mladih poljoprivrednika i povećava motivaciju za osnivanje vlastitog poduzeća. Mjerom se ublažavaju demografski problemi sa kojima se USK suočava.					
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja (KM)	Godina	2023.	2024.	2025.	2026.	2027.
	Iznos:	500.000	250.000	250.000	250.000	250.000
	Izvor i % učešća:	Budžet (3,84%)	Budžet (1,83%)	Budžet (1,80%)	Budžet (1,77%)	Budžet (1,73%)
Razdoblje implementacije mjere	2023. - 2027.					
Institucija odgovorna za koordinaciju i implementaciju mjere	Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Unsko-sanskog kantona					
Nosioci mjere	Odjel za podršku MPVŠ USK					
Ciljne grupe	Mladi i žene OPG/PG iz ruralnih područja					

Veza sa strateškim ciljem	1. Unapređena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj
Prioritet	1.3. Podržavati održivi ruralni razvoj i efikasnije upravljanje prirodnim resursima uz zaštitu prirode
Naziv mjere	1.3.5. Podrška razvoju infrastrukture i općih usluga u ruralnim područjima
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Mjerom se želi postići uravnoteženi ruralni teritorijalni razvoj USK kroz podršku fizičkoj infrastrukturi i općim uslugama. Prilikom definisanja ovakve mjere potrebna je međusektorska saradnja i saradnja među resornim ministarstvima Kantona kako bi se intervencija odredila kao prioritet, odnosno da se postigne dogovor o podjeli ulaganja i djelovanja između različitih ministarstava. Stoga za implementaciju ovakve mjere potrebno je formirati međusektorsku radnu grupu koja treba odrediti prioritete (i planirati ulaganja.

	Podrška (ulaganja) može uključivati izgradnju vodovodne infrastrukture, izgradnja i održavanje cesta u poljima, podrška razvoju "pametnih sela", unapređenje interneta i kablovske TV, unapređenje infrastrukture iz domena elektroprivrede, javna rasvjeta, odvoz otpada, javni servisi i unapređenje uslova za življenje i drugo.					
Strateški projekti						
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori (izlaznog i krajnjeg rezultata)				Polazne vrijednosti (2021.)	Ciljne vrijednosti (2027.)
	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Broj pokrenutih infrastrukturnih projekata ▪ Godišnja podrška razvoju infrastrukture i općih usluga (miliona KM) 				0	10
					0,02	0,30
Razvojni efekt i doprinos mjere ostvarivanju prioriteta	Implementacija ove mjere doprinosi ostvarenju Prioriteta 1.3 u dijelu koji se odnosi na održivi ruralni razvoj. Mjera je čvrsto povezana sa postojanjem infrastrukture neophodne za nesmetano funkcioniranje OPG-a i drugih privrednih subjekata, ali i zadovoljavanja potreba i standarda ruralnog stanovništva.					
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja (KM)	Godina	2023.	2024.	2025.	2026.	2027.
	Iznos:	0	100.000	100.000	100.000	100.000
	Izvor i % učešća:	Budžet (00%)	Budžet (0,73%)	Budžet (0,72%)	Budžet (0,71%)	Budžet (0,69%)
	Iznos:	200.000	200.000	200.000	200.000	200.000
	Izvor i % učešća:	IFAD/Ostali izvori (1,54%)	IFAD/Ostali izvori (1,46%)	IFAD/Ostali izvori (1,44%)	IFAD/Ostali izvori (1,42%)	IFAD/Ostali izvori (1,39%)
Razdoblje implementacije mjere	2023. - 2027.					
Institucija odgovorna za koordinaciju i implementaciju mjere	Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Unsko-sanskog kantona					
Nosioci mjere	Odjel za podršku MPVŠ USK, Međusektorska radna grupa					
Ciljne grupe	Ruralno stanovništvo					

Veza sa strateškim ciljem	1. Unapređena efikasnost poljoprivredne proizvodnje, zaštita prirode i prirodnih resursa i ukupan ruralni razvoj
Prioritet	1.3. Podržavati održivi ruralni razvoj i efikasnije upravljanje prirodnim resursima uz zaštitu prirode
Naziv mjere	1.3.6. Podrška lokalnom razvoju kroz podršku LEADER (CLLD) pristupu, LAG-ovima i izradi LPRR
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Mjera podrazumijeva podršku lokalnom razvoju USK kroz primjenu LEADER pristupa sa svim svojim elementima - od elaboracije pristupa odozdo prema gore do multi-sektorske aktivnosti, saradnje i umrežavanja. Mjerom se podržavaju izrade lokalnih planova ruralnog

	razvoja (LPRR) pojedinih općina/gradova i aktiviranje postojećih i/ili uspostave novih lokalnih akcionih grupa kroz sufinansiranje njihovih troškova osnivanja, odnosno tekućih troškova i troškova animacije.					
Strateški projekti						
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori (izlaznog i krajnjeg rezultata)			Polazne vrijednosti (2021.)	Ciljne vrijednosti (2027.)	
	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Broj LAG-ova ▪ Broj LPRR 			0 (1) 0	1-2 3	
Razvojni efekt i doprinos mjere ostvarivanju prioriteta	Mjerom se obezbjeđuje razvoj ruralnih područja USK i omogućuje ostvarivanje prioriteta 1.3. - podržavanje održivog ruralnog razvoja i efikasnije upravljanje prirodnim resursima uz zaštitu prirode. Mjerom bi se mogli i povećati prihodi lokalnog stanovništva i otvaranje novih radnih mjesta.					
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja (KM)	Godina	2023.	2024.	2025.	2026.	2027.
	Iznos:	0	50.000	50.000	50.000	50.000
	Izvor i % učešća:	Budžet (0,00%)	Budžet (0,37%)	Budžet (0,36%)	Budžet (0,35%)	Budžet (0,35%)
	Iznos:	40.000	40.000	40.000	40.000	40.000
	Izvor i % učešća:	EU (0,31%)	EU (0,29%)	EU (0,29%)	EU (0,28%)	EU (0,28%)
Razdoblje implementacije mjere	2023. - 2027.					
Institucija odgovorna za koordinaciju i implementaciju mjere	Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Unsko-sanskog kantona					
Nosioci mjere	Odjel za podršku MPVŠ USK, Međusektorska radna grupa					
Ciljne grupe	Ruralno stanovništvo					